

ใบรับรองวิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

ปริญญา

การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา

สาขา

ภาควิชา

เรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

Network Development for Khao Khok Community Forest Management,
Buri Ram Province

นามผู้วิจัย นางสาวเนตรชนก คงนุรัตน์

ได้พิจารณาเห็นชอบโดย

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์นิตยา เมียนมิตร, ปร.ด.)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D.)

ประธานสาขาวิชา

(รองศาสตราจารย์วิพัทธ์ จินตนา, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา วีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน เดือน พ.ศ.

สิงสิงห์ มทาวิตยาลัยเกษตรศาสตร์

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

Network Development for Khao Khok Community Forest Management, Buri Ram Province

โดย

นางสาวเนตรชนก กงนุรัตน์

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน)

พ.ศ. 2555

ลิขสิทธิ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เนตรชนก คงนุรัตน์ 2555: การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์ ปรินญา
วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต (การใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน) สาขาการใช้ที่ดิน
และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โครงการสหวิทยาการระดับบัณฑิตศึกษา อาจารย์ที่
ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: อาจารย์นิตยา เมื่อนมิตร, ปร.ด. 111 หน้า

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ กิจกรรมการมีส่วนร่วมในการ
จัดการทรัพยากรป่าไม้ และการพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
จังหวัดบุรีรัมย์ เก็บข้อมูลด้วยวิธีการใช้แบบสอบถามจำนวน 139 ครั้วเรือน ใช้การสัมภาษณ์ถึงโครงสร้าง การ
สัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม การสังเกตการณ์โดยตรง การประชุมกลุ่มย่อย
กับผู้นำชุมชน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน และผู้ทรงคุณวุฒิภายในชุมชน ทำการวิเคราะห์การพัฒนา
รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของเครือข่าย โดยใช้ค่าสถิติอย่างง่าย เช่น ค่าร้อยละ ค่าสูงสุด ค่าต่ำสุด และค่าเฉลี่ย
เพื่ออธิบายผลการศึกษา

จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างซึ่งมากกว่าครึ่ง (ร้อยละ 61.87) เป็นเพศชาย ร้อยละ 57.55 เป็นสมาชิก
เครือข่ายป่าชุมชน ส่วนใหญ่ร้อยละ 95.70 เกิดในชุมชน และร้อยละ 57.55 ไม่เคยย้ายถิ่น ร้อยละ 82.01 จบ
การศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 84.17 มีอาชีพหลักทำการเกษตร รายได้เฉลี่ย 63,183 บาทต่อครัวเรือนต่อปี
และมีรายได้เสริมส่วนใหญ่จากการรับจ้างทั่วไปในภาคการเกษตร มีรายได้จากอาชีพเสริม เฉลี่ย 52,298 บาทต่อ
ครัวเรือนต่อปี ร้อยละ 98.56 ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอก โดยส่วนใหญ่ (ร้อยละ 95.68) ใช้เป็นแหล่ง
อาหาร ร้อยละ 93.53 ใช้เป็นแหล่งเชื้อเพลิง มีส่วนน้อยร้อยละ 25.90 ใช้เป็นแหล่งรายได้ ร้อยละ 8.63 เป็นแหล่ง
พักผ่อนหย่อนใจ และเพียงร้อยละ 1.44 ใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของเยาวชน

เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกก่อตั้งขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2542 มีจำนวนหมู่บ้านที่เป็นสมาชิก จำนวน 5 หมู่บ้าน
มีเป้าหมายเพื่อดูแลรักษาพื้นที่ป่าเขาคอกไว้ทั้งผิง และสร้างความร่วมมือระหว่างชุมชนในเครือข่าย มีลำดับการ
พัฒนาเครือข่ายเริ่มจากการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรมดูแลรักษาป่า การจัดเวทีสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการ
อนุรักษ์ป่าทุกหมู่บ้านที่อยู่รอบป่า การรวมตัวเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก และร่วมกับกรมป่าไม้จัดตั้งป่า
ชุมชน เพื่อบริหารงานป่าชุมชน ซึ่งมีการดำเนินงานในรูปแบบเครือข่ายกิจกรรมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม และ
พบว่าระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนอยู่ในระดับปานกลางมีคะแนนน้ำหนักร้อยละ 0.78 คะแนน มีกระบวนการ
ทำงานและการบริหารจัดการป่าเชิงวัฒนธรรม ชุมชนมีความผูกพันเชิงเครือญาติ และได้พยายามขยายเครือข่าย
ไปสู่พื้นที่อื่นๆ เห็นได้จากการขยายแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่พื้นที่ใกล้เคียง จากเดิมมีพื้น
ป่าที่ในการดูแลประมาณ 1,500 ไร่ ดูแลโดย 5 หมู่บ้าน ขยายเครือข่ายเป็นดูแลพื้นที่ประมาณ 3,500 ไร่ ดูแล
โดย 8 หมู่บ้าน

ลายมือชื่อนิติต

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Neatchanok Kongnurak 2012: Network Development for Khao Khok Community Forest Management, Buri Ram Province. Master of Science (Sustainable Land Use and Natural Resource Management), Major Field: Sustainable Land Use and Natural Resource Management, Interdisciplinary Graduate Program. Thesis Advisor: Miss Nittaya Mianmit, Ph.D. 111 pages.

The objectives of this research were to study forest resource utilization, people's participation in forest resource management and the network development of Khao Kok Community Forest. This research is qualitative research (139 households in 5 village). Semi-structure interview, informal interview, participation community forest assessment, direct observation and group discussion of network community forest committee among group leader and key informants was used for data collection. The descriptive statistical techniques were employed for data analysis including percentage, maximum, minimum and mean.

More than half of the respondents (61.87%) were men. About (57.55%) were the member of community forest. The majority of the respondents (95.70%) was born in the study area and never immigrated (57.55%). More than half of the respondents have acquired primary school (82.01). The main occupation of the respondents were agriculture (84.17), the average annual income of household from agriculture was 63,183 Baht. The average annual income of household gained from wage-labor was 52,298 Baht. The people used forest as source for food (95.68%) fuel wood (93.53%) income source of community (25.90%) leisure park (8.63%) including youth learning center (1.44%).

Khao Khok Community Forest was established in 1999 and composed of all the five villages surrounding the Khao Kok Community Forest. The goals of the organization were maintained the forest and strengthening of the network integration and cooperation in the maintenance of the community forest. The organization starts with developed the networking by gathered the villagers to do activities for forest maintenance, public participatory and finally set up a group as Khao Kok Community Forest network management. The management in its group was coordinated and participated with the Royal forest department for community forest management which operates a network of activities. The respondent's participation in forest resource management was moderate level (the average weighted point was 0.78). Furthermore, the organization also focused on cultural of villages, relatives and community-oriented which will make to expand the network to other areas and to expand the concept of conservation of natural resources to the neighborhood from the forest about 1,500 rai managed by five villages to 3,500 rai by the eight villages.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาของ ดร.นิตยา เมี้ยนมิตร อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์หลัก รองศาสตราจารย์ ดร.วิพัทธ์ จินตนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ดร.รังสฤษฎ์ กาวิหะ และรองศาสตราจารย์ประคอง อินทรจันทร์ ที่ได้กรุณาแนะนำ ให้คำปรึกษา ตลอดจนตรวจแก้ไขวิทยานิพนธ์นี้จนสำเร็จสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ทุกท่าน เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณชาวบ้านในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก ที่ได้ให้ความกรุณาในการเก็บข้อมูล รวมทั้งคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก โดยเฉพาะแม่ประมวด เจริญยิ่ง ประธานเครือข่าย ป่าชุมชนเขาคอก ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่และให้ข้อมูลต่างๆ ที่เป็นประโยชน์กับการศึกษา

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คุณพ่อ คุณแม่ ที่ให้ทุนและกำลังใจสนับสนุนในเรื่อง การศึกษามาโดยตลอด

เนตรชนก คงนุรัตน์

กันยายน 2555

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	(1)
สารบัญตาราง	(2)
สารบัญภาพ	(3)
คำนำ	1
วัตถุประสงค์	3
การตรวจเอกสาร	4
อุปกรณ์และวิธีการ	34
อุปกรณ์	34
วิธีการ	34
ผลและวิจารณ์	38
สรุปและข้อเสนอแนะ	88
เอกสารและสิ่งอ้างอิง	92
ภาคผนวก	98
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์ที่ใช้ในการวิจัย	99
ภาคผนวก ข แบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัย	101
ประวัติการศึกษา และการทำงาน	111

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ชื่อหมู่บ้าน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด และจำนวนครัวเรือนตัวอย่างในป่าชุมชนเขาคอก	37
2	ลำดับเหตุการณ์สำคัญป่าชุมชนเขาคอก	41
3	จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ในป่าชุมชนเขาคอก	46
4	ปฏิทินกิจกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชนเขาคอก	62
5	การรวมตัว และการทำกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนของผู้ให้สัมภาษณ์ในป่าชุมชนเขาคอก	68
6	จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับการเก็บหาและการใช้ประโยชน์ของป่าในป่าชุมชนเขาคอก	73
7	มูลค่าการใช้ประโยชน์จากเห็ดในป่าชุมชนเขาคอก	74
8	มูลค่าการใช้ประโยชน์จากพืชผักป่าในป่าชุมชนเขาคอก	75
9	มูลค่าการใช้ประโยชน์จากแมลงและไข่ของแมลงในป่าชุมชนเขาคอก	76
10	มูลค่าการใช้ประโยชน์จากไม้พื้ในป่าชุมชนเขาคอก	76
11	จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก	79
12	ความคิดเห็นเกี่ยวกับความหลากหลายของระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก	80
13	คะแนนน้ำหนักรเฉลี่ยรวมของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ป่าชุมชนเขาคอก	81
14	การมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเขาคอก	85
15	การมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนเขาคอก	86
16	การมีส่วนร่วมในการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในป่าชุมชนเขาคอก	87

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์	39
2	แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่รอบป่าชุมชนเขาคอก ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์	44
3	โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก	56
4	ภาพถ่ายทางอากาศแสดงสภาพภูมิประเทศผืนป่าเครือข่ายของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก	65

การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

Network Development for Khao Khok Community Forest Management, Buri Ram Province

คำนำ

จากการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เร่งการเพิ่มผลผลิตการเกษตร เพื่อการส่งออก มีการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานและนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์จำนวนมาก จึงทำให้มีการใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างฟุ่มเฟือยโดยไม่คำนึงถึงกำลังการผลิตทดแทน จากป่าว่าเพียงพอหรือไม่ (โกมล, 2537) การดำเนินนโยบายของรัฐที่ผ่านมาในด้านการวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศมักพิจารณาเป็นส่วนๆ หรือเฉพาะกลุ่มเป้าหมายเป็นส่วนใหญ่ ไม่ได้มองในภาพรวมของปัญหาทั้งหมด ทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรบางครั้งขาดความร่วมมือจากคนในท้องถิ่น ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและการยอมรับในท้องถิ่นตามมา ปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่าการพัฒนากิจกรรมใดๆ ก็ตาม การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นสิ่งที่ไม่ได้ คำนึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจำเป็นต้องตระหนักและให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ที่เปรียบเสมือนเป็นเจ้าของทรัพยากรในท้องถิ่นของตน (อัญชลี, 2547)

อย่างไรก็ตาม ความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรและนโยบายของรัฐ ในการรวมศูนย์อำนาจการจัดการทรัพยากรข้างต้น พร้อมกับกระแสที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น ทำให้รัฐต้องปรับนโยบายใหม่โดยเปลี่ยนจากการจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์อำนาจมาเป็นกระจายอำนาจให้กับชุมชนท้องถิ่น (สุภาวิณี, 2545) ดังเช่น ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่า ในลักษณะของป่าชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบัน ที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สมถวิล, 2551)

ป่าชุมชน เป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดจากความต้องการ ความพร้อม และการริเริ่มของชุมชน เป็นการจัดการการใช้ประโยชน์ การจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นรูปธรรมบนฐานระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน (พงษ์ศักดิ์, 2544) การจัดการป่าชุมชนในสมัยเริ่มแรก เป็นรูปแบบที่มี

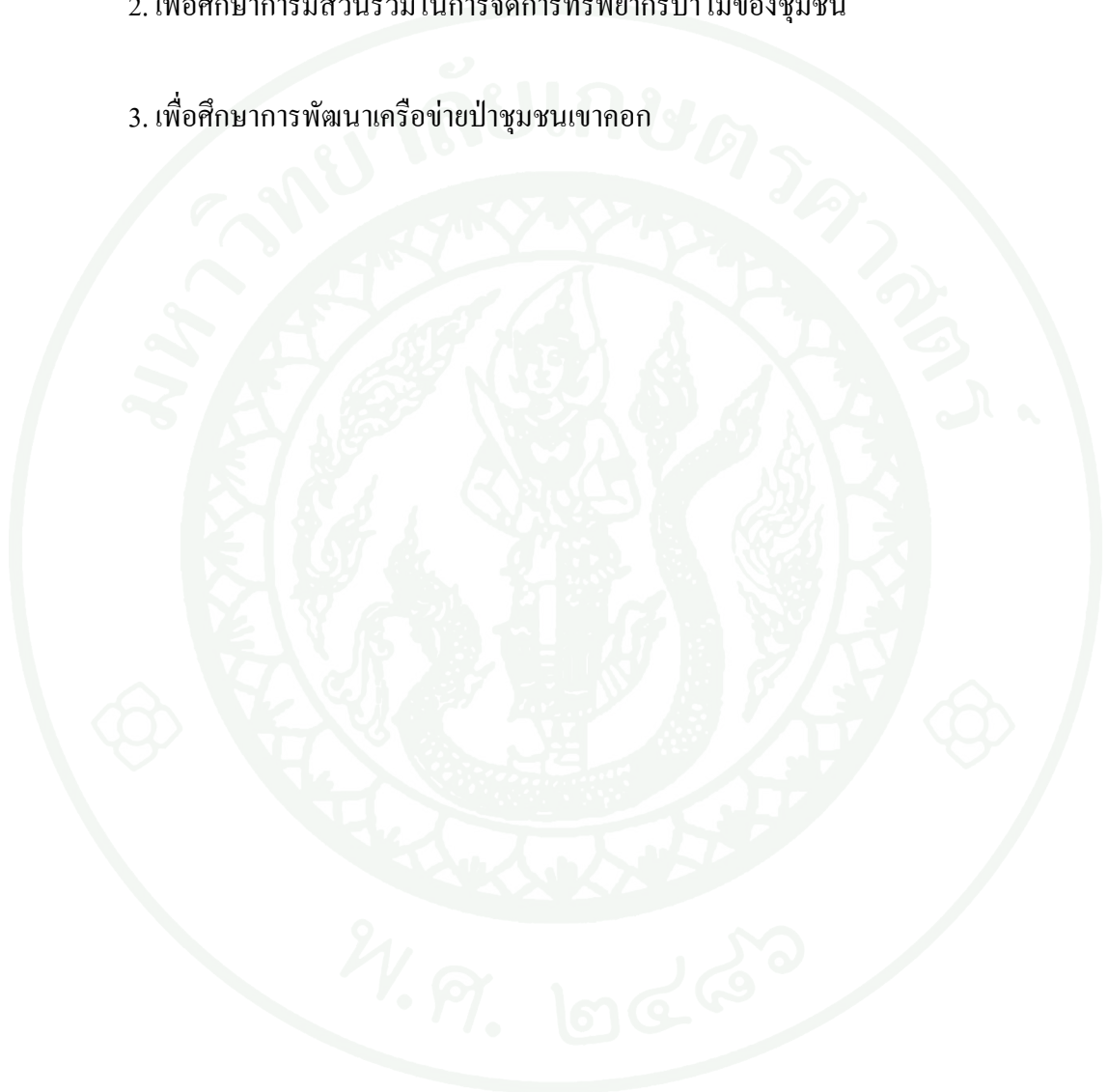
พื้นที่จำกัดเฉพาะหมู่บ้าน เป็นผืนป่าที่ไม่ใหญ่นัก (สุรินทร์, 2543) บางชุมชนสามารถรวมตัวกัน อย่างเข้มแข็งเพื่อปกป้องผืนป่าที่เสื่อมโทรมให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ได้ใหม่ แต่ในบางพื้นที่ป่ามี ขนาดใหญ่ครอบคลุมอาณาเขตหลายหมู่บ้าน หลายอำเภอ หลายจังหวัด การดูแลป่าเพียงจุดใดจุด หนึ่งไม่สามารถรักษาป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น ชุมชนที่มีการจัดการป่าจึงหันมารวมตัว ประสานกันเป็นเครือข่ายช่วยกันดูแลรักษาผืนป่าที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน รวมตัวจัดตั้งเป็น “เครือข่ายป่าชุมชน” เพื่อให้สามารถดูแลป่าได้อย่างทั่วถึง (สำนักงาน โครงการพัฒนาแห่ง สหประชาชาติ, 2547) รูปการจัดการทรัพยากรถูกกำหนดมาจากชาวบ้านเอง ซึ่งรูปแบบ วิธีการ ความต้องการ การวางแผน การจัดการ จะเป็นไปตามวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น (ภัทรนันท์, 2545)

การพัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยเครือข่ายป่าชุมชน เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา เรียนรู้พร้อมกับร่วมพัฒนาองค์กรชุมชน ไปพร้อมๆ กัน เพื่อเป็นการหารูปแบบวิธีการจัดการป่า ชุมชนที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ของแต่ละชุมชน บทเรียนความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัยมีคุณค่ายิ่ง ที่จะทำให้ฟื้นฟู รักษาสภาพแวดล้อมที่กำลังเสื่อมโทรมลง เพื่อจะได้ถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลังให้เกิดความ ยั่งยืนในการพัฒนาและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรต่อไป และคงไม่มีใครปฏิเสธได้ว่าผู้ที่ใช้ ประโยชน์จากทรัพยากรจะเป็นผู้ที่รู้จักคุณค่าของทรัพยากรนั้นเป็นอย่างดี เนื่องจากเป็นผู้ที่อยู่ ใกล้ชิดกับท้องถิ่นมากกว่าองค์กรรัฐ และองค์กรในท้องถิ่นจะมีวิธีการและรูปแบบรวมทั้งศักยภาพ ที่เกิดจากภูมิปัญญาของตนเองอย่างแท้จริงที่สามารถเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและบริหารจัดการ ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองให้ยั่งยืนได้ต่อไปในอนาคต (อนุชิต, 2542)

ในท้องที่ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ชุมชนได้ร่วมกับหน่วยงานรัฐใน การจัดตั้งเป็นป่าชุมชน ชื่อว่า “ป่าชุมชนเขาคอก” ซึ่งในการดูแลพื้นที่ป่าเริ่มแรกเป็นรูปแบบที่มี พื้นที่จำกัดเฉพาะหมู่บ้าน แต่พื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกนั้นเป็นป่าผืนใหญ่ และเชื่อมโยงกับหลาย หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเขาคอก หมู่ 1 บ้านโคกกระนัง หมู่ 6 บ้านละลอกกระสัง หมู่ที่ 8 บ้านโคก เศรษฐี หมู่ 11 บ้านเขาคอก หมู่ 15 จึงเห็นว่าการพัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชน โดยการ ประสานเป็นเครือข่ายดูแลรักษาผืนป่าที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน จะทำให้ตอบสนองความต้องการของ ชุมชน และส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรป่าไม้ในระยะยาว ซึ่งทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาการ พัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชนผ่านเครือข่าย อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ในด้านการ พัฒนากระบวนการในการจัดการป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืน โดยเครือข่ายป่าชุมชน เพื่อนำผล การศึกษาที่ได้มาเป็นแนวทางในการปรับเปลี่ยนและพัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชนและ ทรัพยากรป่าไม้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น และสามารถนำไปประยุกต์กับพื้นที่ที่มีทรัพยากรที่ คล้ายคลึงกันอย่างเหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในป่าชุมชนเขาคอก
2. เพื่อศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน
3. เพื่อศึกษาการพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

การตรวจเอกสาร

ในการศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชนผ่านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก อำเภอบึงสามพัน จังหวัดบุรีรัมย์ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาถึงแนวความคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยและการนำผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นแนวทางการศึกษาและการอ้างอิง ซึ่งประกอบด้วย

1. แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม
2. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
3. แนวคิดการจัดการป่าชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับเครือข่ายทางสังคม

เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (social network) อย่างหนึ่ง ที่แตกต่างกันไป จากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน มีความเป็นรูปธรรม มีโครงสร้างในสังคมระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก อาจเป็นรูปธรรมหรือไม่ก็ได้ ซึ่งการเชื่อมโยงระหว่างกันที่เป็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างแน่นอนตายตัว ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่าย จึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่มองค์กร (กรมการพัฒนาชุมชน, 2547)

เครือข่ายทางสังคมในความหมายของ Mitchell (1969) หมายถึง สายใยความสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอีกหลายๆ คน เครือข่ายสังคมในที่นี้จึงเปรียบเสมือนกรอบแนวความคิดที่ใช้ศึกษาหาความเข้าใจ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในสังคม อันนำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ องค์กรทางสังคม และโครงสร้างทางสังคม รวมทั้งลักษณะของความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคลเหล่านั้นได้ นอกจากนี้ ขนิษฐา (2543) ได้แบ่งเครือข่ายทางสังคมออกเป็น 2 ประเภท ตามพื้นฐานลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล คือ

1. เครือข่ายไม่มีข้อจำกัด (unlimited network) ซึ่งได้แก่ เครือข่ายที่เกิดจากบุคคลหนึ่งเป็นจุดศูนย์กลางแล้วนำมารวมตั้งแต่บุคคลแรกซึ่งบุคคลนั้นมีความสัมพันธ์อันสามารถเพิ่มจำนวนขึ้นได้โดยไม่จำกัดว่าจะจะเป็นความสัมพันธ์ในระดับไหน

2. เครือข่ายที่มีข้อจำกัด (limited network) ซึ่งเป็นการระบุเครือข่ายโดยการตั้งกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ เช่น เครือข่ายส่วนตัวของบุคคล ประเภทบุคคล เช่น ญาติ เพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วมงาน กิจกรรมหรือพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ บทบาทและหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้อง เนื้อหาของการแลกเปลี่ยนนั้นเป็นไปในทางเศรษฐกิจหรือทางการเมือง

สุเทพ (2535) ได้อธิบายว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบทางด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค ในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ซึ่งมีหลักการว่าสายสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้กระทำต่างๆ ปกติจะมีลักษณะควบคู่ขนานกัน ในด้านความเข้มข้นสนองสิ่งต่างๆ ให้แก่กันและกัน โดยมีความเข้มข้นมากน้อยต่างกันและมีลักษณะการทอดต่อกัน หรือนำไปสู่เครือข่ายชนิดต่างๆ ที่เกิดโดยแรงจูงใจ แต่มีข้อจำกัดว่า แนวโน้มที่จะเกิดเครือข่ายต่างๆ ที่มีพรมแดนชัดเจนจะแบ่งกลุ่มออกจากกัน และส่งผลให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ความร่วมมือกัน ส่วนกาญจนา (2530) กล่าวว่า เครือข่ายประชาชนเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงานบุคคล กลุ่ม หรือหลายองค์กร ซึ่งต่างก็มีทรัพยากรของตัวเอง มีเป้าหมายวิธีการดำเนินงานและมีกลุ่มเป้าหมายของตนเอง กลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้ได้เข้ามาประสานกันอย่างมีระยะเวลาสมควร แม้อาจจะไม่ได้มีกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอก็ตาม แต่จะมีการวางรากฐานเอาไว้เมื่อฝ่ายหนึ่งมีความต้องการที่จะขอความช่วยเหลือ หรือขอความร่วมมือกับกลุ่มอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา ก็สามารถจัดการได้ ซึ่งพิมพัทธ์ (2535) ก็ได้กล่าวถึงเรื่องของเครือข่ายทางสังคมว่าเป็นสายสัมพันธ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมระหว่างบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ อีกหลายคนในสังคมเช่นกัน โดยต้องมีปฏิสัมพันธ์การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การบริการระหว่างบุคคลทั้งที่เป็นกลุ่มไม่เป็นทางการ และเป็นทางการ องค์กรทางสังคมต่างๆ เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลนั้นๆ และขณะเดียวกันบุคคลนั้นๆ ก็เปรียบเสมือนส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมทางสังคมของบุคคลอื่นๆ ในเครือข่ายทางสังคม ซึ่งมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลอื่นเช่นกัน

จากการระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งจัดโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2547) ได้สรุปว่า “เครือข่าย” หมายถึง การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงานหรือสถาบันใดๆ ตกลงที่จะประสาน

เชื่อมโยงเข้าหากันภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ ซึ่งสามารถ สรุปได้ดังนี้

1. เป็นการรวมตัวของบุคคล องค์กร หน่วยงานเพื่อร่วมคิด ร่วมกระทำกิจกรรมอย่างเป็นระบบโดยมีวัตถุประสงค์เดียวกัน เพื่อให้บังเกิดผลในทางที่ดี
2. การเป็นแนวร่วม เพื่อดำเนินการไปสู่จุดหมายเดียวกัน
3. การที่ปัจเจกบุคคล องค์กร หน่วยงานหรือสถาบันตกลงที่จะร่วมมือประสานและเชื่อมโยง โดยมีข้อตกลงและมีวัตถุประสงค์เดียวกัน
4. การทำงานเป็นระบบของหน่วยงาน หรือบุคคลต่างๆ มีความสัมพันธ์ มีเป้าหมายเดียวกัน และมีการประสานงานกัน

ในเรื่องของเครือข่ายที่กล่าวมา สรุปได้ว่า เครือข่ายทางสังคม หมายถึง ความสัมพันธ์ของบุคคลหนึ่งกับบุคคลอื่นๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในลักษณะความสัมพันธ์ที่มีความหลากหลาย มีการเปลี่ยนแปลง การรวมตัวขององค์กรในชุมชนต่างๆ โดยมีความเท่าเทียมกันเป็นการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรในชุมชน และเครือข่ายสังคมยังเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อาจมีการประสานงานของคนภายในชุมชน หรือระหว่างหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานของเอกชน โดยมีวิธีการดำเนินงานและกลุ่มเป้าหมายของตนเอง

การสร้างและพัฒนาเครือข่าย

ขนิษฐา (2543) กล่าวว่า การสร้างเครือข่ายเป็นกิจกรรมในการก่อให้เกิดกลุ่ม โดยมีวัตถุประสงค์ในการแลกเปลี่ยน การจัดกิจกรรมหรือการผลิตระหว่างองค์กรสมาชิกเครือข่ายนั้น จำเป็นต้องอาศัยการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนหน้า ที่จะทำความตกลงเป็นองค์กรเครือข่าย การสร้างเครือข่ายอาจปรากฏในรูปของการจัดตั้งเป็นเครือข่ายใหม่ การสร้างเครือข่ายนั้นมีหลายลักษณะ ไม่ว่าจะเป็นในองค์กรธุรกิจ ซึ่งถือว่าเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มในเชิงธุรกิจ ส่วนด้านการพัฒนาสังคมนั้นเป็นสิ่งที่มิอยู่ในวัฒนธรรมชุมชน ของชาวบ้านแล้ว การสร้างเครือข่ายในงาน

พัฒนาปรากฏในหลายลักษณะ เช่น เครือข่ายขององค์กรระหว่างชุมชน เครือข่ายตามกิจกรรม และในหลายกรณีที่มีเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งโดยความพยายามของหน่วยงานรัฐเอง

การสร้างเครือข่ายในการทำงานด้านพัฒนาสังคม มีแนวโน้มที่จะเป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างองค์กรที่ทำงานพื้พื้ซึ่งกันและกัน มากกว่าที่จะมีการแข่งขันกัน ซึ่งแม้ว่าภาวะการแข่งขันระหว่างกันจะมีอยู่ แต่ก็มีย่อยกว่าในองค์กรธุรกิจ การสร้างเครือข่ายการทำงานในการพัฒนาสังคมนั้น เป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากในอันที่จะนำไปสู่การสร้างผลกระทบที่จะเกิดขึ้น เมื่อปัญหาสังคมมีความซับซ้อนและหลากหลายมากยิ่งขึ้น และมีทรัพยากรจำนวนจำกัด ย่อมเป็นไปได้ที่องค์กรใดองค์กรหนึ่งจะทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ด้วยตนเอง จำเป็นต้องมีการร่วมกันระหว่างองค์กรหรือการสร้างเครือข่ายในการทำงาน

การสร้างเครือข่ายเกิดจากหลักการพื้นฐาน ดังนี้

1. มนุษย์ทุกคนมีความต้องการพื้นฐานที่จะติดต่อสัมพันธ์กัน
2. บุคคล หรือ องค์กร มีแนวโน้มที่จะทำในสิ่งที่พวกเขาถูกคาดหวังไว้
3. บุคคล หรือ องค์กร มีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมสมาคมกับบุคคลอื่นๆ ที่ชอบหรือมีกิจกรรมที่เหมือนกับพวกเขา
4. มีการดำเนินงานช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกันอยู่ตลอดเวลา ทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน
5. มีแนวโน้มว่า ทุกคนมีเครือข่าย ซึ่งขอบเขตของการติดต่ออาจเป็นการติดต่อโดยตรงระหว่างกัน หรือผ่านเครือข่ายอื่นๆ ที่สามารถสื่อถึงกันได้

การเกิดเครือข่ายในการทำงานนั้นจะต้องอาศัยแนวคิด 2 ลักษณะ คือ

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (exchange theory) ซึ่งอธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน เหตุผลหลักที่จะทำให้เกิดเครือข่ายได้ก็คือ แต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่ตนได้รับการเข้าร่วมเครือข่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความเต็มใจที่จะประสานกันหรือเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

2. แนวคิดรวมพลัง (synergy) เป็นการรวมพลังทำงาน นำไปสู่ผลที่มีคุณค่าทวีคูณ หรือ เข้มแข็งมากกว่าการที่แต่ละองค์จะทำงานได้เร็วโดยมีความเชื่อว่าการรวมกันจะก่อให้เกิดคุณค่าที่ทวีคูณ

นอกเหนือจากทฤษฎีและแนวคิดข้างต้นแล้ว นฤมล(2543) กล่าวว่า ยังมีเหตุผลอีกหลายประการที่อธิบายการเกิดของเครือข่าย คือ ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน มีหุ้นุ่ พวก มีทรัพยากรในการทำงาน ต้องการผู้รับภาระความเสี่ยงในกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งต้องมีความชำนาญเฉพาะด้านในการแก้ไขปัญหา มีการแบ่งงานกันทำลดความซ้ำซ้อนในการทำงาน และต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน รวมไปถึงมีปัจจัยเสริมที่เป็นเงื่อนไขสำคัญ คือ ความเต็มใจที่จะเข้าร่วมเป็นเครือข่าย

ส่วนพระมหาสุทิตย์ (2547) ให้เหตุผลว่าการสร้างเครือข่ายทางสังคมเกิดจาก การมีสถานการณ์ปัญหาและสภาพแวดล้อมที่ซ้ำซ้อน หลากหลาย และขยายตัว จนเกินความสามารถของปัจเจกบุคคล หรือกลุ่ม ที่จะดำเนินการแก้ไข เครือข่ายจึงเป็นเครื่องมือหรือยุทธศาสตร์ในการสร้างพื้นที่ทางสังคม เพื่อให้การประสานผลประโยชน์เป็นไปอย่างเท่าเทียม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่าเหตุผลสำคัญของการสร้างเครือข่ายทางสังคม คือ การมุ่งที่จะบรรลุเป้าหมายของปัจเจกบุคคล ซึ่งไม่สามารถทำได้ด้วยตนเองโดยลำพัง แต่ต้องอาศัยการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนทรัพยากร อันจะส่งผลให้สามารถดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย อันเป็นการประสานผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

ลักษณะของเครือข่าย ของ Alter and Hage (1993) ได้จำแนกออกเป็น 6 ลักษณะ คือ

1. เครือข่ายมีลักษณะเป็นโครงสร้างทางความคิด ไม่ว่าจะพัฒนาไปถึงระดับใด บุคคลที่เกี่ยวข้องในองค์กรเครือข่ายจะมีกรอบความคิดเกี่ยวกับองค์กรเครือข่ายใกล้เคียงกันในด้านความรู้ ความสามารถ ความคาดหวังต่อเครือข่าย

2. องค์กรเครือข่ายไม่มีลำดับชั้น การเชื่อมโยงระหว่างองค์กรเครือข่ายเป็นไปในลักษณะแนวนราบ แต่ละองค์กรเป็นอิสระต่อกัน แต่ระดับความอิสระของแต่ละองค์กรอาจไม่เท่ากัน

3. องค์กรเครือข่ายมีการแบ่งงานกันทำ การที่องค์กรเข้ามาร่วมมือกันเป็นเครือข่ายกัน เพราะส่วนหนึ่งคาดหวังการพึ่งพิงแลกเปลี่ยนความสามารถระหว่างกัน

4. ความเข้มแข็งขององค์กรที่ร่วมกันเป็นเครือข่ายจะนำไปสู่ความเข้มแข็งโดยรวมของเครือข่าย

5. องค์กรเครือข่ายกำหนดการบริหารจัดการเอง ในการทำงานร่วมกันในลักษณะแนวราบ จำเป็นต้องมีความสมานฉันท์โดยผ่านกระบวนการทางประชาธิปไตย ซึ่งหมายถึงการต่อรอง ตกลงระหว่างองค์กรเครือข่ายเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในเพื่อให้เครือข่ายสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้

6. ความสำเร็จของเครือข่ายต้องอาศัยระยะเวลา ในเรื่องความสัมพันธ์ ความศรัทธา และความไว้วางใจ ตลอดจนการสร้างกรอบทางความคิดเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแก้ปัญหาหารือกันอย่างสร้างสรรค์ รวมทั้งการดำเนินการร่วมกันระหว่างองค์กรอย่างต่อเนื่อง

Boissevain (1973) ได้เสนอถึงลักษณะความสัมพันธ์ทางสังคมที่สามารถนำมาเป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์เครือข่ายสังคมไว้ 4 ลักษณะด้วยกัน ดังนี้

1. ความสัมพันธ์อันหลากหลายด้วยบทบาทที่มีในสังคม คือ ความสัมพันธ์เชิงซ้อน โดยลักษณะของความสัมพันธ์แบบนี้ อธิบายได้ว่าเครือข่ายทางสังคมนั้น จะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตามบทบาทหรือหน้าที่ ที่แต่ละคนหรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ โดยที่บุคคลแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน ดังนั้น บุคคลสองคนอาจมีความสัมพันธ์กันได้ทั้งในบทบาทเดียว หรือหลายบทบาทประกอบกัน เรียกได้ว่า เป็นความสัมพันธ์เชิงเดี่ยว และความสัมพันธ์เชิงซ้อน ตามลำดับ ซึ่งบทบาทแต่ละบทบาทจะมีปทัสถาน และความคาดหวัง เป็นตัวชี้แนะแนวทางพฤติกรรมที่จะปฏิบัติต่อกันและกัน

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในเครือข่ายทางสังคม บุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามปทัสถานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกันระหว่างคู่ความสัมพันธ์ ทั้งในด้านวัตถุประสงค์และทางจิตใจ เช่น เงินทอง สิ่งของ หรือความช่วยเหลือที่ก่อให้เกิดบุญคุณที่ต้องมีการตอบแทนกันในภาย

ภาคหน้า โดยที่ตัวบุคคลเป็นผู้ตัดสินใจเองในการที่จะเลือก หรือมีพฤติกรรมอย่างไร หรือแลกเปลี่ยนอะไรกับอีกบุคคลหนึ่ง ทั้งนี้ โดยคำนึงถึงความเหมาะสมหรือความพอใจที่จะได้จากการแลกเปลี่ยนนั้นๆ ด้วย

3. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการแลกเปลี่ยนนั้น สามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะร่วมมือกัน หรือแข่งขันกัน ซึ่งอาจก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนที่สมดุล และไม่สมดุลกัน ในที่นี้หมายถึง การได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน ทั้งในลักษณะที่เท่าเทียมกันและไม่เท่าเทียมกัน โดยฝ่ายหนึ่งอาจได้รับมากกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง

4. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ คือ ความถี่ของความสัมพันธ์ ถือเป็นปัจจัยที่นำไปสู่คุณภาพของความสัมพันธ์ในลักษณะการเกิดความสัมพันธ์เชิงซ้อน และในทำนองเดียวกัน ความถี่ของความสัมพันธ์ ก็เป็นผลเนื่องมาจากความสัมพันธ์เชิงซ้อน ความผูกพันและความมีอิทธิพลต่อกันและกันในด้านพฤติกรรม คุณภาพของความสัมพันธ์จึงขึ้นอยู่กับความถี่และความบ่อยครั้งของการพบปะสัมพันธ์กัน และขึ้นอยู่กับช่วงระยะเวลาของความสัมพันธ์ด้วย ยิ่งบุคคลมีความสัมพันธ์กับอีกบุคคลหนึ่งบ่อยครั้งและมีระยะเวลาของการรู้จักกันนานเพียงใด ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลสองคน จะมีอิทธิพลกำหนดพฤติกรรมของกันและกันมากขึ้นเท่านั้น เนื่องจากว่ามีความผูกพันมาก แต่ความถี่ของความสัมพันธ์อย่างเดียวนั้นไม่เพียงพอที่จะทำนายอิทธิพลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล หรือพฤติกรรมของบุคคลได้

นอกจากลักษณะของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายทางสังคมทั้งสี่ข้างต้นแล้ว สิ่งที่จะต้องคำนึงและวิเคราะห์ร่วมไปด้วย คือ ลักษณะของโครงสร้างของเครือข่ายทางสังคม ประกอบด้วย (1) ขนาดของเครือข่าย (2) ความหนาแน่นภายในเครือข่าย (3) ความเกี่ยวพันกันภายในเครือข่าย (4) ตำแหน่งของบุคคลภายในเครือข่าย และ (5) กลุ่มของความสัมพันธ์ของบุคคลในเครือข่าย

การเกิดเครือข่าย

การก่อเกิดของเครือข่ายนั้น นฤมล (2543) กล่าวว่า ตัวแปรที่จะนำไปสู่การสร้างเครือข่าย คือ ความเต็มใจที่จะสร้างและเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นตัวแปรที่จะกำหนดว่า เครือข่ายจะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ความเต็มใจนี้ไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากที่มา แต่เป็นสิ่งที่ได้จากการเห็นประโยชน์ของการสร้างเครือข่ายที่จะมีต่องานตนเอง

รวมทั้งความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อกัน ซึ่งมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันมาก่อนและการมีเป้าหมายระยะยาวร่วมกันด้วย

เครือข่ายที่เกิดขึ้นทุกวันนี้ เป็นกระบวนการสร้างเครือข่ายที่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยวิถีธรรมชาติมากที่สุด เช่น บุคคลหรือองค์กรจำนวนหนึ่งพบว่า พวกตนมีความสนใจร่วมกันหรือองค์กรที่เคยเป็นพันธมิตรทำงานร่วมกันมาก่อนแล้วเห็นพ้องกันว่า น่าจะต้องมีกลุ่มหรือเครือข่ายที่ดึงขึ้นมาใหม่เพื่อปฏิบัติการร่วมกันในการแก้ไขปัญหา หรืออาจเกิดขึ้นจากวิธีที่มีอิทธิพลทางสังคม เช่น เกิดจากการจัดตั้งโดยการสนับสนุนจากภายนอกก่อนแล้วค่อยมาสร้างความสัมพันธ์กันภายหลัง เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ ธนา (2553) กล่าวว่า เครือข่ายแต่ละเครือข่ายต่างก็มีจุดเริ่มต้น หรือถูกสร้างมาได้ด้วยวิธีการต่างๆ โดยมี 3 ลักษณะ ดังนี้

1. เครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ เกิดจากการที่ผู้คนมีความคิดตรงกัน ทำงานคล้ายคลึงกัน หรือประสบกับสภาพปัญหาเดียวกันมาก่อนมารวมตัวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ ไปจนถึงร่วมกันแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ดีกว่า เครือข่ายเช่นนี้มักเกิดในพื้นที่ชุมชน ที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่คล้ายคลึงกันมารวมกันเป็นกลุ่มเป็นชมรมก่อน ตัวอย่างเครือข่าย ได้แก่ เครือข่ายอินแปงที่จังหวัดสกลนคร เป็นเครือข่ายที่เริ่มต้นจากครอบครัวเพียงไม่กี่ครอบครัวในการมุ่งปลดภาระหนี้สิน จนกระทั่งปัจจุบันนี้ได้เกิดการขยายเครือข่ายออกไปสู่หลายอำเภอในจังหวัดข้างเคียง และยังขยายวัตถุประสงค์ของเครือข่ายออกไปได้อีกหลายประการ

2. เครือข่ายจัดตั้ง มีความเกี่ยวข้องกับนโยบายหรือการดำเนินงานของภาครัฐอยู่เป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามแนวคิดเดิมที่อาศัยกลไกของรัฐผลักดันให้เกิดรูปธรรมของงาน โดยเร็ว ซึ่งภาคีสมาชิกที่เข้าร่วมเครือข่ายมิได้มีพื้นฐานความต้องการ ความคิด ความเข้าใจที่ตรงกันมาก่อน การรวมตัวกันจึงเป็นลักษณะเพียงชั่วคราวเป็นการเฉพาะกิจ ไม่มีความต่อเนื่องและมักจะจางหายไปที่สุด ยกเว้นเครือข่ายจะได้รับการชี้แนะที่ดีจนสามารถสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง และนำไปสู่การพัฒนาเป็นเครือข่ายที่แท้จริงได้ อย่างไรก็ตามแม้ว่ากลุ่มจะยังคงรักษาสถานภาพเครือข่ายไว้ได้ แต่แนวโน้มเครือข่ายก็มักจะลดขนาดลงเมื่อเปรียบเทียบกับเมื่อเริ่มก่อตั้ง

3. เครือข่ายวิวัฒนาการ เป็นรูปแบบการกำเนิดเครือข่ายที่มีได้เป็นไปโดยธรรมชาติ แต่แรกเริ่มและไม่ได้ถูกจัดตั้งโดยตรง แต่เป็นไปในลักษณะของกระบวนการพัฒนาผสมผสาน โดยเริ่มที่กลุ่มบุคคล องค์กรมารวมกันด้วยวัตถุประสงค์กว้าง ในการที่จะสนับสนุนและเรียนรู้ร่วมกัน โดยยังไม่ได้มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ร่วมเฉพาะใดๆ อย่างชัดเจนนัก หรือในอีกลักษณะหนึ่งถูกจุด

ประกายความคิดจากภายนอก ไม่ว่าจะเป็นการได้รับฟังหรือการได้เห็นเครือข่ายอื่นๆ แล้วเกิดความคิดที่จะรวมตัวกันสร้างพันธะสัญญา เป็นเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือพัฒนาตนเอง เครือข่ายนี้ หากสมาชิกมีความตั้งใจจริงที่เกิดจากจิตสำนึกที่ดีและได้รับการกระตุ้น ก็สามารถร่วมกันกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนสอดคล้องกับความต้องการของสมาชิกแล้ว เครือข่ายนี้ก็จะสามารถพัฒนาตนเองต่อไปจนสร้างเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง เหมือนเครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติได้เช่นเดียวกัน เครือข่ายวิวัฒนาการที่กำลังพัฒนาตนเองอยู่ในขณะนี้มีตัวอย่างมากมาย เช่น เครือข่ายประชาคมหมู่บ้าน เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายโรงเรียน เครือข่ายส่งเสริมสุขภาพ เป็นต้น

ขั้นตอนการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายนั้น บัณฑิต (2538) กล่าวว่า อาจจำแนกเป็นกระบวนการสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนต่างๆ ดังนี้

ขั้นที่ 1 การตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เป็นขั้นตอนที่ผู้ปฏิบัติงาน หรือฝ่ายจัดการตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย เพื่อที่จะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย คำถามที่สำคัญเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้แก่ จะเข้าร่วมเป็นเครือข่ายกับองค์กร จะได้รับประโยชน์ หรือจะต้องเสียผลประโยชน์ด้านใดบ้างในการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย ระยะเวลาในการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะนานเท่าใด

ขั้นที่ 2 การติดต่อกับองค์กรที่จะเป็นสมาชิกหรือภาคีสมาชิก หลังจากตัดสินใจเลือกองค์กรที่เห็นว่าเหมาะสมจะเข้าร่วมเครือข่ายได้แล้ว ก็เป็นขั้นตอนของการติดต่อสัมพันธ์เพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นการสร้างความคุ้นเคยและการยอมรับ รวมทั้งความไว้วางใจระหว่างกัน และถือว่าเป็นขั้นตอนของการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารซึ่งกันและกัน อาจเรียกว่า เป็นขั้นตอนการเตรียมกลุ่มหรือเตรียมเครือข่าย (pre-group)

ขั้นที่ 3 การสร้างพันธกรณีร่วมกัน เป็นขั้นตอนของการสร้างความผูกพันร่วมกัน หมายถึง การตกลงในความสัมพันธ์ต่อกัน ขั้นตอนนี้เป็นการตกลงว่าจะทำงานร่วมกัน อาจกระทำได้โดยการแลกเปลี่ยนความรู้ภายในกลุ่ม หรือแลกเปลี่ยนความรู้กับองค์กรภายนอก เช่น ศึกษาทำงาน เชิญวิทยากรมาถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น อาจเรียกว่า กลุ่มศึกษาเรียนรู้ (learning group)

ขั้นที่ 4 การพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนที่การสร้างเครือข่ายปรากฏผลงานเป็นรูปธรรม เป็นขั้นตอนของการเริ่มทำกิจกรรมโดยใช้ทรัพยากรร่วมกัน ขณะเดียวกันมีการตกลงร่วมกันในการบริหารจัดการกลุ่ม โดยการกำหนดวัตถุประสงค์ บทบาทสมาชิก เป็นต้น อาจเรียกขั้นตอนนี้ว่า ขั้นกลุ่มกิจกรรม (action group)

ขั้นที่ 5 การทำกิจกรรมร่วมกัน เมื่อผลงานเป็นที่ปรากฏ องค์กรเครือข่ายรู้สึกว่าได้รับประโยชน์จากการเข้าเป็นเครือข่าย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายจะแน่นแฟ้นขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้ร่วมกัน หรืออาจปรากฏในรูปของการขยายกิจกรรมหรือการขยายกลุ่ม ตามพื้นที่หรือตามลักษณะกิจกรรม

เป้าหมายของการสร้างเครือข่าย

อภิญา (2540) ได้เสนอแนะว่า การสร้างเครือข่ายมีเป้าหมาย ดังนี้

1. เพื่อขยายวงความสัมพันธ์ให้กว้างขวางขึ้น เพื่อนำไปสู่การขยายกิจกรรมขยายความช่วยเหลือแก่ผู้ที่มีต่อกัน ตลอดจนพัฒนาศักยภาพของแต่ละองค์กรให้แสดงบทบาททั้ง “ผู้ให้” และ “ผู้รับ” อย่างเหมาะสม
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน โดยผ่านการติดต่อกันโดยตรงระหว่างบุคคลหรือกลุ่มต่างๆ ที่เข้าร่วมในเครือข่าย
3. เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ทางวัตถุแก่กัน และเป็นการแบ่งปันทรัพยากรให้แก่กลุ่มที่ด้อยโอกาสกว่า
4. เพื่อประโยชน์ในการรวบรวมและเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลระหว่างองค์กร
5. เพื่อเป็นแหล่งสำหรับการทำงาน การสนับสนุนต่างๆ เพื่อจะนำไปปฏิบัติเป็นกิจกรรมของตนเอง และยังทำให้เกิดการรวมหมู่ที่มีอิทธิพลมากกว่าองค์กรแต่ละองค์กรอย่างมากมาย
6. เป็นเวทีสำหรับการปฏิบัติงานร่วมในพื้นที่

7. เพื่อรวมตัวกันนำประเด็นปัญหาหรือเรียนสู่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องหรือนำไปสู่การเสนอหรือผลักดันนโยบายที่เหมาะสมมากกว่าเดิม

องค์ประกอบของเครือข่าย

เกรียงศักดิ์ (2543) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของเครือข่าย มีดังนี้

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน (common perception) สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้ร่วมกันถึงเหตุการณ์เข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ไขปัญหาร่วมกัน มีประสบการณ์ในปัญหาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพัน ในการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (common vision) วิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพของจุดมุ่งหมายในอนาคตร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกันและการมีเป้าหมายที่จะไปด้วยกันจะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพและช่วยบรรเทาความขัดแย้งอันเกิดจากมุมมองความคิดที่แตกต่างลงไปได้ในทางตรงข้าม

3. การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน (mutual interests/benefits) เครือข่ายเกิดจากที่สมาชิกแต่ละคนมีความต้องการของตนเอง แต่ความต้องการเหล่านั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ความจำกัดนี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดใจให้รวมเป็นเครือข่าย ดังนั้น การรวมเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและไม่ใช่ตัวเงิน อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับโอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง (all stakeholders participation) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย นับเป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมทุกฝ่ายในเครือข่าย ย่อมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้น สถานะของสมาชิกในเครือข่ายจึง

ควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกันในฐานะของ “หุ้นส่วน” ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง

5. การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน (complementary relationship) องค์กรประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยที่จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยเสริมจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าการไม่สร้างเครือข่ายแต่ต่างคนต่างอยู่ ตัวอย่างเช่น นักวิชาการที่เข้าใจสภาพท้องถิ่น เข้าไปทำการวิจัยร่วมกับประชาชนในท้องถิ่น ก็จะช่วยให้เกิดการระดมองค์ความรู้ของท้องถิ่นอย่างเป็นระบบอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ในขณะที่ประชาชนในท้องถิ่นก็ให้ข้อมูลและความร่วมมือในการศึกษาวิจัย

6. การพึ่งพิงอิงร่วมกัน (interdependence) เนื่องจากธรรมชาติความจำกัดของสมาชิกในเครือข่ายทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง การจะทำให้เป้าหมายร่วมสำเร็จได้นั้น สมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การจะทำให้สมาชิกหรือหุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันให้แน่นหนาจำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่ หากเอาหุ้นส่วนคนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงไปได้ การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคน จึงจำเป็นต้องการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการพึ่งพิงอิงร่วมกันนี้จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (interaction) สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียนหรือการพบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนา ร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว ยิ่งสมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใด ก็จะยิ่งเกิดความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้น จะช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งยิ่งขึ้น องค์กรประกอบข้างต้น ไม่เพียงจะเป็นประโยชน์ในการนำไปช่วยจำแนกกระหว่างเครือข่ายแท้กับเครือข่ายเทียมเท่านั้น หากยังช่วยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วย

จากที่กล่าวมา ปารีชาติ และ ชัยวัฒน์ (2546) สรุปว่า องค์ประกอบของเครือข่าย ประกอบด้วย สมาชิกของเครือข่าย ที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน มีการปฏิบัติหน้าที่ และการสื่อสารของสมาชิกในเครือข่าย รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

ประเภทของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นรูปแบบการทำงานในลักษณะสร้างความร่วมมือประสานงานกันในแนวราบระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง ด้วยการระดมสรรพกำลังซึ่งรวมถึงคน สติปัญญา ความสามารถ และทรัพยากรในการทำงานเพื่อเอาชนะอุปสรรคที่เป็นจุดอ่อน และเป็นแนวทางที่ตรงกับแนวคิดของการพัฒนาปัจจุบันที่ให้อิทธิพลที่ประสานภารกิจและร่วมทรัพยากรเป็นกลยุทธ์ในการพัฒนา

นฤมล (2543) ได้จำแนกประเภทของเครือข่าย ซึ่งมีได้หลายมิติ ดังนี้

1. ตามพื้นที่ดำเนินงาน เช่น เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด ภาคและระดับประเทศ
2. ตามประเภทกิจกรรมหรือประเด็นปัญหา เช่น เครือข่ายที่ทำงานด้านเด็ก สตรี สาธารณสุข เศรษฐกิจ พัฒนาชุมชน สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม ฯลฯ
3. ตามอาชีพ หรือสถานภาพทางสังคม เช่น เครือข่ายแรงงาน เครือข่ายกลุ่ม เครือข่ายครู พัททศัสนิกเด็ก พระสงฆ์ เครือข่ายสารวัตรนักเรียน ฯลฯ
4. ตามรูปแบบโครงสร้างหรือความสัมพันธ์ การจำแนกโดยใช้เกณฑ์นี้จะทำให้เกิดเครือข่าย 2 ลักษณะ คือ เครือข่ายตามแนวตั้ง และเครือข่ายตามแนวนอน

4.1 เครือข่ายตามแนวตั้ง หมายถึง เครือข่ายที่โครงสร้างมีลักษณะเป็นช่วงชั้น ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภายในเครือข่ายไม่เท่ากัน มีองค์กรที่มีสถานภาพสูงกว่าและอยู่ในฐานะ ผู้ให้ความช่วยเหลือแก่องค์กรที่เป็นลูกข่าย เครือข่ายตามแนวตั้งพบมากในองค์กรธุรกิจ เช่น เครือข่าย แฟรนไชส์ต่างๆ ซึ่งลูกข่ายต้องพึ่งพาบริษัทแม่ในเรื่องเครื่องหมายการค้า ขณะที่ลูกข่ายต้องเสียค่าใช้จ่ายสำหรับประโยชน์ที่จะได้จากแม่ข่าย

4.2 เครือข่ายตามแนวนอน เป็นเครือข่ายที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรต่างๆ ภายในเครือข่ายมีความเท่าเทียมกัน ลักษณะการแลกเปลี่ยนเป็นไปโดยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การติดต่อภายในเครือข่าย เป็นการติดต่อระหว่างบุคคลหรือองค์กรหรืออาจจะมืองค์กรทำหน้าที่ประสานงานระหว่างเครือข่าย เช่น จัดประชุม กระจายข่าวสารข้อมูล หรือเป็นแกนกลางเมื่อต้องการมีการปฏิบัติการร่วมกัน องค์กรประสานงานนี้ก็ยังมีสถานภาพเท่าเทียมกับองค์กรอื่นๆ ภายในเครือข่าย เครือข่ายในงานพัฒนาส่วนใหญ่เป็นเครือข่ายตามแนวนอน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดแนวคิดนี้จะใช้ในการอธิบายสิ่งที่ทำให้เกิดการยอมรับเป็นกระบวนการทางสังคม มีการเชื่อมโยงของกลุ่มปัจเจกบุคคล โดยตั้งอยู่ในหลักการที่มีลักษณะสอดคล้องกัน เป็นการรวมตัวกันเพื่อให้ได้มาซึ่งทรัพยากร เกิดความร่วมมือและความขัดแย้งกัน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบต่างๆ ให้เกิดความเหมาะสมในสังคม ซึ่งแนวคิดเครือข่ายทางสังคมเป็นแนวคิดที่จะช่วยอธิบายถึงภาพการเคลื่อนไหวตัวจากกลุ่มสู่การรวมตัวเป็นเครือข่าย เพื่อเป็นการสร้างอำนาจต่อรองในกระบวนการจัดการป่าชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นรูปแบบหนึ่งของแนวคิดการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น หรือเป็นความพยายามที่จะให้มีการวางแผนจากส่วนล่างขึ้นสู่ส่วนบน ทั้งนี้เพราะประชาชนในท้องถิ่นคือผู้ที่รู้ปัญหาของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนซึ่งประกอบไปด้วยบุคคล กลุ่ม องค์กรหรือชุมชน ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าและทรัพยากรทุกขั้นตอน เช่น การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นและการชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ กำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดการ การได้รับประโยชน์ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาอุปสรรค นิรันดร์ (2527) ยังได้กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นการเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวจะเป็นเหตุเร้าให้กระทำการให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกยอมรับติดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้เกิดจากแนวคิดสำคัญ 3 ประการ ดังนี้

1. ความสนใจและห่วงกังวลร่วมกันของแต่ละบุคคลซึ่งมีความคิดเห็นพ้องกัน กลายเป็นความสนใจ ความห่วงกังวลของส่วนรวม

2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ขณะนั้น ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มวางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน

3. การตกลงใจร่วมกันของกลุ่มหรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ซึ่งการตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดการริเริ่มกระทำ การที่จะสนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมอาจเกิดจากแนวคิดอื่นๆ ได้ เช่น ความศรัทธาต่อบุคคลหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเกรงใจ ต่อบุคคลที่นับถือ ผู้ที่มีเกียรติยศตำแหน่ง และอำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้กำหนดยุทธศาสตร์ ให้ทั้งภาคการเมือง ภาคราชการ ภาคเอกชน และภาคประชาชน ร่วมกันพัฒนาประเทศ โดยอยู่บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมของประชาชน พร้อมทั้งมีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544)

ความหมายเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม มีหลากหลายมุมมอง เช่น กระบวนการพัฒนาที่มุ่งไปสู่การระดมความหลากหลายของมนุษย์ทุกส่วนในสังคม มาร่วมกันกำหนดแนวทางวิถีทางในการพัฒนาสังคม อันจะช่วยประสานความขัดแย้งและลดช่องว่างที่เกิดขึ้นในสังคม เป็นการกระจายอำนาจในการพัฒนาไปสู่คนทุกส่วนในสังคม ให้เกิดความร่วมมือและร่วมเป็นเจ้าของในสิ่งที่ดำเนินการร่วมกัน รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจะกระจายไปสู่ทุกส่วนอย่างเท่าเทียม ผู้สังคมที่เป็นธรรมและยั่งยืน (สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ, 2544)

ชัยอนันต์ (2543) กล่าวเพิ่มเติมว่า ประชาชนสามารถปกครองตนเองได้ในกิจกรรมบางด้าน บางระดับ โดยเฉพาะด้านที่สัมพันธ์กับชีวิตและชุมชนโดยตรงในระดับท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจและยังสร้างความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง หัวใจของประชาธิปไตย คือ การปกครองโดยประชาชน อุดมคติของประชาธิปไตย คือ มนุษย์ทุกคนมีศักดิ์ศรี มีศักยภาพ มีคุณภาพพอที่จะปกครองตนเองได้ โดยไม่ต้องให้อำนาจจากภายนอกที่ไกลตัวมาบงการ กำหนดข้อบังคับต่างๆ ขณะที่ เสน่ห์ (2527) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ไม่ได้หมายความว่าเพียงว่าดึงประชาชนเข้ามาร่วมตามที่นักวิชาการ หรือองค์กรพัฒนาตั้งขึ้นมาเท่านั้น แท้จริงแล้วต้องให้ชุมชนมีกิจกรรมและวิถีดำเนินการของเขาเองในชุมชน ซึ่งการมีส่วนร่วม

ของประชาชน เป็นรูปแบบหนึ่งของแนวคิดการกระจายอำนาจจากส่วนกลางมาสู่ส่วนท้องถิ่น หรือ เป็นความพยายามที่จะให้มีการวางแผนจากส่วนล่างขึ้นสู่ส่วนบน ทั้งนี้เพราะประชาชนในท้องถิ่น คือ ผู้ที่รู้ปัญหาของท้องถิ่นตนเองดีกว่าผู้อื่น การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนซึ่งประกอบไปด้วยบุคคล กลุ่ม องค์กรหรือชุมชน ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าและทรัพยากรทุกขั้นตอน เช่น การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การแสดงความคิดเห็นและการชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจ กำหนดนโยบาย การวางแผน การจัดการ การได้รับประโยชน์ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาอุปสรรค

ศิริกุล (2546) กล่าวถึงภาพรวมของการมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนมีส่วนร่วมกิจกรรมพัฒนาด้วยความสมัครใจ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดเพื่อพัฒนาชุมชนของตนด้วยความรู้ที่รับผิดชอบร่วมกัน และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น

กระบวนการมีส่วนร่วม หมายถึง ประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนการปฏิบัติงาน ตั้งแต่ค้นหาปัญหาวางแผน ดำเนินการ รับประโยชน์จากการพัฒนา และติดตามประเมินผล เพราะในการดำเนินกิจกรรมพัฒนาประชาชนเป็นผู้กำหนดความต้องการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนด้วยตนเอง

ลักษณะการมีส่วนร่วม เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนด้วยความเต็มใจและสมัครใจ อาจเกิดขึ้นอย่างฉับพลันหรือเกิดจากการชักชวนก็ได้ แต่ต้องไม่ถูกบังคับ อาจเป็นการมีส่วนร่วมในการเสียดสละบางสิ่งบางอย่างเป็นต้นว่า แรงงาน เงิน วัสดุ เวลา ความคิด หรือการมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมต่างๆ ซึ่งจะต้องมีความรู้ที่รับผิดชอบ เสียดสละ ในกิจกรรมการพัฒนานั้น ๆ

ระดับการมีส่วนร่วม การเข้าร่วมของประชาชนในกิจกรรมพัฒนา อาจเป็นไปได้หลายระดับขึ้นอยู่กับความสนใจหรือบทบาทความรับผิดชอบของผู้เข้าร่วม เพราะเป็นเสรีภาพของประชาชนในการที่จะเข้าร่วมหรือไม่ด้วยความสมัครใจ ความสนใจ โดยไม่มีการบังคับ

การส่งเสริมการมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการสร้างจิตสำนึก แรงจูงใจให้ประชาชนตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นการกระจายโอกาสให้บุคคลมีส่วนร่วมในการบริหารเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากร ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ โดยการให้

ข้อมูลแสดงความคิดเห็นให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ รวมตลอดจนการควบคุม โดยตรงจากบุคคล (คฤต และคณะ, 2548)

ศรีเพ็ญ (2539) ได้กล่าวถึง รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในการวางแผนการพัฒนา แบ่งได้ 3 รูปแบบ คือ

1. การชักชวนให้เข้ามามีส่วนร่วม รูปแบบนี้รัฐบาลจะเป็นผู้วางนโยบาย และโครงการ พัฒนาด้วยตนเอง ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดทำโครงการ แต่จะถูกชักชวนจากรัฐบาลให้เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการ

2. การเจรจาต่อรอง รูปแบบนี้รัฐบาลและตัวแทนประชาชน เข้าไปมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาและตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผนการ การจัดทำโครงการพัฒนา จะอยู่ในระดับท้องถิ่น และตัวแทนหรือองค์กรประชาชน แม้ว่าในความเป็นจริงนั้นการริเริ่มโครงการจะยังคงมาจากรัฐบาลกลาง แต่ท้องถิ่นและองค์กรประชาชน สามารถร่วมตัดสินใจหรือเจรจาต่อรองผลประโยชน์กับรัฐได้ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด ซึ่งผลสุดท้ายของการเจรจาต่อรอง รัฐบาลกลางมักจะเป็นผู้ยอมโอนอ่อนผ่อนตามเสียงของท้องถิ่น มิเช่นนั้นจะเป็นการฝืนมติของท้องถิ่นซึ่งจะนำมาสู่ความขัดแย้งอย่างรุนแรงในภายหลังได้ การวางแผนพัฒนาในรูปแบบนี้องค์กรประชาชนจะต้องมีศักยภาพสูงและมีความตื่นตัวในการรักษาผลประโยชน์ของประชาชนในท้องถิ่น องค์กรประชาชนในประเทศไทยในหลายจังหวัดแสดงควมมีศักยภาพของตนสูง สามารถเจรจาต่อรอง เพื่อรักษาผลประโยชน์ของท้องถิ่นตนเองได้แต่การเจรจาต่อรองที่เกิดขึ้นมักจะเกิดหลังจากรัฐบาลกลางได้กำหนดแผนพัฒนาไว้แล้ว หากใช่เป็นการยินยอมหรือเปิดโอกาสให้ตัวแทนท้องถิ่นหรือแม้แต่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเข้าร่วมในขั้นตอนของการวางแผนแต่แรกไม่

3. การจัดการวางแผนด้วยตนเอง รูปแบบนี้ประชาชนในท้องถิ่นเป็นผู้จัดการควบคุม และวางแผนการพัฒนาการใช้ทรัพยากรด้วยตนเอง จัดว่าเป็นรูปแบบการวางแผนพัฒนาโดยการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง การวางแผนแบบนี้ไม่อาศัยความคิดริเริ่มและชักจูงหรือชักชวนจากคนภายนอก ประชาชนในท้องถิ่นสามารถวิเคราะห์และตัดสินใจเกี่ยวกับปัญหา แนวทางการวางแผนพัฒนา หรือแม้กระทั่งการติดตามประเมินผลสำเร็จโครงการด้วยตนเอง รูปแบบนี้เปิดโอกาสอย่างเต็มที่ให้แก่ประชาชนทุกคนในท้องถิ่นให้เข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมโดยสมบูรณ์

รูปแบบหรือลักษณะของการมีส่วนร่วมตามหลักการทั่วไป นรินทร์ชัย (2546) ได้แบ่งออกเป็น 5 ระดับ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูล
2. การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูล-ข่าวสาร
3. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
4. การมีส่วนร่วมทำ
5. การมีส่วนร่วมสนับสนุน

ส่วนขั้นตอนของการมีส่วนร่วมได้แก่ การประชุมวางแผน ปฏิบัติตามแผนด้วยการลงมือกระทำ มีการแบ่งปันผลประโยชน์ และสุดท้ายประเมินผลแผนงานที่ได้ดำเนินการไปแล้ว

นรินทร์ (2527) ได้กล่าวว่าเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วม มี 3 ประการ คือ

1. ต้องมีอิสรภาพ หมายถึง มีอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่ก็ได้ การเข้าร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ การถูกบังคับให้เข้าร่วมไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม
2. ต้องมีความเสมอภาค บุคคลที่เข้าร่วมในกิจกรรมใดจะต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมคนอื่น ๆ
3. ต้องมีความสามารถ บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมายจะต้องมีความสามารถพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้นๆ หมายความว่า ในบางกิจกรรมแม้จะกำหนดว่าผู้เข้าร่วมมีเสรีภาพและเสมอภาค แต่กิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นไม่ได้

องค์ประกอบของการมีส่วนร่วม มี 3 ด้าน คือ

1. ต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายชัดเจน การให้บุคคลเข้าร่วมในกิจกรรมหนึ่งๆ จะต้องมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าเป็นไปเพื่ออะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจดีกว่าควรเข้าร่วมหรือไม่
2. ต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อที่บุคคลจะได้ตัดสินใจว่าควรเข้าร่วมหรือไม่
3. ต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามีส่วนร่วมจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมายอย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปกลุ่มบุคคลเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วโดยพื้นฐาน

การจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีความสำคัญมากที่สุดต่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้และพัฒนาชุมชน เพราะช่วยให้ประชาชนทุกกลุ่มมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในการจัดการป่าและทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า ยึดหลักที่ว่าผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจะเป็นผู้ที่รู้จักคุณค่าของทรัพยากรนั้นเป็นอย่างดี (อนุชิต, 2542) และย่อมสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความหลากหลายของทรัพยากรป่าไม้ สถานภาพของป่าในปัจจุบัน หลักและวิธีการที่จะใช้ทรัพยากรป่าไม้และจัดการอนุรักษ์เพื่อให้ทรัพยากรป่ามีความยั่งยืนต่อไปในอนาคต เพิ่มศักดิ์ (2543) ได้ให้คำจำกัดความการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นการจัดการป่าและทรัพยากรในป่า โดยชุมชนท้องถิ่นมีบทบาทหลักหรือบทบาทสำคัญในการจัดการ โดยประชาชนและองค์กรที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน แนวทางการจัดการป่าแบบมีส่วนร่วมมีหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1. ประชาชนหรือชุมชน เป็นศูนย์กลางหรือส่วนสำคัญในการตัดสินใจทุกขั้นตอน
2. ชาวบ้านเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในฐานะผู้ร่วมงานที่สำคัญ ไม่ใช่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา

3. ชาวบ้านในชุมชนมีความสามารถในการระบุปัญหาและแก้ไขปัญหาตามลำดับความสำคัญที่เขาเป็นผู้ตัดสินใจ

4. ในระยะยาว การตัดสินใจของกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน จะมีเพิ่มมากขึ้นกว่าการตัดสินใจโดยบุคคลหรือคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ปัจจุบันรัฐเปิดโอกาสให้ชุมชนมีสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน โดยชุมชนเป็นผู้จัดการเอง เพราะผู้ที่เป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติมิใช่ผู้ใดผู้หนึ่ง แต่ทุกคนมีสิทธิในทรัพยากรเท่าๆ กัน โดยมีพื้นฐานของความเป็นชุมชนและข้อบังคับ คือ การใช้ทรัพยากรร่วมกัน ดังนั้น แนวคิดการมีส่วนร่วม จึงถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ประชาชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน จึงใช้แนวคิดนี้เป็นกรอบในการศึกษาถึงรูปแบบการมีส่วนร่วม กระบวนการ และปัจจัยบางอย่างที่มีผลต่อการเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

แนวคิดเรื่องป่าชุมชนมีนิยามที่แตกต่างหลากหลายมาก และการนิยามคำว่าป่าชุมชนที่แตกต่างนี้เอง ทำให้รูปแบบการจัดการ ดูแล และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนของกลุ่มแนวคิดต่างมีความแตกต่างกัน

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2533) ได้ให้ความหมายของป่าชุมชนไว้ว่าเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งทางวนศาสตร์ชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้เป็นชุมชน มีการจัดการโดยชุมชนและเพื่อชุมชนจะได้นำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ

ป่าชุมชนตามนิยามของเสนห์ และ ยศ (2536) ซึ่งเป็นนิยามที่ขบวนการภาคประชาชนที่ผลักดันเรื่องป่าชุมชนให้การยอมรับ มีความหมายว่า เป็นขบวนการทางสังคมหรือการรวมตัวกันขององค์กรประชาชนในระดับชุมชน และ/หรือระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อการใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม บนฐานของระบบความคิด ภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรมและความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก

อำนาจ (2528) กล่าวว่า “ป่าชุมชน” หมายถึง ป่าไม้ธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อยกระดับรายได้ให้กับประชาชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะ การเลือกพืชพรรณที่จะปลูกในป่าชุมชนควรเป็นไม้โตเร็ว เพื่อที่จะให้ได้ผลเร็วเพื่อเป็นการสร้างขวัญกำลังใจแก่ประชาชนแรงงานที่ใช้ในการปลูกป่าควรเป็นชาวบ้านเพื่อให้เกิดความสำนึกในการเป็นเจ้าของการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนให้คณะบุคคลหรืออาจจะเป็นการรวมหมู่บ้านเป็นผู้แบ่งประโยชน์

ศรีสุวรรณ (2533) และ โกมล (2537) ให้ความหมายของป่าชุมชนที่คล้ายกันว่า ป่าชุมชนคือ รูปแบบการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าและให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื้ออย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน และเพื่อดำรงไว้ซึ่งระบบนิเวศในท้องถิ่นซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่รองรับประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่หลากหลายต่อชุมชนในระยะยาว

ในการดำเนินงานป่าชุมชนย่อมจะต้องมีกฎหมาย กฎระเบียบ วิธีการที่ภาครัฐกำหนดไว้เข้ามาเกี่ยวข้อง และต้องมีผู้ที่มีอำนาจตามกฎหมาย เป็นผู้ดำเนินการหรืออนุญาตให้ดำเนินการในฐานะส่วนราชการผู้ที่ต้องปฏิบัติงานในเรื่องนี้และป่าชุมชนก็จะต้องเกี่ยวข้องกับกฎหมายตั้งแต่เริ่มและต่อเนื่องไปในอนาคตด้วย ความหมายของคำว่า “ป่าชุมชน” (official community forest) กรมป่าไม้ (2549) ให้ไว้ดังนี้

ป่าชุมชน หมายถึง ที่ดิน และ/หรือ ที่ดินป่าไม้ ที่ชุมชนได้ดำเนินการหรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ดำเนินการร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง ภายใต้กฎหมาย กฎระเบียบ ข้อบังคับ ข้อปฏิบัติ และแผนงานที่เกี่ยวข้อง ซึ่งอาจสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย การจัดการหรือดำเนินการดังกล่าวก็เพื่อการอนุรักษ์และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ซึ่งจากความหมายดังกล่าว สมถวิล (2551) พบว่ามีคำหลักที่เป็นองค์ประกอบหลายคำ คือ ที่ดิน/ที่ดินป่าไม้ ชุมชน การอนุญาตตามกฎหมาย การดำเนินการร่วมกัน การจัดการกิจการงานด้านป่าไม้อย่างต่อเนื่อง การใช้ประโยชน์โดยชุมชน ความยั่งยืน ซึ่งอาจจะอธิบายคำหลักเหล่านี้ได้ เช่น

1. ที่ดิน หมายถึง ที่ดินนอกพื้นที่ป่าไม้ เช่น ที่ดินสาธารณประโยชน์ ที่ดินเอกชน ที่ดินของวัด โรงเรียน สองข้างทาง ที่ดินของส่วนราชการต่างๆ ฯลฯ ซึ่งที่ดินดังกล่าวข้างต้นจะต้องได้รับอนุญาตให้ใช้จากผู้มีสิทธิด้วย
2. ที่ดินป่าไม้ หมายถึง ที่ดินในเขตป่าไม้เขตป่าสงวนแห่งชาติที่ดินในเขตป่าต้องได้รับอนุญาต ที่ดินป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ที่ดินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ
3. ชุมชน หมายถึง ชุมชนที่มีราษฎรร่วมบริหารจัดการ ดูแล และรับประโยชน์จากป่าชุมชนนั้นๆ
4. การอนุญาตตามกฎหมาย หมายถึง มีการขอจัดตั้งป่าชุมชนตามแนวทาง และได้รับอนุญาตจากผู้มีอำนาจ (กรมป่าไม้) ตามกฎ ระเบียบ ที่กำกับ ดูแลพื้นที่นั้นๆ (พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507)
5. การดำเนินการร่วมกัน หมายถึง ราษฎรในชุมชน องค์กรต่างๆ และหน่วยงานของรัฐ ฯลฯ ร่วมกันบริหารจัดการป่าไม้ในรูปแบบการมีส่วนร่วม
6. การจัดการกิจการงานด้านป่าไม้ หมายถึง การควบคุม ดูแล รักษา บำรุงป่า รวมถึงการป้องกัน และปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้นด้วย
7. ความต่อเนื่อง หมายถึง การบริหารจัดการอย่างเป็นระบบสม่ำเสมอระยะยาวไม่ขาดตอน
8. การใช้ประโยชน์โดยชุมชน หมายถึง ราษฎรในชุมชนใช้ประโยชน์ตามกติกาที่ชุมชนร่วมกันกำหนด โดยไม่ขัดต่อกฎระเบียบของทางราชการที่เกี่ยวข้อง
9. ความยั่งยืน หมายถึง ป่าไม้นั้นๆ ยังคงเป็นป่าไม้และสามารถเอื้ออำนวยประโยชน์กับราษฎรในชุมชน ได้ต่อเนื่องเต็มประสิทธิภาพตลอดไปโดยไม่เสียหายหรือถูกเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

จากนิยามที่มีผู้ให้ความหมายไว้แตกต่างกัน โกมล และ จินตนา (2535) กล่าวว่า จะเห็นสาระสำคัญของป่าชุมชนอยู่ 3 ประการ

1. มีพื้นที่สำหรับให้ชุมชนจัดการ หรือได้รับอนุญาตตามกฎหมายให้ร่วมจัดการในกิจกรรมด้านป่าไม้เพื่อประโยชน์ของชุมชน
2. มีขบวนการของชุมชนเข้าไปจัดการ หรือร่วมกับพนักงานเจ้าหน้าที่จัดการอย่างต่อเนื่องเพื่อประโยชน์ของชุมชน
3. มีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน

โดยสรุป ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ที่ได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืน (สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2547)

การจัดการป่าชุมชน

การที่มีองค์ประกอบครบเป็นป่าชุมชนแล้วนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่าป่าชุมชนนั้น จะประสบผลสำเร็จในการจัดการพื้นที่ป่าเสมอไป เพราะความสำเร็จของป่าชุมชนแต่ละแห่งขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ซึ่งโกมล (2537) กล่าวถึงการจัดการป่าชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืนนั้น มีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งที่กำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น ใช้ในการประกอบพิธีกรรม เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร เป็นต้น
2. การมีระเบียบและกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชน มีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะต้องมีการลงโทษตามกติกาที่วางไว้

3. องค์กรประชาชนจะต้องมีองค์กรประชาชนที่เข้มแข็งเพื่อที่จะดำเนินการจัดการป่าให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน และเป็นตัวแทนของชาวบ้าน รับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรม พร้อมทั้งตอบสนองความต้องการของชุมชน อันเป็นเงื่อนไขหลักที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนในรูปแบบของวิชาการ อุปกรณ์และวัสดุที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถที่จะจัดการป่าชุมชนได้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

การจัดการป่าชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืนนั้น ย่อมจะต้องแตกต่างกันออกไปตามสภาพของแต่ละชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ ประเพณี และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน (วิฑูรย์, 2537) ซึ่งเสนห์ และ ยศ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า เงื่อนไขในการจัดการหรือการอนุรักษ์ทรัพยากรของชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนจะต้องประกอบไปด้วย

1. มีความเป็นชุมชนสูง คือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน
2. มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพใช้ได้และมีศักยภาพที่จะพลิกฟื้นให้กลับคืนมาสู่ความสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน
3. มีผลประโยชน์ร่วมกัน เพราะพื้นฐานการอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน คือ การได้ประโยชน์จากทรัพยากร การอนุรักษ์จึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชนเอาไว้
4. มีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า มีความลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศ หรือการต่อต้าน
5. มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถควบคุมและรักษากฎระเบียบต่าง ๆ ของชุมชน และสามารถปรับใช้ภูมิปัญญา จารีตประเพณีท้องถิ่น ให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และที่สำคัญคือ การทำงานบนพื้นฐานการรักษาผลประโยชน์ของชุมชนโดยส่วนรวมเป็นหลัก

6. มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ที่มีความรับผิดชอบในการจัดการป่าชุมชนอย่างเหมาะสม และเป็นธรรม

7. มีจารีตของการจัดการจัดการทรัพยากร ที่ถือว่าเป็นทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวม ของชุมชน

8. มีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรม คือ มีหลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบการจัดการ

โกมล (2537) ได้ระบุถึงแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนไว้ ดังนี้

1. แนวคิดทางนิเวศวิทยา มีมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ซึ่งความสัมพันธ์กับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ได้แก่ ต้นไม้ สัตว์ป่า และสัมพันธ์กับสิ่งไม่มีชีวิตซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศอยู่ ภายใต้การเชื่อมโยงของระบบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกัน ต้องพึ่งพาอาศัยกัน การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศ จึงมุ่งที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัย และพึ่งพิงระบบนิเวศโดยไม่มีการทำลาย

2. แนวคิดการพัฒนาชนบท เนื่องจากป่าไม้เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่ชนบทได้พึ่งพิงในลักษณะต่างๆ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจอันเกิดจากความเชื่อและประเพณีที่สืบทอดกันมา ประชาชนที่อยู่อาศัยในชนบทได้มีการดำรงชีวิต และวิธีการรักษาแหล่งป่าไม้ของประชาชนแตกต่างกันออกไปตามประโยชน์ที่ได้รับจากป่าไม้ว่าเป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านที่ควรได้รับการสนับสนุนให้เข้มแข็งเพื่อการพัฒนาชนบท

3. แนวคิดการกระจายอำนาจ เป็นแนวความคิดในการกระจายอำนาจในการดูแลรักษาป่าไม้ จากเดิมที่ดำเนินการโดยหน่วยงานของรัฐให้เป็นการดูแลรักษาป่าไม้โดยชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่อย่างจำกัด ให้อำนวยประโยชน์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้พื้นที่ป่าไม้ได้โดยตรงตามความต้องการมากขึ้น โดยการสนับสนุนของหน่วยงานในภูมิภาค

4. แนวคิดด้านการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรป่าไม้เป็นทรัพยากรที่ออกเสียได้ สามารถที่จะได้รับการจัดการให้มีประโยชน์ต่อเนื่องสม่ำเสมอและเนื่องจากป่าเป็นแหล่งของทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อมนุษย์ในด้านต่างๆ และเป็นศูนย์รักษาและควบคุมดุลธรรมชาติ

ระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ภายใต้การจัดการที่เหมาะสม ป่าสามารถให้ประโยชน์หลายๆ อย่าง ในลักษณะเอนกประสงค์ต่อชุมชนที่อยู่ใกล้แหล่งป่าไม้

แนวทางการจัดการป่าชุมชนที่กล่าวมาทั้งหมด ก็คือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของ ชุมชน ป่ามิใช่ของรัฐ สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงมีสิทธิและหน้าที่ในการดูแลจัดการและใช้ ประโยชน์จากป่าไปพร้อมๆ กัน ซึ่งหลักในการจัดการป่าชุมชนควรวางอยู่บนพื้นฐานของกรรม สิทธิ์ร่วมของสมาชิกชุมชนทั้งหมด ความเท่าเทียม คำนี้ถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิก และที่ สำคัญเป็นการจัดการที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ

เสนห์ และ ยศ (2536) ได้กล่าวถึงรูปแบบการบริหารจัดการป่าชุมชน ว่าการบริหารจัดการ ป่าชุมชนโดยทั่วไปพบ ได้ 3 รูปแบบ ตามเงื่อนไขแรงกดดันในแต่ละพื้นที่

รูปแบบที่ 1 การบริหารจัดการเชิงวัฒนธรรม การบริหารจัดการในรูปแบบนี้ดำเนินการได้ ภายใต้เงื่อนไขของชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันในเชิงเครือญาติ และเป็นการบริหารจัดการกับ บุคคลภายในชุมชนเดียวกันหรือชุมชนใกล้เคียงกันที่อยู่ร่วมกันมานานเป็นส่วนใหญ่ การบริหาร จัดการที่กระทำโดยกลุ่มผู้นำจึงได้ยอมรับ และปฏิบัติตาม เพราะถือว่าเป็นวิถีชีวิตของชุมชนมาแต่ ดั้งเดิม แต่เมื่อใดที่มีการขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์กับคนภายนอกที่มาแย่งชิงทรัพยากร การจัดการ รูปแบบนี้มักจะไม่ได้รับการยอมรับยกเว้นคนภายนอกที่เป็นชุมชนใกล้เคียงเท่านั้น

รูปแบบที่ 2 การบริหารจัดการภายใต้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การบริหารจัดการใน รูปแบบนี้ดำเนินการภายใต้ระบบการแข่งขันทางเศรษฐกิจที่เข้ามาในชุมชนสูงและส่วนใหญ่มักจะ เกิดขึ้นกับชุมชนใหม่ที่มีกลุ่มหลากหลายพื้นที่ต่าง ๆ เข้าอาศัยอยู่ร่วมกัน การบริหารจัดการมัก กระทำโดยผู้แทนกลุ่มเหล่านั้นมาประสานประโยชน์ร่วมกัน

รูปแบบที่ 3 การบริหารจัดการเชิงการเมือง เป็นรูปแบบการบริหารจัดการที่เกิดขึ้นภายใต้ แรงกดดันจากอำนาจรัฐในเรื่องของป่า เช่น การสัมปทานป่า ป่าอนุรักษ์ และ โครงการ คจก. เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านต้องจัดตั้งองค์กรขึ้นมาเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของชุมชน โดยอาจจะมืองค์กรเอกชน จากภายนอกเข้าไปช่วยเหลือ การจัดการมักดำเนินการในรูปของขบวนการต่อสู้ทางการเมืองมีการ ขยายเครือข่ายองค์กรในการต่อสู้ระหว่างชุมชนขึ้นมาเพื่อต่อสู้กับอำนาจรัฐหรือ อิทธิพลจาก นายทุนภายนอก

กระบวนการจัดการป่าชุมชนของภาครัฐ

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการบริหารจัดการป่าชุมชนในประเทศไทยจากเอกสารต่างๆ ของส่วนส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้ (2549) ทำให้ทราบถึงข้อมูลต่างๆ ดังนี้

ความเป็นมาของการดำเนินงานป่าชุมชน

หลักการดั้งเดิมของกิจกรรมป่าชุมชน เป็นการส่งเสริมให้ “ราษฎรร่วมกันปลูกต้นไม้ในพื้นที่ว่างของชุมชนนอกเขตป่าไม้ เพื่อชุมชนจะได้ใช้ประโยชน์” โดยกรมป่าไม้สนับสนุนกล้าไม้หรือร่วมจัดงานด้วย ต่อมามีการศึกษาและรวบรวมกิจกรรมที่ราษฎรในชุมชนได้ร่วมกันจัดการป่าไม้ฝ่ายเดียว (ซึ่งขณะนั้นเห็นว่าเป็นป่าชุมชน) ตาม ที่ตั้ง ความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณี ฯลฯ แล้วกรมป่าไม้ให้พนักงานเจ้าหน้าที่เป็น “พี่เลี้ยง” ส่งเสริมสนับสนุน ปัจจุบัน (ปลายปี 2542 เป็นต้นมา) ทั้งพนักงานเจ้าหน้าที่และราษฎรในชุมชนที่อาสาเข้ามาจัดการป่าไม้ เป็น “ผู้ร่วมดำเนินงาน” ป่าชุมชน ในพื้นที่ที่ได้รับอนุมัติโครงการ โดยอาศัยหลักกฎหมาย คือ การสั่งการของอธิบดีกรมป่าไม้ตามกฎหมายที่รับผิดชอบอยู่ และบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ

ประเภทของป่าชุมชนแบ่งได้ 2 ประเภท คือ

1. ป่าชุมชนแบบป่าธรรมชาติ หรือ ดั้งเดิม ได้แก่ ป่าที่เกิดขึ้นหรือมีอยู่แล้วตามธรรมชาติ และราษฎรได้ร่วมกันดูแลมิให้ผู้ใดเข้ามาบุกรุกถือครองหรือเปลี่ยนแปลงสภาพ เพื่อตอบสนองประโยชน์ของชุมชน ในด้านเศรษฐกิจ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนนั้นๆ ตัวอย่างเช่น ป่าภัยทาน ป่าวัด ป่าช้า ป่าคอนปู่ตา ป่าน้ำซับ หรือ ป่าห้วยน้ำ ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าห้วยนา ป่าใช้สอย ป่าชุมชนธรรมชาติในลักษณะอื่นๆ เป็นป่าไม้ที่ราษฎรร่วมกันจัดการเพื่อใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของชุมชนในพื้นที่ เช่น ในป่าพรุ ป่าชายเลน ป่าบุง ป่าทาม ฯลฯ
2. ป่าชุมชนแบบพัฒนาหรือฟื้นฟูพื้นที่ใหม่ ได้แก่ ป่าที่รกร้างว่างเปล่า พื้นที่ป่าเสื่อมโทรม หรือพื้นที่ที่ราษฎรได้ดำเนินการปลูกต้นไม้สร้างป่าขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ร่วมกันในลักษณะต่างๆ เช่น เพื่อการอนุรักษ์ดินและน้ำ เพื่อเป็นแหล่งอาหารเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจและ

ความสวยงามของสถานที่สำคัญต่างๆ เพื่อเป็นรายได้ของราษฎรจากการจัดการป่าไม้ และเพื่อเป็นไม้ใช้สอยในชุมชน เป็นต้น

ประเภทของพื้นที่ที่สามารถดำเนินงานพัฒนาป่าชุมชน ได้แก่

1. พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติใกล้ชุมชนที่ได้ส่งเสริมให้จัดตั้งป่าชุมชนตามนโยบายของรัฐบาล และได้รับอนุมัติโครงการให้จัดตั้งโดยให้พนักงานเจ้าหน้าที่ไปดำเนินการตามวัตถุประสงค์ร่วมกับชุมชน
2. พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรมและได้รับอนุมัติโครงการให้จัดตั้งป่าชุมชน โดยให้พนักงานเจ้าหน้าที่และชุมชนเข้าไปดำเนินงานปลูกฟื้นฟูแล้วจัดทำเป็นป่าชุมชน
3. พื้นที่สาธารณประโยชน์ที่ชุมชนได้รับอนุญาตให้เข้าไปจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่นั้น โดยชุมชนร่วมดำเนินการกับพนักงานเจ้าหน้าที่
4. พื้นที่ของหน่วยราชการ องค์กรต่างๆ ที่ยินยอมให้มีการจัดการและใช้ประโยชน์ในลักษณะการมีส่วนร่วม เช่น วัด โรงเรียน สถาบันการศึกษา ส่วนราชการ ค่ายทหาร เป็นต้น
5. พื้นที่ครอบครองของเอกชนที่ยินยอมให้ชุมชนเข้าไปจัดการและใช้ประโยชน์ร่วมกัน

การส่งเสริมการจัดการป่าชุมชน มีกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 การส่งเสริมการดำเนินงานป่าชุมชน เป็นการเข้าไปพบราษฎร ประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ทั่วไปเรื่องป่าไม้ ให้ความรู้เฉพาะเรื่องป่าชุมชน ช่วยจัดกลุ่มสนใจ ฝึกอบรม ร่วมจัดทำแผนงาน โครงการป่าชุมชน ร่วมสำรวจกำหนดพื้นที่ โดยใช้ความรู้ทางวิชาการป่าไม้ กฎหมาย และระเบียบราชการ ทำงานกับราษฎรในชุมชน

ขั้นตอนที่ 2 การจัดตั้งป่าชุมชน คือ การจัดทำเอกสารตามแบบเสนออธิบดีกรมป่าไม้ ขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน ปชช. 1 แบบคำขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน ปชช. 2 แบบรายงานการตรวจสอบสภาพป่าที่มีผู้ขออนุญาตจัดทำโครงการป่าชุมชน ปชช. 3 แบบการเขียนโครงการเพื่อเสนอขอจัดทำโครงการป่าชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การจัดการ และพัฒนา การจัดการป่าไม้ หมายถึง การดำเนินการต่อป่าไม้ หรือ การดำเนินการที่มีผลต่อป่าไม้ ด้วยแนวคิด ทฤษฎี หลักวิชาการต่างๆ ทั้งด้านวนศาสตร์และด้าน อื่นๆที่เกี่ยวข้อง ในกิจกรรม เช่น การป้องกันรักษาป่า การปลูกป่า การบำรุงป่า และการดำเนินการ เพื่อให้มีผลในการใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ด้วยวิธีการที่เหมาะสม ต่อเนื่อง โดยมุ่งหวังให้ป่า ยังคงมีสภาพสมบูรณ์ หรือสมบูรณ์ขึ้น สามารถอำนวยประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีผลผลิต จากทรัพยากรป่าไม้สูงสุด ภายใต้หลักการของความยั่งยืน (sustained yield) ซึ่งการจัดการป่าไม้มี หลักการเฉพาะคือ มุ่งรักษาและบำรุงต้นทุนทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ให้เพิ่มพูนขึ้น และใช้ประโยชน์ เฉพาะส่วนที่เพิ่มพูนหรือดอกเบี่ยเท่านั้น และกิจกรรมหลักของการจัดการป่าไม้ คือ คุ้มครองและ ป้องกัน (protection) เสริมพันธุ์ไม้ในพื้นที่ (plantation) มีการบำรุงรักษา (maintenance)

ขั้นตอนที่ 4 การสนับสนุนการจัดการป่าชุมชน โดยกรมป่าไม้ จัดกิจกรรมการบริหาร จัดการพื้นที่โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ สนับสนุนกองทุนเงินอุดหนุนในการบริหารจัดการพื้นที่ ป่าชุมชน

การจัดการหรือดำเนินการภายใต้กระบวนการดังกล่าว ก็เพื่อให้ป่ายังคงมีสภาพสมบูรณ์ หรือ สมบูรณ์ขึ้น ให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้สูงสุดภายใต้หลักการของความยั่งยืน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชนโดยเครือข่ายป่า ชุมชนนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากร เช่น กอบกาญจน์ (2538) ได้ศึกษาเครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน ในพื้นที่อำเภอเมืองลำพูน สรุปได้ว่า ชุมชนที่ศึกษา มีลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมคล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือทั่วไป โดยมีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มีเครือข่ายทางสังคมในลักษณะเครือข่าย มีการพึ่งพิง ระวังกันในกลุ่ม เมื่อเกิดมีปัญหาในชุมชนทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ ผ่านลักษณะแพร่กระจาย ในชุมชนโดยผ่านเครือข่ายทางสังคม และมีการเชื่อมโยงกับภายนอกชุมชน ทำให้การขยาย เครือข่ายมีทั้งในภาครัฐและชุมชนอื่น การขยายจึงมีทั้งแนวนอนและแนวตั้ง สำหรับเครือข่ายการ เรียนรู้ของบุคคลเริ่มต้นจากครอบครัว เครือญาติ วัด กลุ่มต่างๆ ตามลักษณะการตั้งบ้านเรือน สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ระหว่างชุมชนจะอาศัยความสัมพันธ์ทางเครือ ญาติ หน่วยงานภาครัฐ เอกชนที่เข้ามาสนับสนุนแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างหมู่บ้าน นอกจากนั้น งามเนตร (2538) ได้ศึกษาถึงองค์กรชุมชนเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเขตพื้นที่

ลุ่มน้ำแม่ราก-แม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ สรุปว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการรวมตัวองค์กรชุมชนเป็นเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากร นั้น มีสาเหตุมาจากผลกระทบที่ชุมชนได้รับร่วมกัน ในกรณีศึกษานี้เป็นปัญหาด้านความแห้งแล้งที่เกิดจากการทำลายป่า ซึ่งองค์ประกอบที่สำคัญและเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดองค์กรชุมชนเครือข่ายคือ ผู้นำที่มีสำนึก รับผิดชอบสูงต่อการแก้ปัญหาของชุมชน อีกทั้งยังมีการกระตุ้นจากเจ้าหน้าที่ภายนอกชุมชน ทำให้เกิดเครือข่าย ส่วนสุรินทร์ (2543) ได้ศึกษาในเรื่องของ ประสิทธิภาพในการขยายเครือข่ายป่าชุมชน นั้น พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เครือข่ายป่าชุมชนประสบผลสำเร็จเนื่องมาจากศักยภาพของกลุ่มผู้นำ ความสัมพันธ์ของเครือข่ายที่ใกล้ชิด และกฎเกณฑ์ที่เป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของคน

งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการป่าขององค์กรชุมชน อาทิ จิราหนู (2550) ได้ศึกษาการจัดการป่าชุมชนในชนบทระหว่างชุมชนต่างๆ พบว่าเงื่อนไขที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการจัดการป่าชุมชน คือ ผู้นำและแกนนำที่มีวิสัยทัศน์ร่วมกับชาวบ้านในการอนุรักษ์และการจัดการตามแนวทางของตน ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ การสนับสนุนจากองค์กรเครือข่ายภายนอก หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ อัญชลี (2547) ได้ศึกษากระบวนการจัดการป่าชุมชนในภาคเหนือ พบว่า แต่ละกลุ่มมีการจัดการทรัพยากร กำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่คล้ายคลึงกัน เนื่องจากการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย ร่วมมือกันดูแลทรัพยากรร่วมกัน

งานวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่เกี่ยวกับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม อาทิ รักษาติ (2542) และวีระยุทธ (2550) ซึ่งได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเหมือนกัน ต่างกันตรงสถานที่ พบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน ได้แก่ อายุ รายได้ ระยะเวลาที่อยู่อาศัย เผ่าพันธุ์ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การได้รับข่าวสารและเพศของผู้ให้ข้อมูล การได้รับการฝึกอบรม การได้รับข่าวสารเกี่ยวกับป่าชุมชน การถือครองที่ดิน ความคาดหวังที่จะได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน นอกจากนี้ ศักดิ์พิชิต (2542) ได้ศึกษาศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่น รอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกพลิ้ว จังหวัด พบว่า ตัวชี้วัดศักยภาพของชุมชนมีเพียง 4 ตัว คือ ระดับการศึกษา ความรู้ความเข้าใจในหลักการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การเป็นสมาชิกกลุ่มในชุมชน และการร่วมกิจกรรมในกลุ่ม มีอิทธิพลต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

อุปกรณ์และวิธีการ

อุปกรณ์

1. แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง แบบสอบถาม ซึ่งมีลักษณะคำถามที่เป็นปลายเปิดและปลายปิด
2. อุปกรณ์เครื่องเขียน กล้องบันทึกภาพ เอกสารและข้อมูลจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
3. แผนที่ภูมิประเทศกรมแผนที่ทหาร ลำดับชุด L 7018 ระวัง 5637IV 5537I
4. แผนที่ภาพถ่ายทางอากาศของกรมพัฒนาที่ดิน ลำดับชุด L 7018 ระวัง 5637IV8694 5637IV8696 5537I8494 5537I8496

วิธีการ

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative research) และเชิงคุณภาพ (qualitative research) ควบคู่กันไป เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ในการศึกษาวิจัย ได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินงานเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1. ขั้นตอนการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น

สำรวจสภาพพื้นที่ และเก็บรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นทั่วไป เช่น ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชนและป่าชุมชน เช่น จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน ชาติพันธุ์ของคนในพื้นที่ และเนื้อที่ป่าชุมชน โดยสอบถามจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น องค์การบริหารส่วนตำบล ศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ บร. 3 (ประโคนชัย) เป็นต้น

2. ขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ

ในการสร้างแบบสัมภาษณ์เพื่อใช้ข้อมูลเชิงปริมาณ ดำเนินการดังนี้

2.1 ศึกษาเทคนิคในการสร้างแบบสัมภาษณ์ จากเอกสาร วิทยานิพนธ์และหนังสือต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาชุมชน การจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการป่าไม้ของชุมชน การสร้างเครือข่าย และกระบวนการเคลื่อนไหวของชุมชนในการดูแลทรัพยากร นำมากำหนดขอบเขตของเนื้อหา ในการสร้างแบบสัมภาษณ์

2.2 สร้างแบบสัมภาษณ์ตามขอบเขตของเนื้อหาที่ได้กำหนด โครงสร้างของแบบสัมภาษณ์ประกอบด้วยคำถามแบบเปิด (opened end question) และคำถามแบบปิด (closed end question) แบ่งตามเนื้อหาเป็น 7 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของครัวเรือน ส่วนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเก็บหาและการใช้ประโยชน์ของป่า ส่วนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกและความหลากหลายของระบบนิเวศ ส่วนที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่วนที่ 6 ข้อมูลเกี่ยวกับการรวมตัว และการทำกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชน และส่วนที่ 7 ความคิดเห็น ทศนคติ และความคาดหวังในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน

2.3 นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นไปทดสอบเบื้องต้น (pre-test) กับกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงกับพื้นที่ที่ศึกษา เพื่อทดสอบความชัดเจนด้านภาษา และความน่าเชื่อถือของแบบสัมภาษณ์ เพื่อความสมบูรณ์ถูกต้องของข้อมูล แล้วนำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการทดสอบมาปรับแก้เพื่อให้เหมาะสมยิ่งขึ้น สำหรับใช้เก็บข้อมูลจริงต่อไป

3. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล

วิธีเก็บข้อมูลของการศึกษาครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ตามประเภทของข้อมูล ดังนี้

3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ เก็บข้อมูลด้วยวิธีการประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยจัดอภิปรายกลุ่มย่อย (focus group discussion) การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi structure interview) การทำ timeline ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน การทำปฏิทินกิจกรรมการบริหารจัดการป่า กับผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้สูงอายุในชุมชน ประธานเครือข่ายป่าชุมชน คณะกรรมการ

เครือข่ายป่าชุมชน สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคอก ครูโรงเรียนละหอกกระสัง และวิธีการสัมภาษณ์ครัวเรือน การเก็บข้อมูลระดับครัวเรือน พร้อมสังเกตการณ์โดยตรง เพื่อให้ทราบข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การพึ่งพิงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ของครัวเรือนตัวอย่าง

3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ โดยวิธีการตรวจสอบเอกสารจากแหล่งต่างๆ เพื่อสืบค้นข้อมูลการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ข้อมูลการจัดตั้งป่าชุมชน แผนที่ภูมิประเทศแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ รวมทั้งข้อมูลการใช้ทรัพยากรของชุมชน

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

จากวิธีการเก็บข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ แบ่งประชากรและกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่เก็บข้อมูลระดับครัวเรือน ซึ่งการศึกษาครั้งนี้เลือกพื้นที่หมู่บ้านที่มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เนื่องจากการศึกษานี้มองถึงลักษณะของการพัฒนากระบวนการจัดการป่าชุมชนผ่านเครือข่ายป่าชุมชน ซึ่งหมู่บ้านที่มีขอบเขตติดต่อกับพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก ประกอบด้วย บ้านเขาคอก หมู่ 1 บ้านโคกกระนัง หมู่ 6 บ้านละหอกกระสัง หมู่ที่ 8 บ้านโคกเศรษฐี หมู่ 11 บ้านเขาคอก หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ รวม 550 ครัวเรือน กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างจากเกณฑ์ของ บุญเรียง (2543) ที่ระบุว่า ถ้าจำนวนประชากรมีเพียงหลักร้อยให้ใช้กลุ่มตัวอย่างไม่น้อยกว่าร้อยละ 25 รวม ซึ่งคิดเป็น 138 ครัวเรือน

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 139 ครัวเรือน จากนั้นทำการสุ่มตัวอย่างโดยวิธีการเลือกตามโควต้า (quota sampling) (บุญธรรม, 2546) ซึ่งในพื้นที่ศึกษามี 5 หมู่บ้าน กำหนดโควต้าแต่ละบ้านตามสัดส่วนจำนวนครัวเรือน ดังแสดงในตารางที่ 1

2. กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้สูงอายุในชุมชน ประธานเครือข่ายป่าชุมชน คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชน สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคอก ครูโรงเรียนละหอกกระสัง

ตารางที่ 1 ชื่อหมู่บ้าน จำนวนครัวเรือนทั้งหมด และจำนวนครัวเรือนตัวอย่างในป่าชุมชนเขาคอก

ชื่อหมู่บ้าน	จำนวนครัวเรือนทั้งหมด	จำนวนครัวเรือนที่สุ่ม (ร้อยละ25)
เขาคอก หมู่ 1	187	47
โคกกระนัง หมู่ 6	122	31
ละลอกกระสัง หมู่ 8	62	16
โคกเศรษฐี หมู่ 11	57	14
เขาคอก หมู่ 15	122	31
รวม	550	139

หมายเหตุ: ปัดเลขทศนิยมเป็นจำนวนเต็ม

การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา (descriptive analysis) โดยแสดงเป็นตารางและแผนภูมิภาพ เพื่ออธิบายถึงลักษณะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ และสังคมของครัวเรือน ตลอดจนสภาพพื้นที่และสถานะของทรัพยากร และวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และการจัดการป่าชุมชน ในส่วนของกระบวนการพัฒนาการจัดการป่าชุมชนนั้น ใช้วิธีวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบระหว่างการจัดการป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้าน จนพัฒนามาเป็นเครือข่ายป่าชุมชนว่ามีลักษณะการจัดการป่าอย่างไร ส่วนข้อมูลที่ได้จากการเก็บแบบสัมภาษณ์ ในส่วนการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย รวมถึงแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่างๆ นั้น นำข้อมูลที่ได้แยกประเด็นต่างๆ วิเคราะห์โดยใช้หลักสถิติอย่างง่าย ได้แก่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด เป็นต้น

ผลและวิจารณ์

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์ โดยสัมภาษณ์จากตัวแทนครัวเรือนที่ศึกษา รวมทั้งสิ้น 139 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด มีผลการวิจัยแบ่งเป็น 7 ส่วน ได้แก่ ข้อมูลทั่วไปทางกายภาพชุมชนและป่าชุมชนเขาคอก ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ ข้อมูลเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ข้อมูลการเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน ข้อมูลการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ ข้อมูลความหลากหลายของระบบนิเวศ ข้อมูลการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

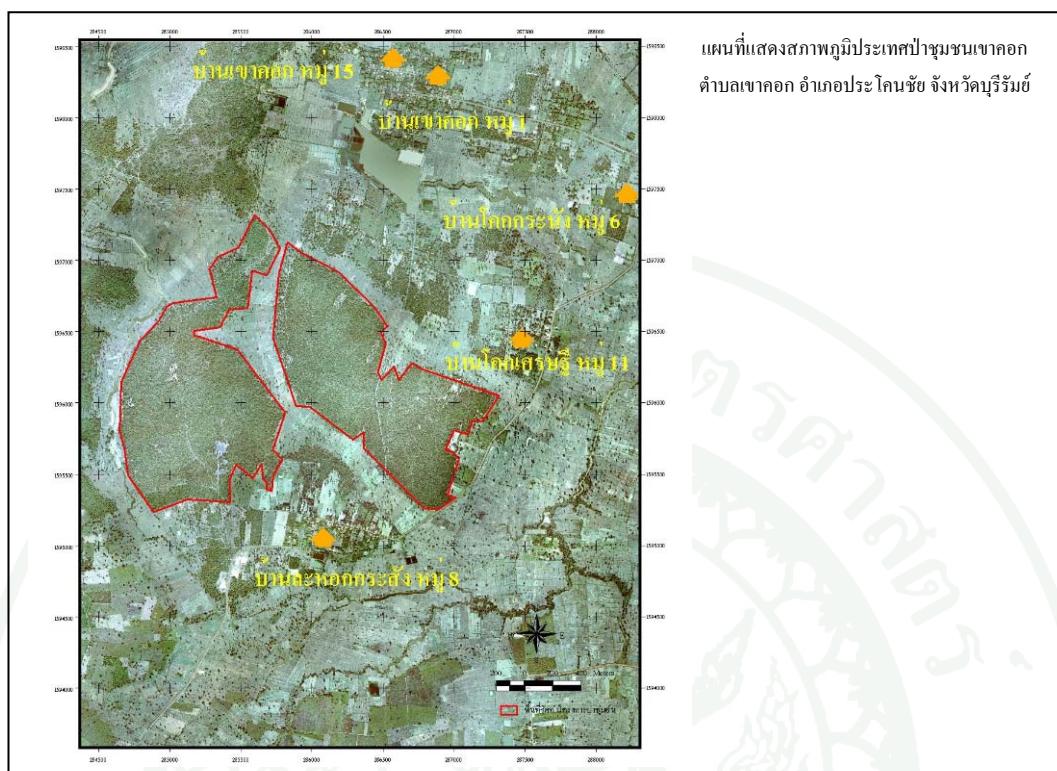
1. ข้อมูลทั่วไปทางกายภาพชุมชนและป่าชุมชนเขาคอก

ที่ตั้งและสภาพทั่วไป

ตำบลเขาคอกมีลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง อยู่ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติป่าเขาคอก ลักษณะเป็นป่าโคกหรือป่าเต็งรัง มีจำนวนพื้นที่ป่าอยู่เป็นแปลงใหญ่บ้างเล็กบ้าง และมีชื่อเรียกตามลักษณะสภาพภูมิประเทศของแต่ละพื้นที่ ซึ่งพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก มีลักษณะเป็นภูเขา มีพื้นที่ประมาณ 1,500 ไร่ (ภาพที่ 1)

อาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ตำบลกระเทียม อำเภอบึงนาราง จังหวัดบุรีรัมย์
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ตำบลหนองไผ่งาม อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ตำบลปราสาท อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ตำบลตาจ่ง อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของป่าชุมชนเขาคอก

สภาพทางภูมิประเทศป่าชุมชนเขาคอก แสดงดังภาพที่ 2 มีลักษณะภูมิประเทศแยกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ 1) สภาพภูมิประเทศบนที่สูง 2) สภาพภูมิประเทศบนที่ราบ 3) สภาพภูมิประเทศบนที่ลุ่ม ซึ่งแต่ละพื้นที่ของสภาพภูมิประเทศที่ต่างกันก็จะทำให้สภาพของดินตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพก็แตกต่างกันตามไปด้วย ซึ่งสามารถจำแนกความแตกต่างได้ดังนี้

สภาพภูมิประเทศป่าบนที่สูง ลักษณะของสภาพดินบนที่สูงหรือที่ดอนเป็นดินลูกรัง สภาพพื้นดินมีความชื้นต่ำไม่ซึมซับน้ำ ต้นไม้ที่ขึ้นในพื้นที่บริเวณนี้จะแคระแกร็น ไม่เจริญเติบโตเท่าที่ควร ต้นไม้แต่ละต้นจะขึ้นอยู่ห่างกัน ส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้นที่ทนต่อสภาพแห้งแล้งได้ดี เช่น มะค่าแต้ (*Sindora siamensis*) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus*) สะเดา (*Azadirachta indica*) เต็ง (*Shorea obtusa*) แดง (*Xylia sylocarpa*) เป็นต้น

ลักษณะภูมิประเทศป่าบนที่ราบ ลักษณะดินเป็นดินร่วนปนทราย เป็นดินที่มีคุณภาพดี ดินชุ่มชื้น ชนิดพันธุ์ไม้ที่ขึ้นบริเวณนี้มีทั้ง ไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้เลื้อย สมุนไพรต่างๆ นอกจากความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ไม้แล้วยังมีความหลากหลายของสัตว์ป่า และยังเป็นแหล่งหาอาหารป่าหรือพืชผักต่างๆ ที่อุดมสมบูรณ์ของชุมชนด้วย

ลักษณะภูมิประเทศป่าบนที่ลุ่ม ลักษณะดินเป็นดินร่วน ในบางพื้นที่จะมีน้ำขังอยู่ตลอดเวลา จึงมีความชุ่มชื้นสูงกว่าพื้นที่อื่นๆ ชนิดพันธุ์ไม้และลักษณะของต้นไม้ที่ขึ้นบริเวณนี้จะแตกต่างจากบริเวณอื่น พันธุ์พืชที่ขึ้นบริเวณนี้ได้แก่ มะยาง ต้นก่อ ลำควน ข่าลิง กระชายป่า มันป่า ชนิดต่างๆ เป็นต้น นอกจากจะมีชนิดพันธุ์พืชที่หลากหลายแล้วในบริเวณดังกล่าวยังมีสิ่งมีชีวิตหรือสัตว์ป่าอาศัยในบริเวณนี้อีกมากมาย ทั้งงู กระจง ค่าง กระจงอก พังพอน เป็นต้น

พัฒนาการการก่อตัวของชุมชน

ป่าเขาคอกถูกรายล้อมด้วยชุมชนที่อยู่รอบป่าจำนวน 5 หมู่บ้าน ที่มีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มไทย - เขมร และกลุ่มไทย - กวย (ชาติข่า ในตระกูลมอญ-เขมร) ซึ่งเป็นคนกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาบุกเบิกพื้นที่แห่งนี้เพื่อตั้งถิ่นฐานมาเป็นเวลายาวนาน เกือบร้อยปีมาแล้ว ต่อมาก็มีกลุ่มไทย - ลาว อพยพเข้ามาเพิ่ม จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมการใช้ทรัพยากรจากป่า วัฒนธรรมการทำมาหากิน และวัฒนธรรมความเชื่อที่แตกต่างกัน กลุ่มคนที่เข้ามาอยู่เริ่มแรกคือ กลุ่มไทย - เขมร เข้ามาตั้งถิ่นฐาน เมื่อ พ.ศ. 2492 ชุมชนนี้มีชื่อเรียกว่า “เสราะพนมกรอล” ซึ่งเป็นภาษาไทยเขมร แปลว่า “ภูเขาที่เหมือนคอกวัวคอกควาย” เป็นการเรียกตามลักษณะของพื้นที่ที่มีภูมิประเทศเป็นภูเขารูปรางสี่เหลี่ยมอยู่ล้อมรอบทุ่งหญ้า ซึ่งเป็นบริเวณบ้านเขาคอกหมู่ที่ 1 ในปัจจุบัน (ซึ่งต่อมาได้แยกเป็นบ้านเขาคอก หมู่ 15) ในปี พ.ศ. 2506 มีการขยายพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยอย่างต่อเนื่อง และมีคนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของชุมชนเขาคอก ชุมชนใหม่ก็คือ ชุมชนโคกกระนัง ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า “กูกะนัง” เป็นภาษาไทยเขมร แปลว่า ป่าโคกที่มีรูปร่างกลมๆ ในปี พ.ศ. 2509 มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่อีกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร ชุมชนที่มาอยู่ใหม่นี้ เรียกว่า “บ้านละหอกกระสัง” ซึ่งเรียกตามลักษณะภูมิประเทศที่ใกล้กับหมู่บ้านซึ่งมีลำห้วยขนาดเล็ก และมีต้นกระสังขนาดใหญ่ขึ้นอยู่ในบริเวณลำห้วย คำว่า “ละหอก” เป็นภาษาไทยเขมรแปลว่า ลำห้วย พ.ศ. 2512 ได้มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - กวย และไทย - ลาว อพยพเข้ามาอยู่ ในบ้านละหอกกระสังเพิ่มเติม จากการที่มีคนอพยพเข้ามาในพื้นที่เพิ่มมากขึ้นก็เกิดการขยายพื้นที่เนื่องจากความต้องการที่ทำกินเป็นของตนเอง โดยเฉพาะพื้นที่ติดป่า เริ่มมีคนอพยพเข้า

มาเรื่อยๆ จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ เรียกว่า “ก๊วกอำปี้ล” ซึ่งเป็นภาษาเขมรแปลว่า โคมะขาม เพราะบริเวณนี้อยู่ใกล้กับสระโบราณซึ่งมีต้นมะขามใหญ่ขึ้นอยู่ ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้าน โคมะขาม ซึ่งเห็นว่าเป็นชื่อที่เป็นมงคล ประกอบกับบริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ปลูกอะไรก็ขึ้นงาม

จากการที่พื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ จึงมีประชาชนกลุ่มต่างๆ อพยพเข้ามาเป็นระยะๆ เพื่อบุกเบิกเป็นที่สวน ที่นา และเพาะปลูก จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ ซึ่งเดิมสังกัดตำบลปังกู ต่อมาเมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทางราชการจึงได้แยกการปกครอง เป็นตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ เมื่อปี พ.ศ. 2518 ดังปรากฏในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ลำดับเหตุการณ์สำคัญป่าชุมชนเขาคอก

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์สำคัญ
พ.ศ. 2492	กลุ่มไทย - เขมร เข้ามาตั้งถิ่นฐาน บุกเบิกที่ดินเพื่อเพาะปลูก มีชื่อเรียกว่า “เสราะพนมกรอล” ซึ่งเป็นบริเวณบ้านเขาคอกใน
พ.ศ. 2506	ขยายพื้นที่อาศัย ทำกิน และมีคนอพยพเข้ามาเพิ่มทางทิศตะวันออกของป่าเขาคอก ชุมชน คือ ชุมชน โคมะขาม
พ.ศ. 2509	มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มเติม เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เขมร เรียกว่า “บ้านละหอกกระสัง” ตามลักษณะภูมิประเทศที่ใกล้กับหมู่บ้านซึ่งติดกับลำห้วยขนาดเล็ก และมีต้นกระสังขนาดใหญ่ขึ้นอยู่
พ.ศ. 2512	มีกลุ่มชาติพันธุ์ไทย - กวย และ ไทย - ลาว อพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่องกลายเป็นชุมชนใหญ่ มีการขยายพื้นที่จากความต้องการที่ทำกินเป็นของตนเองโดยเฉพาะพื้นที่ติดป่า
พ.ศ. 2518	มีคนกลุ่มต่างๆ อพยพเข้ามา จนกลายเป็นชุมชนใหญ่ ตำบลเขาคอก ซึ่งเดิมสังกัดตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาเมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทางราชการจึงได้แยกการปกครอง มาเป็นตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ จนถึงปัจจุบัน พ.ศ. 2555

ด้านการเมืองการปกครอง

พัฒนาการด้านการเมืองการปกครองของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีพัฒนาการดังนี้ การปกครองชุมชนนี้ เดิมสังกัดตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ต่อมาการขยายตัวของชุมชนก็มากขึ้น พร้อมกับการเพิ่มของจำนวนประชากรในชุมชนเอง และได้มีผู้คนภายนอกอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากขึ้นเรื่อยๆ จนเกิดปัญหาที่ติดตามมาคือการปกครองดูแลไม่ทั่วถึง และการรับรู้ข่าวสารบ้านเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก ประชาชนจึงขอแยกพื้นที่การปกครอง จากเดิม คือ ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มาเป็น ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ในปี พ.ศ. 2518 ซึ่งการขยายตัวของชุมชนในขอบเขตพื้นที่ศึกษาที่อยู่รอบป่าชุมชน จำนวน 5 ชุมชน ได้มีพัฒนาการตามลำดับ ดังนี้

ชุมชนแรก คือชุมชนเขาคอก เดิมสังกัดหมู่ที่ 9 ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันสังกัดหมู่ที่ 1 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนป่าเขาคอก ชุมชน โคนชะนาง
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ชุมชนเขาคอก หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ชุมชนเขาคอก หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	เขาคอก (ภูเขา)

ชุมชนที่ 2 ชุมชน โคนกระนัง เดิมสังกัดหมู่ที่ 10 ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันสังกัดหมู่ที่ 6 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	บ้านใหม่ถาวร หมู่ 14 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านโคกเศรษฐี หมู่ 11 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ที่ทำกินชาวบ้าน และ ลำห้วยเสว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	บ้านเขาคอก หมู่ที่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย

ชุมชนที่ 3 ชุมชนละหอกกระสัง เดิมสังกัดหมู่ที่ 9 ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ (ในขณะนั้นเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองของชุมชนเขาคอก) ปัจจุบันสังกัดหมู่ที่ 8 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

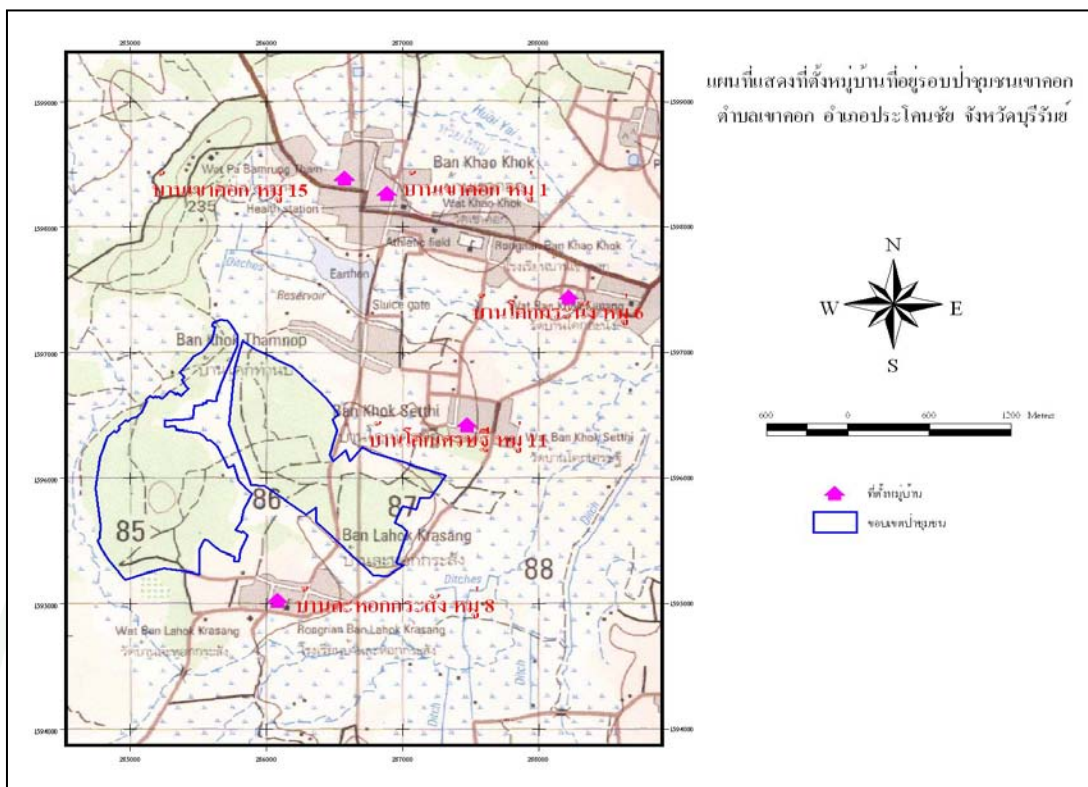
ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก และบ้าน โลกเศรษฐี หมู่ 11 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	บ้านหนองไม้งาม ตำบลหนองไม้งาม อำเภอบ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ที่ทำกินชาวบ้าน และ ลำห้วยเสว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก

ชุมชนที่ 4 ชุมชน โลกเศรษฐี เดิมสังกัดหมู่ที่ 9 ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ (ในขณะนั้นเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตการปกครองของชุมชนเขาคอก) ปัจจุบันสังกัดหมู่ที่ 11 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ที่ทำกินชาวบ้าน และ ลำห้วยเสว
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก และบ้านเขาคอก หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย

ชุมชนที่ 5 ชุมชนเขาคอก เดิมสังกัดหมู่ที่ 9 ตำบลปังกู อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ปัจจุบันสังกัดหมู่ที่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ	ชุมชนเขาคอก หมู่ 1 หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศใต้	ติดต่อกับ	ป่าชุมชนเขาคอก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ	ชุมชน โลกเศรษฐี หมู่ 11 หมู่ 15 ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ	ชลประทานเขาคอก

ภาพที่ 2 แผนที่แสดงที่ตั้งหมู่บ้านที่อยู่รอบป่าชุมชนเขาคอก ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์

2. ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ จำแนกตามเพศ อายุ ชาติพันธุ์ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้เฉลี่ยต่อเดือน ตำแหน่งทางสังคมในชุมชน และการเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก โดยแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ สามารถสรุปได้ดังนี้

ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ร้อยละ 61.87 เป็นเพศชาย เนื่องจากเพศชายเป็นหัวหน้าครัวเรือน และเป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในครัวเรือนหรือในหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามผู้ตอบที่เป็นเพศหญิง มีประมาณร้อยละ 38.13 และมีอายุเฉลี่ยอยู่ที่ 49.50 ปี และส่วนใหญ่ร้อยละ 64.75 เป็นชาติพันธุ์ไทย - เขมร รองลงมาคือ ไทย - ลาว ร้อยละ 28.78 ส่วน ไทย - กวย และ ไทย - โคราช มีร้อยละ 5.76 และ 0.72 ตามลำดับ ซึ่งถึงแม้ว่าในพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ทั้งแบบ ไทย - ลาว ไทย - เขมร ไทย - กวย และ ไทย - โคราช แต่ทุกกลุ่มต่างเข้าใจใน

ความแตกต่างของวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่ม และร่วมมือกัน โดยไม่ถือว่าวัฒนธรรมใครเป็นหลัก ผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนแห่งนี้มากกว่า 10 ปี เข้ามาบุกเบิกพื้นที่ตั้งแต่รุ่นของบรรพบุรุษ และตั้งรกรากตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา คิดเป็นร้อยละ 95.68 รองลงมาอาศัยอยู่ในชุมชนมา 5-10 ปี และน้อยกว่า 5 ปี คิดเป็นร้อยละ 3.60 และ 0.72 ตามลำดับ คนส่วนใหญ่เป็นคนจังหวัดบุรีรัมย์ และไม่เคยย้ายถิ่นฐานเนื่องจากพื้นที่แห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะสำหรับการเพาะปลูก และสร้างที่อยู่อาศัย ผู้คนที่มาตั้งถิ่นฐานที่นี่จึงไม่คิดย้ายไปไหนคิดเป็นร้อยละ 57.55 ส่วนที่ย้ายมานั้นก็ล้วนมาจากพื้นที่ในตำบลหรืออำเภออื่นๆ ในจังหวัดบุรีรัมย์ ร้อยละ 35.59 นอกนั้นเป็นผู้มีพื้นเพมาจากจังหวัดอื่นๆ ร้อยละ 64.39 ได้แก่ อำเภอเมือง ศีร์ษรภูมิ ท่าตูม ปราสาท สังขะ จังหวัดสุรินทร์ อำเภอบ้านกรวด ประโคนชัย สตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นชาติพันธุ์ไทย-เขมร ส่วนชาติพันธุ์ ไทย - ลาว อพยพมาจากจังหวัดมหาสารคาม กาฬสินธุ์ อุบลราชธานี และชาติพันธุ์ ไทย - โคราช อพยพมาจากจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งสาเหตุของการย้ายถิ่น ประกอบด้วย 2 สาเหตุหลัก คือ ย้ายเพื่อหาที่ทำกินร้อยละ 50.85 และย้ายติดตามครอบครัว รวมถึงย้ายเพื่อการแต่งงาน ร้อยละ 49.15 ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์ทุกครัวเรือนที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐาน โดยรอบพื้นที่ป่าเขาคอกนี้ไม่มีแผนที่จะย้ายถิ่น เนื่องจากเห็นว่าพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มีความมั่นคงในอาชีพ คิดเป็นร้อยละ 48.20 (ตารางที่ 3)

การศึกษาของผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่ร้อยละ 82.01 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา เนื่องจากอดีตภายในหมู่บ้านโรงเรียนเปิดการเรียนการสอนถึงระดับประถมศึกษา หากต้องการศึกษาต่อต้องไปเรียนที่ตัวอำเภอซึ่งการเดินทางลำบากมาก และจากผลการศึกษาพบว่า ผู้ให้สัมภาษณ์ มีความรู้สามารถอ่านออกเขียนได้ ครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก คิดเป็นร้อยละ 84.17 โดยทำนาปลูกข้าวหอมมะลิ และหลังจากเก็บเกี่ยวก็จะปลูกข้าวโพด และพืชผักสวนครัวต่างๆ ทั้งปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนและค้าขาย มีรายได้จากอาชีพหลักเฉลี่ยต่อครัวเรือน 63,183 บาท/ปี อาชีพรองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ซึ่งเป็นการรับจ้างในภาคการเกษตร คิดเป็นร้อยละ 33.09 มีรายได้จากอาชีพรองเฉลี่ยต่อครัวเรือน 52,298 บาท/ปี และผู้ให้สัมภาษณ์ส่วนใหญ่มีตำแหน่งทางสังคมในชุมชน คิดเป็นร้อยละ 55.40 ซึ่งบางคนอาจดำรงตำแหน่งมากกว่า 1 ตำแหน่ง และจากการศึกษาครัวเรือนตัวอย่างทั้ง 5 หมู่บ้านพบว่า มีผู้ที่เป็สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกทั้งหมด 80 คน คิดเป็นร้อยละ 57.55 โดยสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งผู้ที่เป็นสมาชิกเครือข่ายฯ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำในชุมชน และดำรงตำแหน่งเป็นคณะกรรมการหมู่บ้านด้วย (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์ในป่าชุมชนเขาคอก

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
1. เพศ			n = 139
ชาย	86	61.87	อายุเฉลี่ย 49.50 ปี
หญิง	53	38.13	
2. ชาติพันธุ์			n = 139
ไทย-เขมร	90	64.75	
ไทย-ลาว	40	28.78	
ไทย-ส่วย	8	5.76	
ไทย-โคราช	1	0.72	
3. ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน			n = 139
น้อยกว่า 5 ปี	1	0.72	ค่าเฉลี่ย 48.40 ปี
5 - 10 ปี	5	3.60	ค่าต่ำสุด 3 ปี
มากกว่า 10 ปี	133	95.68	ค่าสูงสุด 78 ปี
4. การย้ายถิ่นฐานที่อยู่			n = 139
ไม่เคยย้ายถิ่นฐาน	80	57.55	
เคยย้ายถิ่นฐาน	59	42.45	
5. ภูมิลำเนาเดิมก่อนย้ายถิ่นฐานที่อยู่			n = 139
จ.บุรีรัมย์ (ต่างอำเภอ)	21	35.59	
จ.มหาสารคาม	18	30.51	
จ.สุรินทร์	8	13.56	
จ.อุบลราชธานี	5	8.47	
จ.สระแก้ว	3	5.08	

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
จ.ระยอง	2	3.39	
จ.กาฬสินธุ์	1	1.69	
จ.นครราชสีมา	1	1.69	
6. สาเหตุของการย้ายถิ่นฐานที่อยู่			n = 139
ย้ายเพื่อหาที่ทำกิน	30	50.85	
ย้ายติดตามครอบครัว รวมถึงการย้ายเพื่อแต่งงาน	29	49.15	
7. สาเหตุที่เลือกตั้งบ้านเรือนอยู่ในชุมชนนี้			n = 139
พื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์	67	48.20	
ที่นี่เป็นบ้านเกิด	36	25.90	
มีแหล่งที่ทำกินอยู่ที่นี่	18	12.95	
ย้ายมาอยู่กับครอบครัว	16	11.51	
ที่ดินราคาถูกและเพาะปลูกได้ดี	2	1.44	
8. ความคิดที่จะย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่น			n = 139
ไม่เคยคิดที่จะย้ายถิ่นฐาน	139	100.00	
เคยคิดที่จะย้ายถิ่นฐาน	0	0.00	
9. ระดับการศึกษา			n = 139
ประถมศึกษา	114	82.01	
มัธยมศึกษาตอนต้น	11	7.91	
มัธยมศึกษาตอนปลาย, ปวช.	8	5.76	

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
ไม่ได้เรียนหนังสือ/ ไม่รู้หนังสือ	3	2.16	
อนุปริญญา, ปวส.	2	1.44	
ปริญญาตรี	1	0.72	
10. อาชีพหลัก			n = 139
เกษตรกร	117	84.17	รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน
รับจ้างทั่วไป	16	11.51	63,183 บาท/ปี
ค้าขาย	3	2.16	ค่าต่ำสุด 24,000 บาท/ปี
รับราชการ	1	0.72	ค่าสูงสุด 144,000 บาท/ปี
เก็บหาของป่า	1	0.72	
เพาะเห็ดฟาง	1	0.72	
11. อาชีพรอง			n = 139
ไม่มี	60	43.17	รายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือน
รับจ้างทั่วไป	46	33.09	52,298 บาท/ปี
เกษตรกรรวม	12	8.63	ค่าต่ำสุด 12,000 บาท/ปี
เพาะเห็ดฟาง	10	7.19	ค่าสูงสุด 240,000 บาท/ปี
ค้าขาย	8	5.76	
เก็บหาของป่า	1	0.72	
ทอผ้า	1	0.72	
เลี้ยงวัว	1	0.72	

ตารางที่ 3 (ต่อ)

ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
12. ตำแหน่งทางสังคมในชุมชน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)			n = 139
ไม่มีตำแหน่งทางสังคม	62	44.60	
กรรมการหมู่บ้าน	36	25.90	
กรรมการป่าชุมชน	19	13.67	
สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน	14	10.07	
อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน	12	8.63	
สมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล	9	6.47	
ผู้ใหญ่บ้าน	5	3.60	
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	5	3.60	
อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน	3	2.16	
13. การเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน			n = 139
เขาคอก			
เป็นสมาชิก	80	57.55	
ไม่เป็นสมาชิก	59	42.45	

3. การพัฒนาของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

เครือข่ายโดยทั่วไปเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในสังคมที่มีแบบแผนสายสัมพันธ์ต่างๆ ในลักษณะความสัมพันธ์ที่หลากหลาย มีการเปลี่ยนแปลงการรวมตัวขององค์กรในชุมชน โดยทุกคนมีความเท่าเทียมกัน เป็นการจัดการที่เกิดจากการเรียนรู้และความร่วมมือระหว่างองค์กรในชุมชน และเครือข่ายยังเป็นรูปแบบหนึ่งของการประสานงาน เพื่อก่อให้เกิดความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยมีวิธีการดำเนินงานและกลุ่มเป้าหมายของตนเอง เครือข่ายป่าชุมชน

เขาคอกก็เป็นเช่นเครื่องถ่ายทางสังคมต่างๆ ไป ที่รวมตัวกันโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อฟื้นฟู ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ของชุมชนให้กลับมาสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง และสำหรับการเรียนรู้เกี่ยวกับ เครื่องถ่ายป่าชุมชนเขาคอกมีรายละเอียด ดังนี้

3.1 ประวัติความเป็นมาของเครื่องถ่ายป่าชุมชนเขาคอก สามารถแบ่งได้เป็น ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่หนึ่ง พ.ศ. 2492-2513 อพยพ บุกเบิกจับจองที่ทำกิน

เป็นยุคที่ป่าสมบูรณ์ เริ่มมีคนอพยพของคนทั้งจากในจังหวัดบุรีรัมย์และต่างจังหวัด ได้แก่ สุรินทร์ มหาสารคาม อุบลราชธานี กาฬสินธุ์ สระแก้ว นครราชสีมา เข้ามาตั้งถิ่นฐาน จับจอง บุกเบิกพื้นที่ทำกินเพาะปลูกข้าวหอมมะลิในพื้นที่ป่าเขาคอก และขยายวงพื้นที่ออกไป ชาวบ้านที่ เข้ามาตั้งถิ่นฐานต่างใช้ป่าไม้อย่างพอเพียงเหมาะสมกับความต้องการใช้ของตนเองทำให้ป่าไม้ยังอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ไม่ถูกใช้ในทางธุรกิจ แต่ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้าน

ช่วงที่สอง พ.ศ. 2514-2540 เกิดปัญหาการใช้ทรัพยากร

รูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ถูกเปลี่ยนแปลงไปจากการใช้ป่าไม้เพื่อประโยชน์ใน ชีวิตประจำวันมาสู่การทำไม้เพื่อธุรกิจ เป็นช่วงที่ป่าไม้ถูกบุกรุกจากการให้สัมปทานป่าไม้ ตัดไม้ในพื้นที่ป่าเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและขายให้แก่ขายทุน เมื่อป่าไม้ยังมีปริมาณเท่าเดิมแต่ความต้องการ ใช้มีมากขึ้นจึงทำให้สภาพป่าไม้เสื่อมโทรมลง ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนรวมถึง อาชีพการเกษตรอันเป็นอาชีพหลัก

ช่วงที่สาม พ.ศ. 2541 เกิดการรวมกลุ่ม

ชุมชนได้รับผลกระทบจากการที่ทรัพยากรป่าไม้ถูกทำลาย จึงทำให้เกิดความคิดที่จะ ปรับเปลี่ยนรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ไปสู่การใช้ควบคู่กับการอนุรักษ์ ลักษณะการรวมตัวกัน ของชุมชนเป็นเพียงกลุ่มๆ หนึ่ง ในหมู่บ้านที่อยู่ติดป่าซึ่งมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือต่อต้านการตัดไม้ ของนายทุน การขยายพื้นที่ทำกิน การล่าสัตว์ ตลอดจนการลักลอบตัดไม้เถาถ่านของคนทั้งในและ นอกชุมชน เกิดการรวมกลุ่มกันในหมู่บ้าน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นแกนนำ ในการดำเนินกิจกรรมดูแล พื้นที่ป่าเขาคอก

ช่วงที่สี่ พ.ศ. 2542 - 2543 พัฒนาเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

ปลายปี พ.ศ. 2542 ชุมชนได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ในการทำงานเกี่ยวกับการดูแลป่า ได้จัดเวทีสร้างจิตสำนึกและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไปทุกหมู่บ้านที่อยู่รอบป่า โดยเชิญผู้นำในชุมชนรอบป่า เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง มาร่วมเป็นแกนนำในการดูแลรักษาป่า โดยให้ผู้นำชุมชนเป็นผู้ประสานงาน ประชาสัมพันธ์ กับลูกบ้าน และดึงลูกบ้านเข้ามาทำกิจกรรมต่างๆ ที่ทางกลุ่มจัดขึ้น เพื่อให้เกิดการยอมรับและลดความขัดแย้งระหว่างชุมชน โดยหมู่บ้านที่เกิดปัญหาหารวมกลุ่มปรึกษาหารือกันในระดับชุมชน จนในที่สุดเกิดการประสานกันเป็นเครือข่ายช่วยกันดูแลรักษาผืนป่าที่ใช้ประโยชน์ร่วมกัน จึงมีการรวมตัวจัดตั้งเป็น “เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก”

จากการรวมตัวเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ชุมชนได้ทำการแบ่งพื้นที่ในการดูแลรักษาป่าโดยกำหนดให้ชุมชนใดที่อยู่ใกล้กับพื้นที่ป่าแปลงไหนก็ให้ดูแลพื้นที่ป่าแห่งนั้น และได้ร่วมกันขออนุญาตจัดตั้งพื้นที่ป่าเขาคอกเป็นป่าชุมชน ในปี 2543 เพื่อจะได้ดำเนินการดูแลรักษาป่าให้อุดมสมบูรณ์ และให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ต่อไป ต่อมาองค์การบริหารส่วนตำบลเขาคอก ได้จัดงบประมาณอุดหนุนเป็นแนวเขตรอบป่า โรงเรียนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนให้เด็กรักและหวงแหนในผืนป่าธรรมชาติ นอกจากนี้ยังมีภาคีการพัฒนาให้การสนับสนุนกิจกรรมการฟื้นฟูอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาคอกมาโดยตลอด ได้แก่ สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) นอกจากนี้สถาบันวิชาการในท้องถิ่นยังให้ความสำคัญ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์จัดให้นักศึกษาเข้ามาศึกษาเรียนรู้ในป่าชุมชนเขาคอกเป็นระยะด้วย

ช่วงที่ห้า พ.ศ. 2544 - ปัจจุบัน การจัดการป่าชุมชนสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ขบวนการฟื้นฟูป่าฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนได้เริ่มต้นจากการทำงานที่เข้มแข็งของผู้นำในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเขาคอก ส่งผลให้ป่าชุมชนเขาคอกได้รับการดูแลเอาใจใส่จากชุมชน ชาวบ้าน โดยมีผู้นำและองค์กรชุมชนเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเป็นแกนนำสำคัญ และการขยายความร่วมมือในการจัดการป่าชุมชนยังคงพัฒนาอย่างต่อเนื่องทั้งคนในชุมชน องค์กรทั้งภาครัฐ และเอกชน โดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชนที่เน้นให้เยาวชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการดูแลรักษา

ป่า เพื่อสร้างจิตสำนึกปลูกฝังเรื่องการอนุรักษ์ป่า ให้คนรุ่นหลัง ได้ดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืนสืบไป

กล่าวโดยสรุปเกี่ยวกับความเป็นมาของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกหรือขั้นตอนของการสร้างเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกนั้น พบว่า เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเป็นเครือข่ายที่เกิดโดยธรรมชาติ เกิดจากการที่ชุมชนประสบกับสภาพปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรเหมือนกันมารวมตัวกัน ซึ่งองค์ประกอบของเครือข่ายประกอบด้วย สมาชิกของเครือข่าย ที่มีจุดมุ่งหมายร่วมกัน มีการปฏิบัติหน้าที่ และการสื่อสารของสมาชิกในเครือข่าย รวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน และมีกระบวนการสร้างเครือข่ายตามขั้นตอนของ บัณฑิต (2538) 5 ขั้นตอน คือ 1) ชุมชนรอบป่าเขาคอกตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่ายเพื่อดูแลรักษาพื้นที่ป่าที่ถูกบุกรุก 2) เริ่มติดต่อชุมชนที่อยู่รอบป่าเพื่อชักชวนให้เข้าร่วมเป็นเครือข่ายในการทำงาน ดูแลรักษาพื้นที่ป่า 3) สร้างข้อตกลง กติกาในการใช้พื้นที่ป่าร่วมกัน 4) ร่วมกำหนดวัตถุประสงค์และหาแนวทางในการดำเนินงาน ดูแลรักษาพื้นที่ป่าร่วมกัน 5) ร่วมกันดำเนินกิจกรรมในการรักษาพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกให้กลับมาสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง

3.2 เหตุผลที่นำไปสู่การรวมตัวเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

เหตุผลที่นำไปสู่การรวมตัวของเครือข่ายพิจารณาตามหลักทฤษฎีต่างๆ แล้ว พบว่าการรวมตัวของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก มีลักษณะดังนี้

1. การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน ชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่ป่าเขาคอกต่างเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย คือ จะทำให้ชุมชนได้มีทรัพยากรป่าไม้ไว้พึ่งพิงได้เช่นเดิม ทั้งแหล่งอาหาร แหล่งไม้ใช้สอย ไม้ฟืน ทั้งยังมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำงาน ข้อมูลข่าวสารต่างๆ และการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนร่วมกันเพื่อให้องค์กรเข้มแข็ง

2. การรวมพลังทำงาน ชุมชนรอบพื้นที่ป่าเขาคอกมีการรวมตัวกัน เนื่องจากแต่ละชุมชนรอบป่าไม่สามารถที่จะดูแลพื้นที่ป่าอันกว้างใหญ่ได้โดยลำพัง จึงต้องอาศัยการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และความร่วมมือในการดูแลรักษาผืนป่าเอาไว้ เปรียบเสมือนการสร้างพันธมิตร เพื่อให้เกิดความร่วมมือ เกิดพลังความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมดูแลรักษาป่า

3. ความสัมพันธ์แบบเครือข่าย เป็นตัวเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งด้านความเป็นอยู่ทั่วไป และการประกอบอาชีพ เมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ความเป็นเครือข่ายก็สามารถเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนทุกกลุ่มในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยกัน อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อนำระบบเครือข่ายมาผสมผสานกับการมีส่วนร่วมแล้วจึงทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และการมีส่วนร่วมถูกนำมาใช้ในทุกระดับของการจัดการป่าชุมชน

4. วิถีชีวิตของชาวบ้านมีความผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ ทั้งเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งต้นน้ำลำธารหล่อเลี้ยงชุมชนมานาน การที่ทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรมลงส่งผลให้วิถีชีวิตที่เคยพึ่งพิงป่าเปลี่ยนแปลงไป จึงอยากเข้ามามีส่วนร่วม และต้องการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยดูแลทรัพยากรป่าไม้ให้ป่าสมบูรณ์ตลอดไป

ส่วนความคาดหวังของการเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่าย คือ ต้องการให้เกิดความร่วมมือระหว่างหมู่บ้านเพื่อให้เกิดการจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม ให้ทรัพยากรป่าไม้มีความสมบูรณ์ และสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ป่าชุมชนได้ คาดหวังที่จะได้รับความรู้ความเข้าใจในด้านการดูแลรักษาป่าเพื่อจักได้นำข้อมูลเหล่านั้นไปเผยแพร่ให้กับคนอื่นๆ ต่อไป และหวังให้ทุกคนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์และร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

3.3 วัตถุประสงค์การทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

1. เพื่อให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ในการดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพป่า ป้องกันการบุกรุกพื้นที่ การตัดไม้ทำลายป่าที่เกิดจากกลุ่มคนภายนอกชุมชน
2. เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้อย่างยั่งยืน
3. เพื่อให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการเชื่อมโยงทรัพยากรดิน น้ำ ป่าความหลากหลายทางชีวภาพ ความสมดุลของระบบนิเวศ กับวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพิงป่า

4. เพื่อฟื้นฟูพัฒนาฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาที่มีในชุมชน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาทางสังคมในชุมชน ลดปัญหาการพึ่งพิงทรัพยากรภายนอก เกิดการฟื้นฟูทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าชุมชน รวมทั้งเป็นการฟื้นฟูวัฒนธรรมการอยู่ร่วมกันแบบพึ่งพาตนเอง เพื่อเสริมสร้างโครงสร้างทางสังคมให้เข้มแข็ง

3.4 กระบวนการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

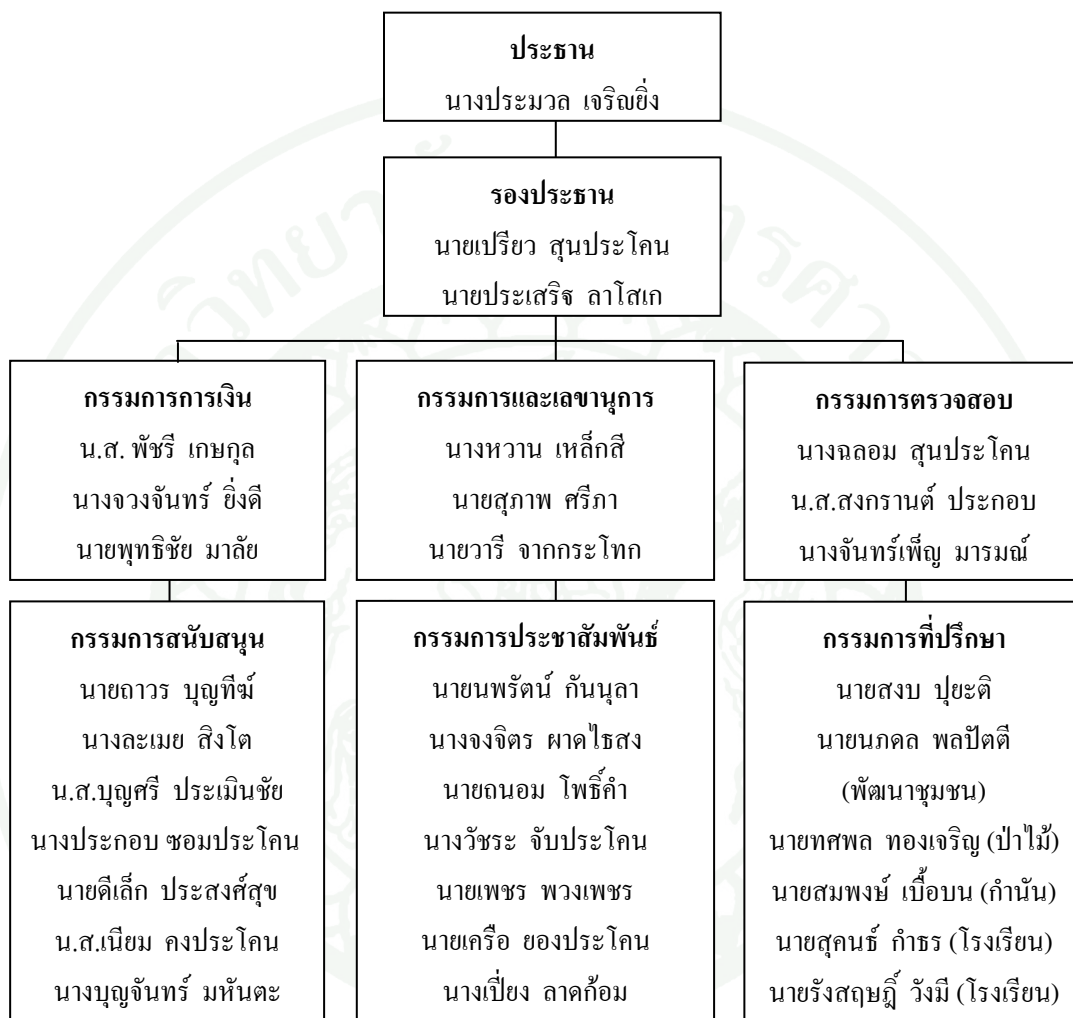
เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก มีการดำเนินงาน โดยให้ตัวแทนของหมู่บ้านซึ่งเป็นคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนลงไปสนับสนุนกิจกรรมในการจัดการป่าในระดับหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ได้มีการกำหนดภารกิจร่วมกัน ดังนี้

1. จัดระบบฐานข้อมูลป่าชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชนและป่าชุมชน ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าชุมชน การใช้ประโยชน์จากป่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนได้รับรู้และทราบถึงความเป็นมาของชุมชน ความสำคัญของทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อให้ชุมชนเข้ามาร่วมดูแลป่าให้มีทรัพยากรได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน
2. การพัฒนาบุคลากรและองค์กรชุมชนให้เข้มแข็ง การฝึกอบรมเรื่องการจัดการทรัพยากร การศึกษาดูงาน การสัมมนาวิชาการ การประชุมประจำเดือน เพื่อที่จะสามารถร่วมคิดร่วมพัฒนา ร่วมวางแผนการทำงาน ตลอดจนลงมือปฏิบัติให้งานต่างๆ ประสบผลสำเร็จได้
3. การทำกิจกรรมการดูแลป่าและมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่องทุกกิจกรรม ติดตามประเมินผลงาน เช่น ปลูกป่า มีอัตราการรอดตายกี่ต้น การฝังแนวเขตป่ามีการทำลายหรือบุกรุกหรือไม่ เพื่อที่จะนำผลที่ได้มาขยายต่อ หรือปรับเปลี่ยน เพื่อดูแลป่าต่อไป
4. ทำให้พื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก เป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชนในด้านการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์และร่วมกันรักษาทรัพยากรป่าไม้ เพื่อให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

โครงสร้างการบริหารงานขององค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

การบริหารงานขององค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกใช้แนวคิดการบริหารจัดการป่าอย่างมีส่วนร่วม จึงทำให้ชุมชนที่อยู่โดยรอบมีการรวมตัวกันเพื่อการดูแลป่าอย่างเป็นรูปธรรม ได้แบ่งเขตการดูแลรักษาป่าตามพื้นที่ของชุมชน คือ ดูแลพื้นที่ป่าที่อยู่ติดกับหมู่บ้านของตน โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนประจำ หมู่บ้านเป็นผู้ดูแลซึ่ง เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกมีทั้งหมด 5 หมู่บ้าน มีกรรมการประจำหมู่บ้านทั้งหมด 5 ชุด หน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชน คือ การดูแล ติดตาม ประชาสัมพันธ์ ในเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับป่า ให้คนในชุมชนได้รับทราบและร่วมมือกันปฏิบัติ เพื่อความยั่งยืนของป่าชุมชน โดยเฉพาะในเรื่องของกฎระเบียบของป่าชุมชนที่จำเป็นต้องให้ทุกคนในชุมชนได้รับทราบ เพื่อถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไป การดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกอยู่ในความดูแลขององค์กรบริหารส่วนตำบลเขาคอก โดยมีประธานป่าชุมชนคือ นางประมวล เจริญยิ่ง เป็นประธาน จากการสอบถามครัวเรือนตัวอย่างพบว่ากลุ่มตัวอย่างเข้าเป็นสมาชิก ของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ร้อยละ 57.55 (ตารางที่ 3) และเห็นด้วยกับการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ร้อยละ 97.12 (ตารางที่ 5) เพราะเห็นว่าตั้งแต่มีการจัดตั้งองค์กรนี้ขึ้นมา ป่าชุมชนเขาคอกมีความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อดูแลพื้นที่ป่า ทำให้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์เก็บหาผลผลิตจากป่าได้เพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังเพิ่มความชุ่มชื้นให้กับอากาศ น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติมีตลอดปี แตกต่างกับตอนที่ป่าถูกทำลาย

โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

ภาพที่ 3 โครงสร้างคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสามารถสรุปนิยามของการจัดการป่าของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกได้ว่าเป็นการดำเนินการจัดการป่าโดยชุมชนเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการฟื้นฟูสภาพป่าให้อุดมสมบูรณ์เหมือนป่าในอดีต แสดงให้เห็นว่าป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอำนาจ (2543) ที่กล่าวว่ามนุษย์ต้องการทรัพยากรประเภทนี้อยู่ตลอดเวลาเป็นทั้งอาหาร ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ถึงจะเกิดทดแทนได้เองแต่ต้องอาศัยการจัดการที่เข้าใจจึงจะฟื้นฟูสภาพป่าได้ดั้งเดิม ต้องยึดหลักอนุรักษ์วิทยาเป็นสำคัญ กล่าวคือ ต้องใช้ความเหมาะสม ประหยัด

บำรุงซ่อมแซม และการฟื้นฟูสภาพส่วนที่เสื่อมโทรมก่อนจึงนำไปใช้ และพบว่ารูปแบบบริหารจัดการป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกสอดคล้องกับข้อสรุปของมณฑล (2536) คือ เป็นรูปแบบการบริหารจัดการป่าเชิงวัฒนธรรม ดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของชุมชนดั้งเดิมที่มีความผูกพันในเชิงเครือญาติ และเป็นการบริหารจัดการกับบุคคลในชุมชนเดียวกันหรือชุมชนใกล้เคียงที่อยู่ร่วมกันมานาน การบริหารจัดการที่กระทำโดยกลุ่มผู้นำจึงได้รับการยอมรับและปฏิบัติตาม

3.5 กฎระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชนเขาคอก

กฎระเบียบข้อบังคับที่ได้ถือปฏิบัติในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 ซึ่งป่าเขาคอกถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ เมื่อ พ.ศ. 2505 และอีกประเภทหนึ่งก็คือ กฎระเบียบที่ชุมชนได้ช่วยกันกำหนดขึ้นเพื่อให้ประชาชนได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ได้อย่างยั่งยืน

ซึ่งกฎระเบียบป่าชุมชนเขาคอกมีดังนี้

ข้อห้ามกระทำในเขตป่าชุมชน

1. ห้ามบุกรุกแผ้วถาง และยึดถือครอบครองพื้นที่ป่า
2. ห้ามตัดต้นไม้ทุกชนิดโดยเด็ดขาด
3. ห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด
4. ห้ามจุดไฟเผาป่า หรือทำให้เกิดไฟไหม้ป่า
5. ห้ามนำสัตว์เข้าไปเลี้ยงในบริเวณที่ปลูกป่า
6. ห้ามเก็บหาหรือนำสมุนไพรออกจากป่าเพื่อการค้า
7. ห้ามนำเครื่องมือหรืออุปกรณ์ทำลายป่าเข้ามาในป่า

บทลงโทษ

1. ว่ากล่าวตักเตือน หากเป็นการกระทำผิดโดยขาดเจตนา และเป็นการกระทำความผิดครั้งแรก อีกทั้งความเสียหายที่เกิดกับป่าไม่มาก

2. ปรับตั้งแต่ 500-5,000 บาท ขึ้นกับลักษณะและขนาดความเสียหายที่เกิดกับป่าและค่าปรับนำไปเป็นกองทุนพัฒนาป่าชุมชน

3. จับส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมายทั้งนี้ การลงโทษผู้กระทำผิดให้อยู่ในดุลพินิจของคณะกรรมการป่าชุมชน

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ทราบถึงกฎระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชนร้อยละ 87.77 และมีคนที่ไม่ทราบคิดเป็นร้อยละ 12.23 และถึงแม้ว่าจะมีคนไม่ทราบกฎระเบียบของป่าชุมชนแต่จากการสัมภาษณ์ก็ไม่เคยมีใครทำผิดกฎระเบียบป่าชุมชน (ตารางที่ 5)

3.6 กิจกรรมและการดำเนินงานของเครือข่าย

เมื่อมีการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ได้มีการดำเนินกิจกรรมที่ต่อเนื่องและได้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมกับเครือข่าย โดยรูปแบบของกิจกรรมส่วนใหญ่มุ่งเน้นการเสริมสร้างความมั่นคงของผืนป่าแห่งนี้ มีทั้งกิจกรรมที่ทำกันเองภายในเครือข่ายและร่วมมือกับหน่วยงานภายนอก ซึ่งบางกิจกรรมไม่ได้มีการกำหนดเวลาดำเนินการที่แน่นอน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของเครือข่ายที่กำลังคนและงบประมาณ ซึ่งกิจกรรมที่ดำเนินการเป็นอันดับแรกคือ

1. การจัดประชุมในระดับชุมชน จัดเวทีขอความคิดเห็นในการทำกิจกรรมในระดับหมู่บ้านทุกหมู่บ้านที่อยู่รอบป่า หาวิธีการดูแลป้องกันรักษาป่า รวมทั้งกำหนดกิจกรรมในการดูแลรักษาป่า โดยในการประชุมแต่ละครั้งจะมีตัวแทนภาคีพัฒนาที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุม และร่วมกิจกรรมด้วยทุกครั้ง คือ องค์กรบริหารส่วนตำบลเขาคอก สถานศึกษาในท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อต้องการให้เยาวชนมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมเพื่อนำไปสู่จิตสำนึกร่วมกันในการอนุรักษ์ป่าต่อไป มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมคิดเป็นร้อยละ 43.88 (ตารางที่ 5)

2. การเดินสำรวจแนวเขตป่าชุมชนเพื่อการทำแนวเขตที่ชัดเจนร่วมกันระหว่างชาวบ้านและเจ้าหน้าที่จากกรมป่าไม้ เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการอ้างอิงกำหนดแผนการจัดการป่าชุมชนต่อไปมีการจัดทำป้าย และหลักหมุดฝังรอบป่า และยังคงดำเนินการปลูกไม้เป็นแนวเขตป่าชุมชน เป็นการบอกให้ทราบขอบเขตของพื้นที่ป่าที่ชัดเจนมากขึ้น รวมทั้งในอนาคตชาวบ้านสามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตจากไม้ไปทำประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น นำไปเป็นอาหาร นำไปสานเป็นอุปกรณ์เครื่องใช้ในครัวเรือน และนำไปสู่กระบวนการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในที่สุด โดยในระยะแรกศูนย์ประสานงานป่าไม้บุรีรัมย์ได้จัดทำ แนวเขตป่าให้ ตลอดจนจัดอบรมคณะกรรมการรักษาป่า เพื่อให้เข้าใจในบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการการดูแลรักษาป่า ซึ่งในปัจจุบันคณะกรรมการรักษาป่าก็จะมีกิจกรรมซ่อมแซมป้ายและหลักหมุดเป็นประจำ มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมคิดเป็นร้อยละ 41.01 สำหรับการทำเขตแดนนี้ยังมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นบริเวณพื้นที่ป่าที่ติดกับที่นาของชาวบ้านในหมู่บ้านอื่น เนื่องจากความไม่ชัดเจนของเขตแดน ทำให้มีการรุกป่าพื้นที่ป่า และทำลายป้ายเขตป่าอยู่เสมอ (ตารางที่ 5)

นอกจากจะมีการกำหนดแนวเขตป่าชุมชนให้ชัดเจนแล้ว ยังได้กำหนดแบ่งพื้นที่ในป่าชุมชนเป็นเขตที่ชัดเจนอีกด้วย เพื่อใช้ในการพัฒนาให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ในระบบนิเวศป่าชุมชนจำนวน 9 ฐาน ได้แก่

ฐานที่ 1 ลานหินลูกรัง เป็นพื้นที่ที่เคยถูกบุกรุกเอาหน้าดินไปทำถนน เมื่อปี พ.ศ. 2522 ทำให้บริเวณดังกล่าวเป็นลานลูกรังดินไม่มีพันธุ์ไม้ชนิดใดขึ้นอยู่เลย

ฐานที่ 2 ป่าสมุนไพรเอน้ำ เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านเคยบุกรุกเป็นที่นา ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2543 ได้รับคืนพื้นที่ดังกล่าวจากชาวบ้านที่บุกรุก และได้มีต้นเอน้ำซึ่งเป็นพืชสมุนไพรขึ้นอยู่เป็นบริเวณกว้าง เหมาะแก่การเรียนรู้เกี่ยวกับพืชสมุนไพร

ฐานที่ 3 แหล่งต้นน้ำธรรมชาติ มีลักษณะเป็นร่องลึกประมาณ 1 เมตร มีจำนวนหลายสายมารวมกันแล้วไหลลงสู่ลำห้วยแสงพัน ต่อไปยังห้วยเสว และลำชี ต่อไป

ฐานที่ 4 ป่าสมุนไพรโปร่งฟ้า เป็นสมุนไพรที่เป็นยาระบายอ่อนๆ แก่ท้องอืด ซึ่งเกิดขึ้นในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก

ฐานที่ 5 ความหลากหลายทางด้านอาหารแหล่งที่ 2 ซึ่งเปรียบเสมือนครัวของชุมชน เพราะพืชผักอาหารป่า ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น เป็นพื้นที่ที่เห็ดขึ้นมากที่สุด

ฐานที่ 6 ความหลากหลายทางด้านอาหารแหล่งที่ 2 มีลักษณะเหมือนฐานที่ 5 และอยู่ห่างกันประมาณ 500-600 เมตร

ฐานที่ 7 ป่ามันสำปะหลังเก่า เป็นพื้นที่ที่มีคนบุกรุกเข้ามาปลูกมันสำปะหลังและตั้งบ้านเรือน ต่อมาได้อพยพออกจากพื้นที่ จึงใช้เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องการฟื้นฟูป่า

ฐานที่ 8 ป่าสมุนไพรนพระราชสิทธิ์ ซึ่งมีแห่งเดียวในป่า เป็นสมุนไพรที่รักษาโรคได้หลายอย่าง เช่น ลดไข้ รักษาแผลภายใน เป็นต้น

ฐานที่ 9 พื้นที่เขตก้อนหิน เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายของพันธุ์ไม้และความอุดมสมบูรณ์ที่สุดในพื้นที่ป่าทั้งหมด

3. การปลูกป่า เป็นกิจกรรมที่เริ่มทำในช่วงเริ่มแรกของการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเช่นเดียวกัน ซึ่งจะปลูกต้นไม้เสริมในบริเวณป่าที่ถูกทำลาย และโดยเฉพาะพื้นที่ที่มีการบุกรุกเพื่อทำไร่มันสำปะหลังของชาวบ้าน ซึ่งกิจกรรมนี้ได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยจะเน้นพันธุ์ไม้ดั้งเดิมของป่าเนื่องจากพื้นที่ป่าส่วนใหญ่เป็นดินลูกรัง ไม้ต่างถิ่นขึ้นได้ลำบากสำหรับกล้าไม้ได้รับการสนับสนุนจากกรมป่าไม้ พันธุ์ไม้ที่นำมาปลูกเสริม เช่น เต็ง รัง แดง มะขามป้อม มะค่าแต้ และไม้อื่นๆ เพื่อให้เกิดหลากหลายทางชีวภาพ สำหรับกิจกรรมนี้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีทั้งจากชาวบ้านและหน่วยงานที่สนใจ เช่น อบต. เขาคอก โรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ บร. 3 จากผลการศึกษาพบว่า การปลูกต้นไม้ มีผู้เข้าร่วมร้อยละ 78.42 (ตารางที่ 5)

4. การบวชป่า เป็นการนำความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อทางด้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาประยุกต์ใช้ในการดูแลรักษาป่า โดยเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกจะนิมนต์พระสงฆ์จากวัดในหมู่บ้านที่ชาวบ้านให้การนับถือมาประกอบพิธีบวชป่าให้ และมีผู้เข้าร่วมกิจกรรมนี้ ร้อยละ 54.68 (ตารางที่ 5)

5. การทำโครงการป่าพูดได้ คือ การเขียนชื่อพันธุ์ไม้ดีดไว้ที่ต้นไม้ เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้พันธุ์ไม้ในธรรมชาติ เขียนคำขวัญเกี่ยวกับคุณค่าของป่า เขียนคำเชิญชวนดูแลรักษาป่าตามเส้นทางสัญจรไปมา เพื่อกระตุ้นเตือนจิตสำนึกให้คนรักป่า

6. การทำแนวกันไฟ และทำเส้นทางลาดตระเวนดูแลสำรวจป่า มีผู้เข้าร่วมกิจกรรม ร้อยละ 52.52 การดับไฟป่ามีผู้เข้าร่วมกิจกรรม ร้อยละ 43.88 ในแต่ละปีป่าชุมชนเขาคอกจะมีไฟป่าเกิดขึ้นเสมอโดยเฉพาะในหน้าแล้ง (ธันวาคม - เมษายน) การเกิดไฟป่ามาจากสาเหตุหลัก 3 ประการ คือ

1. การจุดไฟเพื่อหาของป่า ได้แก่ ไข่มดแดง เห็ด น้ำผึ้ง ผักหวาน และไม้พิน การจุดไฟส่วนใหญ่เพื่อให้พื้นป่าโล่ง เดินสะดวก หรือจุดเพื่อกระตุ้นการงอกของเห็ด หรือกระตุ้นการแตกใบใหม่ของผักหวาน หรือจุดเพื่อไล่ตัวมดแดงออกจากรัง รมควันไล่ผึ้ง หรือไล่แมลงต่างๆ ในขณะที่อยู่ในป่า
2. การที่ไฟลุกลามมาจากพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้าน ความประมาทของ ชาวบ้านที่เข้าไปเก็บหาของป่าแล้วทิ้งก้นบุหรี่ลงบนพื้นที่มีเศษใบไม้แห้ง และ 3. เกิดจากความตั้งใจของคนเพื่อทำให้เกิดไฟป่าขึ้น อันเนื่องมาจากความขัดแย้งหรือความสนุกสนาน (ตารางที่ 5)

7. การเดินลาดตระเวนตรวจสอบพื้นที่ป่า คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกจะทำการลาดตระเวนพื้นที่ป่าด้วยวิธีการเดินหรือใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะ โดยจะทำการสำรวจพื้นที่ป่าโดยไม่จำกัดวันและเวลาไว้ การเดินลาดตระเวนตรวจสอบพื้นที่ป่านั้นไม่ได้ทำอย่างสม่ำเสมอ ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์ ซึ่งโดยเฉลี่ยประมาณ 2 ครั้งต่อปี ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ร้อยละ 2.88 (ตารางที่ 5)

8. จัดตั้งเรือนเพาะชำ ทำโรงเรือนเพาะชำเพื่อเพาะกล้าไม้ โดยกลุ่มเยาวชนของแต่ละหมู่บ้านร่วมกันทำ เพื่อใช้เป็นแหล่งผลิตกล้าไม้สำหรับปลูกในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ชนิดไม้ที่เพาะชำ เช่น มะค่าแต้ เต็ง รัง พลวง เป็นต้น

9. การขุดสระน้ำในบริเวณป่าที่เคยถูกบุกรุกขุดลูกรังจนไม่สามารถปลูกต้นไม้ทดแทนได้ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำสำหรับให้สัตว์บริโภค และขยายพันธุ์ตลอดจนกักเก็บน้ำไว้ใช้ยามเกิดไฟป่า

10. การจัดค่ายเยาวชนเพื่อศึกษาเรียนรู้เรื่องพันธุ์ไม้ในป่าชุมชน พร้อมทั้งปลูกฝังให้เด็ก ๆ รัก และหวงแหน ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน

ตารางที่ 4 ปฏิทินกิจกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชนเขาคอก

เดือน \ กิจกรรม	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
ปลูกป่า					←→	←→	←→					
บวชป่า					←→							
ทำแนวกันไฟ									←→	←→		
ประชุมวางแผนฯ	←→											
ทำแนวเขต			←→	←→								
ประชุมประจำเดือน	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
ลาดตระเวนป่า	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→	←→
จัดค่ายเยาวชน										←→	←→	

จากตารางที่ 4 จะเห็นได้ว่าเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกมีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่าหลายกิจกรรมซึ่งจะมีการดำเนินกิจกรรมตลอดทั้งปี กิจกรรมที่ดำเนินการได้แก่ การปลูกป่า ซึ่งจะดำเนินการในช่วงฤดูฝน การบวชป่า การทำแนวเขตป่าชุมชน ทำแนวกันไฟก่อนหน้าแล้ง ซึ่งไฟป่าจะเกิดขึ้นเสมอโดยเฉพาะช่วงธันวาคม – เมษายน การประชุมวางแผนการดำเนินงานของเครือข่ายตลอดทั้งปี โดยจัดประชุมในเดือนมกราคม มีการจัดการประชุมเกี่ยวกับการจัดการดูแลป่าหมุนเวียนในหมู่บ้านของกลุ่มเครือข่าย การลาดตระเวนป่า คับไฟป่าตลอดทั้งปี และการจัดค่ายเยาวชนปลูกฝักจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าของเยาวชน โดยการจัดกิจกรรมทุกครั้งจะมีการรวบรวมทุนทรัพย์จากทุกหมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมกิจกรรมนอกจากชาวบ้านในกลุ่มสมาชิกแล้วยังมีตัวแทนจากหน่วยงานราชการเข้าร่วม เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล ตำรวจ ข้าราชการจากอำเภอ เจ้าหน้าที่จากกรมป่าไม้ โรงเรียน วัด กลุ่มสตรีแม่บ้านในชุมชน เป็นต้น จากกลุ่มต่างๆที่กล่าวมา กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีบทบาทมากที่สุด ตั้งแต่การเป็นแม่งาน รวมถึงบทบาทในการรักษาป่าของชุมชน

3.7 พัฒนาการด้านการจัดการป่าชุมชนเขาคอก

การจัดการป่าชุมชนในระยะเริ่มต้นของแต่ละหมู่บ้านนั้น ยังไม่ได้มีการจัดตั้งป่าเขาคอกเป็นป่าชุมชน ไม่มีการกำหนดขอบเขตป่าที่ชัดเจนเป็นเพียงการกำหนดอาณาเขตที่รับทราบกันเองในระหว่างกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่แต่ละหมู่บ้าน การทำงานยังขาดการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ทำให้สมาชิกภายในหมู่บ้านขาดความเชื่อมั่นในความสามารถ และศักยภาพของตนเองในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการเรียนรู้ที่จะได้รับจากการได้พบปะกับสังคมภายนอก สังเกตได้จากการดำเนินงานส่วนใหญ่ ยังคงกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้านคนอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ทุกหมู่บ้านได้รวมตัวกันทำงานในรูปแบบเครือข่ายป่าชุมชน ดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชนร่วมกับหน่วยงานของรัฐอย่างเป็นทางการ รวมทั้งมีการกำหนดขอบเขตของป่าชุมชนที่แน่นอน การทำงานเน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การร่วมทำกิจกรรม ร่วมมือในการดูแลรักษาผืนป่าเอาไว้ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ มีการกระจายหน้าที่ไปยังสมาชิกคนอื่นๆ และทุกคนมีสิทธิในการตัดสินใจร่วมกัน ส่งผลให้การทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนมีความเข้มแข็งและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ และทัศนคติกับสังคมภายนอก ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล และการเรียนรู้สามารถพัฒนาจนกลายเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ได้ โดยการรวมกลุ่มกับผู้ที่มิอุดมการณ์หรือทัศนคติร่วมกัน ทั้งลักษณะของการเรียนรู้แบบดั้งเดิมในมิติของวัฒนธรรมและประสบการณ์ รวมถึงการเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับภายนอก โดยผ่านเวทีชาวบ้าน การศึกษาดูงานและการแลกเปลี่ยน

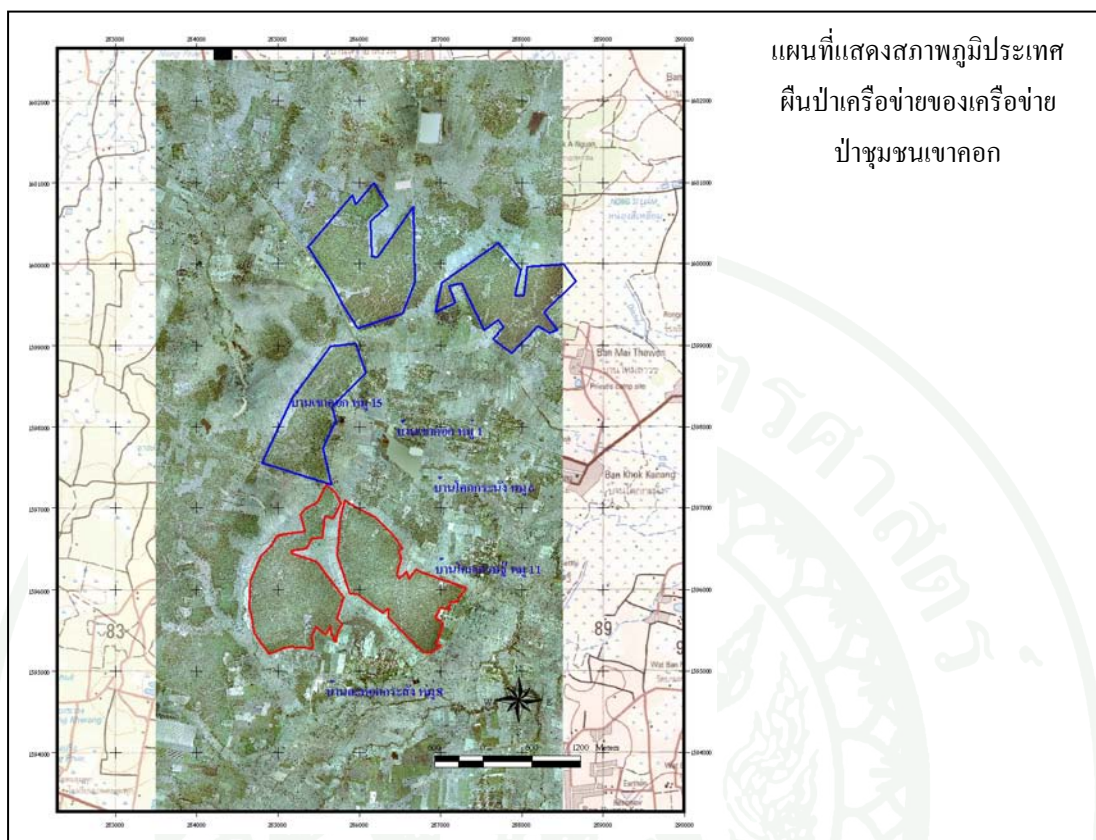
กระบวนการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกที่ผ่านมา พบว่า กระบวนการทำงานไม่มีความซับซ้อน เนื่องจากมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นตัวเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งด้านความเป็นอยู่ทั่วไป และการประกอบอาชีพ เมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ความเป็นเครือญาติก็สามารถเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนทุกกลุ่มในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกัน อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อนำระบบเครือญาติมาผสมผสานกับการมีส่วนร่วมแล้วจึงทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และการมีส่วนร่วมถูกนำมาใช้ในทุกขั้นตอนของการจัดการป่าชุมชน ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้มีการสร้างแผน ข้อตกลงการใช้ประโยชน์อย่างมีระบบ ประกอบกับเครือข่ายป่าชุมชนมีบทบาทสำคัญมากในการคุ้มครองทรัพยากรป่าไม้ในชุมชน เข้ามา

ทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐที่มีอยู่แล้ว ทั้งทรัพยากรดิน น้ำ ป่า โดยเฝ้าระวังตรวจสอบการบุกรุกทำลายป่า การฟื้นฟู ส่งผลให้สภาพป่าดีขึ้น

3.8 ความสำเร็จของการดำเนินงานเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

ป่าชุมชนเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ ได้รับการดูแลจากเครือข่ายป่าชุมชนซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่รอบพื้นที่ป่ามาตั้งแต่ปี 2542 ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการดูแลรักษาป่า และกิจกรรมดังกล่าวเป็นแหล่งเรียนรู้ในการจัดการตนเอง พึ่งตนเองของชุมชน ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกและหวงแหนผืนป่า ทำให้สภาพผืนป่าที่เคยถูกบุกรุกทำลายจนเสื่อมโทรมค่อยๆ ฟื้นคืนกลับสู่สภาพความสมบูรณ์อีกครั้งซึ่งความสำเร็จในการดำเนินงานดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

1. ความเข้มแข็งเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ซึ่งแต่เดิมการดูแลรักษาป่าเริ่มจากกลุ่มคนกลุ่มเล็กๆ ต่อมารวมตัวในระดับหมู่บ้าน 1 บ้านคือ บ้านละหอกกระสัง หมู่ 8 และถึงปัจจุบัน มีทั้งหมด 5 หมู่บ้านรวมตัวเป็นเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ได้แก่ บ้านละหอกกระสัง หมู่ 8 บ้านเขาคอก หมู่ 1 บ้านเขาคอก หมู่ 15 บ้านโคกเศรษฐี หมู่ 11 บ้านโคกกระนัง หมู่ 6 ซึ่งได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่างๆ และมีระดับการมีส่วนร่วมของเครือข่ายอยู่ในระดับปานกลาง (ตารางที่ 13) ชุมชนแสดงให้เห็นถึงการให้ความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมเป็นอย่างดี อีกทั้งเครือข่ายยังได้ขยายแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปยังผืนป่าใกล้เคียง เห็นได้จากเดิมมีพื้นที่ป่าในการดูแลประมาณ 1,500 ไร่ ดูแลโดย 5 หมู่บ้าน ขยายเป็นดูแลพื้นที่ป่าประมาณ 3,500 ไร่ ดูแลโดย 8 หมู่บ้านซึ่งมีหมู่บ้านที่เพิ่มเติมมา 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสี่เหลี่ยม หมู่ 2 บ้านหนองเอียน หมู่ 3 บ้านใหม่ถาวร หมู่ 14 (ภาพที่ 4) ถึงแม้ว่าจะยังไม่ครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบล แต่กระแสนอนุรักษ์ป่าชุมชนก็ขยายวงกว้างขวาง ทำให้ได้รับความสนใจจากภาคส่วนต่างๆ มากขึ้น เช่น สถานศึกษาทั้งจากมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ และ โรงเรียนในท้องถิ่น หน่วยงานภาคีการพัฒนาเข้ามาส่งเสริมกิจกรรมพัฒนาชุมชน ซึ่งมีทั้งกิจกรรมพัฒนาป่าชุมชน และกิจกรรมพัฒนาอาชีพ

แผนที่แสดงสภาพภูมิประเทศ
 พื้นป่าเครือข่ายของเครือข่าย
 ป่าชุมชนเขาคอก

ภาพที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงสภาพภูมิประเทศพื้นป่าเครือข่ายของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

2. ผู้นำ และองค์กรชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ จากการที่โครงสร้างของคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกประกอบไปด้วยตัวแทนของทั้ง 5 หมู่บ้าน และให้กรรมการแต่ละหมู่บ้านลงไปสนับสนุนกิจกรรมในการจัดการป่าในระดับหมู่บ้าน ทำให้การดำเนินงานของเครือข่ายเป็นไปอย่างใกล้ชิด มีการติดตามผลอย่างต่อเนื่อง และผู้นำยังมีการพัฒนาศักยภาพของตนเอง และองค์กรอยู่ตลอดเวลา โดยการเข้าร่วมอบรม สัมมนา ตลอดจนการศึกษาดูงาน และได้ดำเนินการจัดทำโครงการฟื้นฟูภูมิปัญญาและชุมชนท้องถิ่น ทำให้เกิดการร่วมคิดของกลุ่มผู้นำชุมชน ชาวชนกลุ่มอาชีพ

จากการดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกทำให้ในปี พ.ศ. 2544 ได้รับรางวัล “ชุมชนต้นแบบในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน” จากทางจังหวัดบุรีรัมย์ ปี พ.ศ. 2547 นางประมวล เจริญยิ่ง ประธานเครือข่ายป่าชุมชนได้รับรางวัลลูกโลกสีเขียวประเภทบุคคลสร้างสรรค์

ผลงานอนุรักษ์ดีเด่น ครั้งที่ 6 ประจำปี 2547 แสดงให้เห็นถึงผู้นำของเครือข่ายที่ได้ทุ่มเททำงานดูแลพื้นที่ป่าเขาคอก จนสังคมภายนอกยอมรับ และชื่นชมกับการดำเนินงานดังกล่าว

3. ความสมบูรณ์ของป่าชุมชน จากการสอบถามความคิดเห็นของครัวเรือนตัวอย่างเกี่ยวกับความสมบูรณ์ และความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกในปัจจุบันพบว่า ส่วนใหญ่เห็นว่า ป่ามีความสมบูรณ์มากขึ้น สภาพป่าเริ่มฟื้นตัว จำนวนต้นไม้ขนาดใหญ่ ความหลากหลายของชนิดและปริมาณสัตว์ป่า ปริมาณและคุณภาพน้ำ และการทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืช มีเพิ่มขึ้น ปริมาณของป่า ไม่ว่าจะเป็น เห็ด พืชผักอาหารป่า แมลง ไม้พื้น มีให้ชาวบ้าน ฟังฟังและใช้ประโยชน์จากป่าได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ในระบบนิเวศ สำหรับสถาบันการศึกษา เช่น โรงเรียนบ้านเขาคอก และมหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ (ตารางที่ 12)

4. หน่วยงานภาคีการพัฒนาให้การสนับสนุนกิจกรรมด้านต่างๆ ปลายปี พ.ศ. 2542 ชุมชนได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF) ในการทำงานเกี่ยวกับการดูแลป่า เป็นหน่วยงานแรกที่เข้ามาสนับสนุน และจากการพยายามแสวงหาความรู้จากภายนอกในด้านต่างๆ ของผู้นำชุมชนอย่างเข้มแข็ง รวมทั้งความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน คือ มีการรวมกลุ่มการดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชนที่หลากหลาย มีกิจกรรมการดูแลรักษาอย่างต่อเนื่อง จนทำให้ป่ากลับมาสมบูรณ์ขึ้นในระดับหนึ่ง จึงมีหน่วยงานในความสนใจสนับสนุนงบประมาณ และการอบรมให้ความรู้กับกลุ่มชาวบ้าน เพื่อร่วมกันดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอประโคนชัย องค์การบริหารส่วนตำบลเขาคอก สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน กรมป่าไม้ สำนักงานกองทุนส่งเสริมการวิจัย มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ สถาบันลูกโลกสีเขียว

5. การปรับเปลี่ยนบทบาทและแนวทางการทำงานของภาครัฐองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จากความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ที่สามารถดำเนินงานดูแลพื้นที่ป่าได้ด้วยตนเอง โดยไม่รอคอยการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เป็นการยืนยันความคิดในการแก้ปัญหาโดยชุมชน การดำเนินงานใดๆ หากให้ชุมชนเป็นหลักหน่วยงานเป็นผู้สนับสนุน งานนั้นจะสำเร็จอย่างยั่งยืน ดังเช่นกรณีการอนุรักษ์ป่าของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกทำให้หน่วยงานภาครัฐระดับท้องถิ่นหันมาให้ความสนใจศึกษากระบวนการ วิธีการทำงานของเครือข่าย และนำไปปรับใช้กับการทำงานของหน่วยงาน

3.9 ปัญหาและอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนเขาคอก

จากการศึกษา พบว่าปัญหาอุปสรรคในการจัดการป่าชุมชนเขาคอกนั้น มีดังนี้

1. คณะกรรมการเครือข่ายหรือสมาชิกไม่ค่อยได้เข้าร่วมประชุม เนื่องจากสมาชิกส่วนมากประกอบอาชีพเกษตรกรรมต้องดูแลผลผลิตไม่มีเวลาเข้าร่วมประชุม ทำให้การจัดการไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร
2. ปัญหาในเรื่องของความขัดแย้งระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกกับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์กลุ่มต่างๆ ซึ่งประเด็นความขัดแย้งคือ ชาวบ้านที่ขยายพื้นที่เกษตรกรรมรุกล้ำแนวเขตพื้นที่ป่า และความขัดแย้งกับผู้ลักลอบตัดไม้ ยิงสัตว์ป่าหรือ ใช้ประโยชน์มากเกินไป ซึ่งเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นแล้ว เครือข่ายป่าชุมชนจะมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหา คือ การให้ชุมชนในพื้นที่มีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการจัดการพื้นที่ป่าชุมชน การใช้กฎหมาย การเจรจาต่อรองแบบไม่เป็นทางการ และการสร้างเครือข่ายกับองค์กรภายนอก ทั้งนี้เพื่อสร้างอำนาจในการเจรจาต่อรองกลุ่มต่างๆ ในกรณีเกิดความขัดแย้งขึ้น
3. ปัญหาแนวเขตพื้นที่ป่าที่ยังไม่ชัดเจน โดยเฉพาะพื้นที่ที่ติดต่อกับพื้นที่เกษตรกรรมของชาวบ้าน จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งกันอยู่เสมอ
4. ปัญหาเรื่องแนวกันไฟ และปัญหาไฟไหม้ป่า ซึ่งส่วนมากจะเกิดขึ้นจากการเผาฟางในพื้นที่ทำการเกษตรแล้วลามไหม้พื้นที่ป่า และการทิ้งก้นบุหรี่ลงบนพื้นที่ป่าที่มีเศษใบไม้แห้งอยู่มากของชาวบ้านที่เข้าไปเก็บผลผลิตจากป่า นอกจากนี้การทำแนวกันไฟยังทำได้ไม่ดีพอ
5. การเก็บหาของป่า มีการเก็บหาโดยไม่ได้คำนึงถึงความสามารถในการทดแทนทางธรรมชาติ ซึ่งอาจก่อให้เกิดผลกระทบในระยะยาว
6. ปัญหาในการจัดกิจกรรมต่างๆ คือ ขาดแคลนงบประมาณ รวมทั้งอุปกรณ์ในการจัดกิจกรรม

จากการสัมภาษณ์ครัวเรือนตัวอย่างถึงความพึงพอใจในการจัดการป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกนั้น พบว่า ทุกครัวเรือนมีความพึงพอใจ แต่มีระดับของความพึงพอใจที่แตกต่างกันออกไป ส่วนมากร้อยละ 84.17 มีความพึงพอใจระดับมาก ร้อยละ 14.39 มีความพึงพอใจระดับปานกลาง และร้อยละ 1.44 มีความพึงพอใจระดับน้อย ซึ่งในการจัดการป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกได้รับการสนับสนุนจากหลายๆ หน่วยงาน ได้แก่ อบต. ปตท. สกว. พอช. UNDP SIF กรมป่าไม้ หน่วยงานเหล่านี้ได้สนับสนุนเรื่องของงบประมาณ การอบรมให้ความรู้ กล้าไม้ และเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินงานด้านป่าชุมชน เป็นต้น (ตารางที่ 5)

ตารางที่ 5 การรวมตัว และการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนของผู้ให้สัมภาษณ์ในป่าชุมชนเขาคอก

การรวมตัว และการทำงานของเครือข่ายป่าชุมชน	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
กฎระเบียบของป่าชุมชน			n = 139
ทราบ	122	87.77	
ไม่ทราบ	17	12.23	
การกระทำผิดกฎระเบียบของป่าชุมชน			n = 139
ไม่เคย	139	100	
เคย	0	0	
ความเห็นเกี่ยวกับการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน			n = 139
เห็นด้วย	135	97.12	
ไม่เห็นด้วย	4	2.88	
การเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชน			n = 139
เคย	139	100	
ไม่เคย	0	0	

ตารางที่ 5 (ต่อ)

การรวมตัว และการทำงานกิจกรรม ของเครือข่ายป่าชุมชน	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
กิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)			n = 139
ปลูกป่า	109	78.42	
บวชป่า	76	54.68	
ทำแนวกันไฟ	73	52.52	
ดับไฟป่า	61	43.88	
ประชุมเพื่อวางแผนการบริหารจัดการป่าชุมชน	61	43.88	
ทำแนวเขตป่าชุมชน	57	41.01	
ประชุมประจำเดือน	34	24.46	
ลาดตระเวนป่า	4	2.88	
ความพึงพอใจในการจัดการป่าชุมชนของเครือข่ายป่า ชุมชน			n = 139
พอใจ	139	100.00	
ไม่พอใจ	0	0.00	
ระดับความพึงพอใจ			n = 139
สูง	117	84.17	
ปานกลาง	20	14.39	
ต่ำ	2	1.44	

ตารางที่ 5 (ต่อ)

การรวมตัว และการทำกิจกรรม ของเครือข่ายป่าชุมชน	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
ทราบถึงหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก			n = 139
ทราบ	115	82.73	
ไม่ทราบ	24	17.27	
การขอรับความช่วยเหลือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับป่า			n = 139
เคย	82	58.99	
ไม่เคย	57	41.01	

4. การใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าชุมชน

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอก

ผลการศึกษาการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอกของครัวเรือนในกลุ่มตัวอย่าง พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอกร้อยละ 98.56 และมีเพียงร้อยละ 1.44 ที่ไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอกใดๆ เลย (ตารางที่ 6) ส่วนการเข้าไปใช้ประโยชน์ของแต่ละครัวเรือนนั้น เป็นการไปใช้ประโยชน์จากป่าในหลายๆ ด้าน ส่วนมากใช้เพื่อเป็นแหล่งอาหาร แหล่งเชื้อเพลิงและแหล่งไม้ใช้ประโยชน์ คิดเป็นร้อยละ 95.68 93.53 และ 81.29 รองลงมาคือ เป็นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นแหล่งรายได้ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งศึกษาเรียนรู้ของชุมชน คิดเป็นร้อยละ 48.20 25.90 8.63 และ 1.44 ตามลำดับ (ตารางที่ 6)

การเก็บหาและมูลค่าของของป่า

ผลผลิตที่ได้จากป่าชุมชนเขาคอกที่แต่ละครัวเรือนเก็บหามาใช้ประโยชน์นั้นมีความมากน้อยและแตกต่างกันไป การเก็บหานั้นวัตถุประสงค์หลักก็เพื่อบริโภคในครัวเรือนส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงนำไปขาย และพบว่าไม้พื้เป็นผลผลิตจากป่าที่แต่ละครัวเรือนเก็บหามาใช้ประโยชน์มากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 92.81 ของกลุ่มตัวอย่างที่เข้ามาใช้ประโยชน์ในป่า ส่วนผลผลิตอื่นๆ ก็มีการเข้ามาเก็บหาเพื่อนำไปใช้ประโยชน์เช่นเดียวกัน (ตารางที่ 6)

ผลผลิตจากป่าที่เป็นเห็ด มีคนเข้าไปเก็บหา ถึงร้อยละ 84.17 ซึ่งเห็ดในป่าชุมชนเขาคอกให้ผลผลิตตลอดทั้งปี โดยจะให้ผลผลิตมากในฤดูฝนช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนพฤศจิกายน ส่วนฤดูอื่นๆ จะมีเห็ดออกหรือไม่ขึ้นอยู่กับฝนที่ตก คือ เห็ดจะออกดอกหลังฝนตกประมาณ 2-3 วัน โดยวัตถุประสงค์หลักในการเก็บหาเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผู้ที่เก็บหาส่วนใหญ่ตั้งใจเข้าไปเก็บหาแต่บางครั้งเป็นการเก็บหาทางอ้อมหรือเป็นผลพลอยได้จากการทำกิจกรรมอย่างอื่นนั่นคือ เก็บระหว่างทางการเดินไปเลี้ยงวัวหรือบางคนเข้าป่าเพื่อเข้าไปเก็บผัก เมื่อเจอเห็ดก็จะเก็บกลับมาด้วย มีเห็ดหลากหลายชนิดที่ชาวบ้านเก็บหามาเพื่อบริโภค ซึ่งเห็ดที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์มีทั้งหมด 17 ชนิด ดังนี้ เห็ดระโงก (*Amanita princeps*) เห็ดไคล (*Russula delica*) เห็ดถ่าน (*Russula densifolia*) เห็ดก่อ (*Russula* sp.) เห็ดหน้าแหล (*Russula cyanoxantha*) เห็ดน้ำหมาก (*Russula emetic*) เห็ดปลวก (*Termitomyces* sp.) เห็ดผึ้งแย้ (*Boletus colossus*) เห็ดหน้าวัว (*Russula* sp.) เห็ดมันปู (*Cantharellus cibarius*) เห็ดโคน (*Termitomyces fuliginosus*) เห็ดหูหนู (*Auricularia auricula*) เห็ดหน้ามูม (*Russula* sp.) เห็ดกระด้าง (*Lentinus polychrous*) เห็ดเผาะ (*Astraeus hygrometricus*) เห็ดปลวกน้อย (*Termitomuces microcarpus*) และเห็ดหน้าขาว (*Russula* sp.) เมื่อรวมเห็ดทุกชนิดแล้วชุมชนมีการเก็บหาผลผลิตจากป่าชุมชนเขาคอก ซึ่งเป็นเห็ดชนิดต่างๆ รวมมูลค่าทั้งหมด 98,195 บาท/ปี (เฉลี่ย 706.44 บาทต่อครัวเรือนต่อปี) (ตารางที่ 7)

พืชผักและผลไม้ป่า ชุมชนได้เข้าเก็บหาและใช้ประโยชน์ ร้อยละ 78.42 ซึ่งพืชผักและผลไม้ป่า มีบทบาทและความสำคัญต่อชุมชนโดยรอบๆ พื้นที่ป่ารองจากเห็ดป่า ชาวบ้านนิยมนำมาใช้รับประทานและเก็บขายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน และพืชผักป่าที่เก็บหานั้นมีหลากหลายขึ้นอยู่กับฤดูกาล แต่บางชนิดก็มีให้เก็บหาตลอดทั้งปี พืชผักที่ครัวเรือนเก็บหามีทั้งหมด 19 ชนิด ดังนี้ ผักหวาน (*Sauropus androgynus*) อีลือก (*Amorphophallus* sp.) กระเจียว (*Cercuma alismatifolia*) สมอไทย (*Terminalia chebula*) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica*)

ผักสาบ (*Adenia viridiflora*) กระจับปี่ (*Irvingia malayana*) สะเดา (*Azadirachta indica*) จี๊เหล็ก (*Cassia siamea*) ผักติ้ว (*Cratoxylum formosum*) ตะคร้อ (*Schleichera oleosa*) ใบบัวบก โศก (*Centella asiatica*) ตะขบป่า (*Flacourtia rukam*) ชะมวง (*Garcinia cowa*) ย่านาง (*Tiliacora triandra*) เปราะหอม (*Kaempferia galanga*) กระจับปี่ (*Zingiber zerumbet*) กระจับปี่ (*Careya sphaerica*) และผักหนาม (*Lasia spinosa*) เมื่อรวมพืชผักทุกชนิดที่มีการเก็บหาจากป่าชุมชนเขาคอกแล้ว รวมมูลค่าทั้งหมด 11,377 บาท/ปี (เฉลี่ย 81.85 บาทต่อครัวเรือนต่อปี) (ตารางที่ 8)

แมลงและไข่ของแมลง ชุมชนได้เข้าเก็บหาและใช้ประโยชน์ 52.52 ซึ่งนับเป็นของป่าที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์กันมากอีกประเภทหนึ่ง แมลงและผลผลิตของแมลงเป็นแหล่งอาหารที่มีคุณค่ากับคนในชุมชนโดยรอบป่าชุมชน ซึ่งในป่าชุมชนเขาคอกมีให้ใช้ประโยชน์ตลอดทั้งปีจากการศึกษาพบว่าครัวเรือนทั้งหมดมีการเก็บแมลงและไข่ของแมลง จำนวน 2 ชนิด คือ ไข่มดแดง (*Oecophylla smaragdina*) และแมงอินูน (*Melolontha melolontha*) โดยวัตถุประสงค์ในการเก็บหาเพื่อบริโภคในครัวเรือน รวมมูลค่าทั้งหมด 42,700 บาท/ปี (เฉลี่ย 307.19 บาทต่อครัวเรือนต่อปี) (ตารางที่ 9)

ส่วนบทบาทของไม้พืชมืดที่มีต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบๆ ป่าชุมชนเขาคอกยังคงมีความสำคัญอยู่มากชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ถึงร้อยละ 93.53 (ตารางที่ 6) ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีการนำเชื้อเพลิงในรูปแบบต่างๆ เช่น ก๊าซหุงต้ม ไฟฟ้า มาใช้ทดแทนแล้วก็ตาม ซึ่งในการเก็บหาไม้พืชมืดมาใช้ประโยชน์นั้น ชุมชนนำมาใช้ในครัวเรือนเพียงอย่างเดียว ไม้ที่เก็บมาทำฟืนก็เป็นเศษไม้ ปลายไม้ที่ตายแล้ว เช่น ไม้เต็ง (*Shorea obtusa*) ไม้รัง (*Shorea siamensis*) ไม้มะม่วง (*Mangifera indica*) ไม้พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus*) ไม้ก่อ (*Lithocarpus* sp.) เป็นต้น คิดเป็นมูลค่าเฉลี่ย 263.31 บาทต่อครัวเรือนต่อปี (ตารางที่ 10) นอกจากชาวบ้านจะใช้ไม้พืนในชีวิตประจำวันแล้ว ยังใช้ก๊าซหุงต้มและใช้ไฟฟ้าอีกด้วย

ตารางที่ 6 จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับการเก็บหาและการใช้ประโยชน์ของป่าในป่าชุมชน
เขาคอก

ข้อมูลเกี่ยวกับการเก็บหาและ การใช้ประโยชน์ของป่า	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
1. การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอก			n = 139
ใช้	137	98.56	
ไม่ใช้	2	1.44	
2. การใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)			n = 139
แหล่งอาหาร (เห็ด ผักและผลไม้ป่า แมลงและ ไข่ของแมลง)	133	95.68	
แหล่งเชื้อเพลิง	130	93.53	
แหล่งเลี้ยงสัตว์	113	81.29	
แหล่งรายได้	36	25.90	
แหล่งพักผ่อนหย่อนใจ	12	8.63	
แหล่งศึกษาเรียนรู้ของเยาวชน	2	1.44	
3. การเก็บหาของป่า (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)			n = 139
ไม้ฟืน	130	93.53	
เห็ด	117	84.17	
ผักและผลไม้ป่า	109	78.42	
แมลงและไข่ของแมลง	73	52.52	

ตารางที่ 7 มูลค่าการใช้ประโยชน์จากเห็ดในป่าชุมชนเขาคอก

ชนิด	ปริมาณ	ราคา	รวม	ช่วงเวลา	หมายเหตุ
	เก็บหา (กก./ปี)	จำหน่าย (บาท/กก.)	รายได้ (บาท/ปี)	เก็บหา (เดือน)	
1. เห็ดระโงก (<i>Amanita princeps</i>)	166	100	16,600	มิ.ย.-ก.ย.	ปริมาณที่เก็บ
2. เห็ดไคล (<i>Russula delica</i>)	180.8	100	12,656	มิ.ย.-ก.ย.	รวม 1,403.5 กก.
3. เห็ดถ่าน (<i>Russula densifolia</i>)	149	70	10,430	มิ.ย.-ก.ย.	รายได้รวม
4. เห็ดก่อ (<i>Russula</i> sp.)	148.2	70	10,374	มิ.ย.-ก.ย.	98,195 บาท/ปี
5. เห็ดหน้าแหล (<i>Russula cyanoxantha</i>)	134.5	700	9,415	มิ.ย.-ก.ย.	เฉลี่ย 706.44 บาท/ครัวเรือน/ปี
6. เห็ดน้ำหมาก (<i>Russula emetic</i>)	109	70	7,630	มิ.ย.-ก.ย.	
7. เห็ดปลวก (<i>Termitomyces</i> sp.)	94	70	6,580	มิ.ย.-ก.ย.	
8. เห็ดผึ้งยักษ์ (<i>Boletus colossus</i>)	93	70	6,510	มิ.ย.-ก.ย.	
9. เห็ดหน้าวัว (<i>Russula</i> sp.)	85	70	5,950	มิ.ย.-ก.ย.	
10. เห็ดมันปู (<i>Cantharellus cibarius</i>)	85	70	5,950	มิ.ย.-ก.ย.	
11. เห็ดโคน (<i>Termitomyces fuliginosus</i>)	64	100	4,480	มิ.ย.-ก.ย.	
12. เห็ดหูหนู (<i>Auricularia auricula</i>)	40	70	2,800	มิ.ย.-ก.ย.	
13. เห็ดหน้ามูม (<i>Russula</i> sp.)	28	70	1,960	มิ.ย.-ก.ย.	
14. เห็ดกระด้าง (<i>Lentinus polychrous</i>)	10	70	700	มิ.ย.-ก.ย.	
15. เห็ดเผาะ (<i>Astraeus hygrometricus</i>)	5	100	500	มิ.ย.-ก.ย.	
16. เห็ดปลวกน้อย (<i>Termitomuces microcarpus</i>)	10	50	500	มิ.ย.-ก.ย.	
17. เห็ดหน้าขาว (<i>Russula</i> sp.)	2	70	140	มิ.ย.-ก.ย.	

หมายเหตุ: มูลค่าที่ได้มาจากการประเมินราคาตามราคาตลาด

ตารางที่ 8 มูลค่าการใช้ประโยชน์จากพืชผักป่าในป่าชุมชนเขาคอก

ชนิด	ปริมาณ	ราคา	รวม	ช่วงเวลา	หมายเหตุ
	เก็บหา (กก./ปี)	จำหน่าย (บาท/กก.)	รายได้ (บาท/ปี)	เก็บหา (เดือน)	
1. ผักหวาน (<i>Sauropus androgynus</i>)	61.5	100	6,150	มิ.ย.-ส.ค.	ปริมาณที่เก็บ รวม 347.7 กก.
2. อีลอก (<i>Amorphophallus</i> sp.)	36	30	1080	มิ.ย.-ก.ค.	รายได้รวม
3. กระเจียว (<i>Cercuma alismatifolia</i>)	23.5	30	705	ส.ค.-ก.ย.	11,377 บาท/ปี เฉลี่ย 81.85
4. สมอไทย (<i>Terminalia chebula</i>)	50	10	500	ก.ย.-พ.ย.	บาท/ครัวเรือน/ ปี
5. มะขามป้อม (<i>Phyllanthus emblica</i>)	48	10	480	ก.ย.-พ.ย.	
6. ผักสาบ (<i>Adenia viridiflora</i>)	23.8	20	476	พ.ค.-ก.ค.	
7. กระบก (<i>Iringia malayana</i>)	14	30	420	มิ.ย.-ต.ค.	
8. สะเดา (<i>Azadirachta indica</i>)	18	20	360	ก.ย.-พ.ย.	
9. จี่เหล็ก (<i>Cassia siamea</i>)	18	20	360	ส.ค.-ก.ย.	
10. เปราะหอม (<i>Kaempferia galanga</i>)	16.6	20	332	มิ.ย.-ก.ย.	
11. ผักคั่ว (<i>Cratoxylum formosum</i>)	9.2	20	184	มิ.ย.-ต.ค.	
12. ตะคร้อ (<i>Schleichera oleosa</i>)	9	10	90	ก.ย.-พ.ย.	
13. ใบบัวบกโลก (<i>Centella asiatica</i>)	7	10	70	มิ.ย.-ต.ค.	
14. ตะขบป่า (<i>Flacourtia rukam</i>)	6	10	60	ก.ค.-ก.ย.	
15. ชะมวง (<i>Garcinia cowa</i>)	2	20	40	มิ.ย.-พ.ค.	
16. ย่านาง (<i>Tiliacora triandra</i>)	2	10	20	มิ.ย.-ต.ค.	
17. กระเทียม (<i>Zingiber zerumbet</i>)	1	20	20	ก.ค.-ต.ค.	
18. กระโดน (<i>Careya sphaerica</i>)	2	10	20	ส.ค.-ก.ย.	
19. ผักหนาม (<i>Lasia spinosa</i>)	0.1	100	10	ส.ค.-ก.ย.	

หมายเหตุ: มูลค่าที่ได้มาจากการประเมินราคาตามราคาตลาด

ตารางที่ 9 มูลค่าการใช้ประโยชน์จากแมลงและไข่ของแมลงในป่าชุมชนเขาคอก

ชนิด	ปริมาณเก็บหา (กก./ปี)	ราคา จำหน่าย (บาท/กก.)	รวม รายได้ (บาท /ปี)	ช่วงเวลา เก็บหา (เดือน)	หมายเหตุ
1. ไข่มดแดง (<i>Oecophylla smaragdina</i>)	200.5	200	40,100	มี.ค.-พ.ค.	รายได้รวม 42,700 บาท
2. แมงอีหนู (<i>Melolontha melolontha</i>)	26	100	2,600	พ.ค-ส.ค.	เฉลี่ย 307.19 บาท/ครัวเรือน/ปี

หมายเหตุ: มูลค่าที่ได้มาจากการประเมินราคาตามราคาตลาด

ตารางที่ 10 มูลค่าการใช้ประโยชน์จากไม้พืชมในป่าชุมชนเขาคอก

ชนิด	ปริมาณเก็บหา (ลบ.ม./ปี)	ราคาจำหน่าย (ลบ.ม./บาท)	รวม รายได้ (บาท /ปี)	ช่วงเวลา เก็บหา (เดือน)	หมายเหตุ
ไม้เต็ง (<i>Shorea obtusa</i>) ไม้รัง (<i>Shorea siamensis</i>) ไม้มะม่วง (<i>Mangifera indica</i>) ไม้พลวง (<i>Dipterocarpus tuberculatus</i>) ไม้ก่อ (<i>Lithocarpus</i> sp.)	244	150	36,600	ม.ค.-ธ.ค.	รายได้รวม 36,600 บาท เฉลี่ย 263.31 บาท/ครัวเรือน/ ปี

หมายเหตุ: มูลค่าที่ได้มาจากการประเมินราคาตามราคาตลาด

การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอก

จากการสอบถามกลุ่มตัวอย่างเกี่ยวกับประโยชน์ของป่าชุมชนที่มีต่อครัวเรือน และชุมชน
ทุกครัวเรือนให้ความเห็นว่าการมีป่าชุมชนนั้นมีประโยชน์ในหลายๆ ด้าน ด้านที่มีประโยชน์มาก
ที่สุด คือ เป็นแหล่งอาหารของชุมชน ร้อยละ 94.96 รองลงมา คือ เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งพืช
สมุนไพรและยารักษาโรค คิดเป็นร้อยละ 47.48 และ 25.18 ตามลำดับ (ตารางที่ 11)

ในอดีตชาวบ้านได้บุกเบิกพื้นที่ป่าไม้เพื่อใช้เป็นพื้นที่ตั้งชุมชน เริ่มต้นจากการก่อตั้งชุมชนขนาดเล็กและขยายเพิ่มขึ้น บุกเบิกพื้นที่เพื่อทำการเกษตร มีนายทุนมาทำไม้ทำให้สภาพป่าเปลี่ยนแปลงไป แต่ต่อมาชาวบ้านได้รวมตัวกันรักษาป่าในรูปแบบเครือข่ายป่าชุมชน ทำให้ปัจจุบันชาวบ้านยังสามารถใช้ประโยชน์จากป่าไม้ได้ เช่น อาหารจากผืนป่า ทั้งพืชผัก สมุนไพร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงสภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ที่เพิ่มขึ้นได้เป็นอย่างดี ส่วนความคิดเห็นในเรื่องความสมบูรณ์ของป่าชุมชนเขาคอกนั้น จากสภาพป่าที่เห็น ณ ปัจจุบัน ชุมชนรอบป่าส่วนใหญ่มีความเห็นว่าป่าชุมชนเขาคอกมีความสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้นคิดเป็นร้อยละ 47.48 เทียบกับก่อนปี พ.ศ. 2540 ก่อนที่เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกจะเข้ามาดำเนินกิจกรรมฟื้นฟูป่า ส่วนอีกร้อยละ 39.57 เห็นว่าป่ายังคงมีสภาพดั้งเดิม ซึ่งเมื่อเทียบกับสมัยที่เริ่มเข้ามาตั้งชุมชนป่าสมบูรณ์มากกว่านี้ แต่จากการดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก ทำให้คิดว่าอีกไม่นานป่าชุมชนเขาคอกจะต้องกลับมาอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง (ตารางที่ 12)

5. ความหลากหลายของระบบนิเวศป่าชุมชนเขาคอก

จากข้อมูลการสำรวจพันธุ์พืชของชุมชนในงานวิจัยท้องถิ่นเรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนป่าละหอกกระสัง ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ โดย ประมวล และคณะ (2548) พบว่า ไม้ยืนต้นในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็น ไม้ขนาดกลาง ชนิดของพันธุ์ไม้มีจำนวน 78 ชนิด เป็นพันธุ์ไม้หายาก 10 ชนิด ได้แก่ มะค่าโมง (*Azelia xylocarpa*) ตะขบป่า (*Flacourtia indica*) พะยุง (*Dalbergia cochinchinensis*) กระสัง (*Peperomia pellucida*) ยางกราด (*Dipterocarpus intricatus*) พะยอม (*Shorea roxburghii*) มะกอกเหลื่อม (*Lannea coromandelica*) มะตูม (*Aegle marmelos*) กระบาก (*Anisoptera costata*) และจิวป่า (*Bombax anceps*) มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางลำต้น ประมาณ 6 - 7 นิ้ว และจากการลงสำรวจพื้นที่ป่าร่วมกับชุมชนในปัจจุบันเทียบกับตอนที่ป่าถูกบุกรุกมากๆ พบว่า ปริมาณไม้ในป่ามีความหนาแน่นมากขึ้น ลูกไม้เจริญเติบโตเป็นไม้รุ่นสอง และเริ่มมีไม้มีค่าเดิมของป่ากลับคืนมามากขึ้นจากการปลูกเสริมป่าในพื้นที่เสื่อมโทรม สภาพป่าไม้มีความอุดมสมบูรณ์ทำให้เกิดความชุ่มชื้นเป็นแหล่งดูดซับน้ำ และเห็นว่าน้ำในแม่น้ำลำธารมีปริมาณเพิ่มมากขึ้น คิดเป็นร้อยละ 58.99 กลายเป็นแหล่งน้ำสำคัญสำหรับหล่อเลี้ยงภาคการเกษตร และอุปโภคบริโภคของชุมชน ทำให้ชุมชนได้เข้าไปพึ่งพิงอาศัย ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต (ตารางที่ 12)

ปริมาณของป่าในปัจจุบันเทียบกับอดีตก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

จากการศึกษา พบว่า ปริมาณของป่า และผลผลิตต่างๆ จากป่าชุมชนที่เก็บหาได้ภายหลังจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน คราวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ให้ความเห็นว่า เห็ด พืชผักอาหารป่า สัตว์ป่า และแมลง ไม้พิน ไม้ใช้สอย มีปริมาณเพิ่มขึ้น (ตารางที่ 12) สังกัดได้จากปริมาณของพืชผักอาหารป่าที่ชุมชนสามารถเก็บหาได้มากขึ้น และการที่มีชุมชนข้างเคียงเข้ามาเก็บหาของป่าในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ชุมชนให้ความเห็นในเรื่องของปริมาณของป่าที่เพิ่มมากขึ้นว่า เนื่องจากเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกได้มีการตั้งกฎ กติกา ระเบียบข้อบังคับในการดูแลควบคุมการเก็บหา ตลอดจนการติดตามตรวจสอบการเก็บหาของป่าให้เป็นไปตามข้อตกลง และที่สำคัญที่สุดคือ คนในชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องจากป่าชุมชนเขาคอกให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามข้อตกลงที่ตั้งไว้ ทำให้สามารถฟื้นฟูทรัพยากรกลับคืนมาให้ชุมชนได้เข้าไปพึ่งพาอาศัยโดยไม่ขาดแคลน และถึงแม้ว่าป่าชุมชนเขาคอกจะมีความอุดมสมบูรณ์ไม่เทียบเท่า 50 กว่าปีที่แล้ว แต่ทุกคนในชุมชนเชื่อว่าอีกไม่กี่ปีข้างหน้าป่าชุมชนเขาคอกจะต้องอุดมสมบูรณ์ดังเดิมอย่างแน่นอน (ประมวล และคณะ, 2548)

ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าปัจจุบันเทียบกับก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

จากตารางข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างในเรื่องของความหลากหลายของระบบนิเวศ นั้น ส่วนใหญ่ร้อยละ 54.68 ให้ความเห็นว่า ต้นไม้ขนาดใหญ่ ชนิดและปริมาณของสัตว์ป่า มีปริมาณเพิ่มขึ้น อีกร้อยละ 47.48 เห็นว่า การทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืชดีขึ้น และร้อยละ 58.99 ปริมาณและคุณภาพน้ำดีขึ้น (ตารางที่ 12) ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่เห็นว่าความหลากหลายทางชีวภาพมีมากขึ้นนั้น มีสัดส่วนที่ไม่ต่างกับกลุ่มคนที่เห็นว่าความหลากหลายทางชีวภาพคงเดิม ซึ่งกลุ่มที่เห็นว่ามากขึ้นนั้น เป็นกลุ่มคนที่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าในด้านการเก็บหาพืชผักอาหารป่า ทำให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นในเรื่องปริมาณของป่าที่ชุมชนสามารถเก็บหาได้เพิ่มมากขึ้น การทดแทนของสังคมพืชที่ลูกไม้ได้โตเป็นไม้หน่ม ส่วนกลุ่มที่เห็นว่าความหลากหลายทางชีวภาพของป่าชุมชนเขาคอกคงเดิมเป็นกลุ่มที่ไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรงจึงมีความเห็นที่ต่างออกไป

จากการสังเกตและการสำรวจพื้นที่ป่าสรุปได้ว่า ความหลากหลายทางชีวภาพของป่าจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยปัจจัยหลายส่วนประกอบกัน ได้แก่ สภาพภูมิประเทศต้องเป็นที่ราบลุ่ม สภาพความชุ่มชื้นของผืนป่า ไม่มีการบุกรุกทำลายป่า การใช้ประโยชน์อย่างพอเหมาะกับความ ต้องการของชุมชน ฤดูกาล เช่นในหน้าฝนจะเป็นช่วงที่ป่าอุดมสมบูรณ์มากกว่าช่วงอื่น การฟื้นฟูดูแลป่าของชุมชนอย่างจริงจัง ซึ่งเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกได้มีการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อดูแลผืนป่านี้เอาไว้ ทั้งกิจกรรมปลูกป่า บวชป่า การทำแนวกันไฟ ดับไฟป่า การทำแนวเขตป่า และลาดตระเวนป่า เพื่อให้ทรัพยากรกลับฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์

ตารางที่ 11 จำนวนและค่าร้อยละเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก

ความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่าชุมชน เขาคอก	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ	หมายเหตุ
1. ความคิดเห็นเรื่องประโยชน์ของป่าชุมชน เขาคอกที่มีต่อ/ครอบครัว/หมู่บ้าน/ชุมชน			n = 139
มีประโยชน์	139	100.00	
ไม่มีประโยชน์	0	0	
2. ประเภทของการใช้ประโยชน์ป่าชุมชน เขาคอก			n = 139
เป็นแหล่งอาหารของชุมชน	132	94.96	
เป็นแหล่งไม้ใช้สอยในหมู่บ้าน	66	47.48	
เป็นแหล่งยารักษาโรค พืชสมุนไพร	35	25.18	

ตารางที่ 12 ความคิดเห็นเกี่ยวกับความหลากหลายของระบบนิเวศในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก

ความคิดเห็น	ปริมาณ			หมายเหตุ
	ลดลง (ร้อยละ)	ไม่ เปลี่ยนแปลง (ร้อยละ)	เพิ่มขึ้น (ร้อยละ)	
1. ความสมบูรณ์ของสภาพป่าชุมชนเขาคอก	12.95	39.57	47.48	n = 139
2. ปริมาณของป่า/ผลผลิตจากป่าปัจจุบันกับ ก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน				
2.1 เห็ด	7.20	46.04	46.76	
2.2 พืชผักอาหารป่า	9.36	45.32	45.32	
2.3 สัตว์ป่า/แมลงที่ เป็นอาหาร	0.72	46.04	53.24	
2.4 ไม้พิน	0.72	45.32	53.96	
2.5 ไม้ใช้สอย	0.72	46.04	53.24	
3. จำนวนต้นไม้ขนาดใหญ่ในป่าเทียบกับ ก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน	0.00	45.32	54.68	
4. ความหลากหลายชนิดของสัตว์ป่าเทียบกับอดีต ก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน	1.44	43.88	54.68	
5. ปริมาณของสัตว์ป่าเทียบกับอดีตก่อนการ จัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน	0.72	44.60	54.68	
6. การทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืช	6.48	46.04	47.48	
7. ปริมาณน้ำในแม่น้ำลำธารเทียบกับอดีต ก่อนจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน	5.04	35.97	58.99	
8. คุณภาพน้ำในแม่น้ำลำธารเทียบกับก่อน จัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชน	7.91	42.45	49.64	

6. การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

ผลการศึกษามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประชากรกลุ่มตัวอย่าง ได้แบ่งกิจกรรมการมีส่วนร่วมออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากร การวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน และการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่า ในการประเมินระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนที่เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน พิจารณาจากคะแนนน้ำหนัก โดยกำหนดให้กิจกรรมที่ไม่เคยเข้าร่วมมีค่าน้ำหนักเท่ากับ 0 กิจกรรมที่เคยเข้าร่วมบางครั้งมีค่าน้ำหนักเท่ากับ 1 และกิจกรรมที่เคยเข้าเป็นประจำ มีค่าน้ำหนักเท่ากับ 2 จากคะแนนน้ำหนักสูงสุดเท่ากับ 2 ขณะที่ระดับการมีส่วนร่วมมี 3 ระดับ ดังนั้นเกณฑ์การมีส่วนร่วมสามารถจำแนกได้ตามคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยจากน้อยไปมากได้ดังนี้

- การมีส่วนร่วมน้อย คะแนนน้ำหนักรวมตั้งแต่ 0.00 - 0.66
- การมีส่วนร่วมปานกลาง คะแนนน้ำหนักรวมตั้งแต่ 0.67 - 1.33
- การมีส่วนร่วมมาก คะแนนน้ำหนักรวมตั้งแต่ 1.34 - 2.00

เมื่อพิจารณาค่าคะแนนน้ำหนักรวมแล้วพบว่าระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ทุกกระบวนการอยู่ในระดับปานกลาง (คะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ย 0.78) และเมื่อพิจารณาค่าคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ยของแต่ละกิจกรรม พบว่า ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง ได้แก่ การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ย 0.97) และการวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ย 0.78) ส่วนกิจกรรมการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการป่ามีค่าคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ยเท่ากับ 0.60 (ตารางที่ 13)

ตารางที่ 13 คะแนนน้ำหนักรวมของการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ป่าชุมชน
เขาคอก

กิจกรรมการมีส่วนร่วม	คะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ย
การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากร	0.97
การวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน	0.78
การติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้	0.60
รวม	0.78

การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากร

จากตารางที่ 14 การมีส่วนร่วมของประชาชนในการเสนอความคิดเห็น เมื่อพิจารณาจากค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยในการเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละกิจกรรมพบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับใกล้เคียงกัน ตั้งแต่ 0.91-1.00 ซึ่งเป็นระดับของการมีส่วนร่วมปานกลาง (ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 0.67 - 1.33) และเมื่อพิจารณาค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวมถือว่ามียกระดับการมีส่วนร่วมปานกลาง (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.97) โดยกิจกรรมที่มีคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยสูงสุด (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ย 1.00) คือ กิจกรรมการเข้าร่วมประชุมพิจารณาถึงปัญหาและสภาพการดูแลรักษาป่าไม้ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันและการร่วมประชุมเพื่อหาวิธีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน สาเหตุที่ประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมนี้มากเนื่องจากเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ โดยชุมชนมีการพึ่งพิงทรัพยากรป่าไม้ ทั้งเชิงเศรษฐกิจและเพื่อยังชีพ การเข้าร่วมในกิจกรรมนี้ทำให้เขาได้มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ และคิดหาวิธีการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างยั่งยืน ส่วนค่าเฉลี่ยกิจกรรมที่รองลงมาได้แก่ การประชุมเพื่อหาวิธีการในการป้องกันบำรุงรักษาและฟื้นฟูป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.98) กิจกรรมแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาป่าไม้ที่ถูกบุกรุก (ค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.94) กิจกรรมการออกกฎระเบียบในการกำหนดโทษกับราษฎรในชุมชนที่กระทำผิดเกี่ยวกับป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.91)

การวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน

จากตารางที่ 15 การวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน เมื่อพิจารณาจากค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยในการเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละกิจกรรมพบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับใกล้เคียงกันตั้งแต่ 0.72 - 0.86 ซึ่งเป็นระดับของการมีส่วนร่วมปานกลาง (ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 0.67 - 1.33) และเมื่อพิจารณาค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวมถือว่ามียกระดับการมีส่วนร่วมปานกลาง (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.78) โดยกิจกรรมที่มีคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยสูงสุด (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ย 0.86) คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผนป้องกันไฟป่า ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นทุกปีเพื่อวางแผนรับมือกับไฟป่าที่จะเกิดขึ้น ส่วนกิจกรรมการวางแผนในด้านอื่นๆ เรียงลำดับได้ดังนี้ การวางแผนเกี่ยวกับวิธีการบำรุงรักษาป่าชุมชน การวางแผนป้องกันการบุกรุกทำลายป่า การกำหนดแนวเขตป่าชุมชน และการประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมปลูกป่าในวันสำคัญ มีคะแนนน้ำหนักเฉลี่ย 0.83 0.79 0.76 และ 0.72 ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกมีการจัดรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างเป็นระเบียบแบบแผนมีรูปแบบการใช้ทรัพยากรป่าไม้ควบคู่การอนุรักษ์ กำหนด

กฎเกณฑ์เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้ของสมาชิกในชุมชน โดยคนในชุมชน ให้อำนาจ คณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนในการจับกุมผู้ลักลอบตัดไม้ และลงโทษด้วยการปรับเงินหรือส่งตัวให้ทางราชการดำเนินการซึ่งบทบาทนี้มีสมาชิกภายในชุมชนเป็นผู้สอดส่องดูแลร่วมกัน มีการสร้างเขตแดนที่แน่ชัดเพื่อแก้ไขปัญหาการตัดไม้รุกล้ำพื้นที่ป่ารวมถึงกำหนดให้มีการตรวจป่าขึ้น เพื่อให้สมาชิกภายในชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าไม้ของตนเองและเพื่อป้องกันปัญหาการลักลอบตัดไม้จากชุมชนอื่นๆ

การติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จากตารางที่ 16 การติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้ เมื่อพิจารณาจากค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยในการเข้าร่วมกิจกรรมแต่ละกิจกรรมพบว่า มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับต่างกันตั้งแต่ 0.50 - 0.70 ซึ่งเป็นระดับของการมีส่วนร่วมน้อยถึงปานกลาง (ค่าเฉลี่ยตั้งแต่ 0.00 - 1.33) และเมื่อพิจารณาค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวมถือว่าระดับการมีส่วนร่วมน้อย (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.60) โดยกิจกรรมที่มีคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยสูงสุด (คะแนนน้ำหนักเฉลี่ย 0.70) คือ ติดตามและควบคุมการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน ส่วนกิจกรรมการติดตาม ควบคุมและประเมินผลในด้านอื่นๆ เรียงลำดับได้ดังนี้ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนให้เป็นไปตามกฎระเบียบ การสำรวจต้นไม้หลังจากการปลูก การพิจารณาถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว ปัญหาอุปสรรคของกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน และการแก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นหลังจากการติดตามประเมินผล มีคะแนนน้ำหนักเฉลี่ย 0.65 0.60 0.57 และ 0.50 ตามลำดับ

การดำเนินชีวิตของหมู่บ้านที่อยู่รอบพื้นที่ป่าชุมชนแต่เดิม มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นตัวเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งด้านความเป็นอยู่ทั่วไป และการประกอบอาชีพ แต่ความสัมพันธ์แบบเครือญาติถือเป็นความสัมพันธ์เฉพาะภายในกลุ่มเครือญาติของตนเองเท่านั้น แม้แต่ละหมู่บ้านจะมีความเป็นเครือญาติกันอยู่ก็ตาม ทว่าเครือญาติใกล้ชิดย่อมมีความสำคัญเป็นอันดับแรก การปรึกษาหารือจึงจำกัดอยู่ในเฉพาะกลุ่มผู้ใกล้ชิดกัน แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ความเป็นเครือญาติก็สามารถเป็นตัวเชื่อมโยงให้คนทุกกลุ่มในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ อันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อนำระบบเครือญาติมาผสมผสานกับการมีส่วนร่วมแล้วจึงทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ และการมีส่วนร่วมถูกนำมาใช้ในทุกขั้นตอนของการจัดการป่าชุมชน ตั้งแต่การตั้งองค์กรชาวบ้านในรูปแบบคณะกรรมการเครือข่ายป่า

ชุมชน การคัดเลือกบุคคลที่เหมาะสมกับการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยเลือกจากผู้ที่สามารถเสียสละทำงานเพื่อส่วนรวมได้มีความเป็นผู้นำและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน ด้วยความสัมพันธ์แบบเครือญาติและความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดของคนในชุมชนทำให้รู้ถึงพื้นฐานของแต่ละบุคคล รวมถึงลักษณะนิสัยหรือคุณสมบัติของแต่ละคนที่เหมาะสมกับหน้าที่ได้เป็นอย่างดี การสร้างกฎกติกาการใช้ป่าชุมชน สมาชิกแต่ละคนร่วมกันเสนอกฎกติกาตามความคิดเห็นของตนเอง โดยมีสมาชิกส่วนใหญ่เป็นผู้พิจารณาและเสนอความคิดเพิ่มเติมอีกครั้ง เมื่อเห็นว่ากฎกติกามีความเหมาะสม จึงเขียนเป็นกฎระเบียบการใช้ป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชน สมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเข้ามามีส่วนร่วมในการรับรู้ปรึกษาหารือแก้ไขปัญหา และร่วมกันลงมือแก้ไขปัญหโดยตลอดทำให้คนในชุมชนเกิดความรัก ความผูกพันเอาใจใส่ต่อชุมชนและมีแนวคิดที่หลากหลายในการแก้ไขปัญหา อีกทั้งการทำงานของชุมชนมีความเป็นเครือญาติภายในชุมชนเป็นจุดเชื่อมโยง ทำให้ทุกคนสามารถเสนอความคิดเห็นของตนเองเพื่อเป็นแนวทางในการทำงานได้อย่างเท่าเทียมกัน

ตารางที่ 14 การมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนเขาคอก

กิจกรรมการมีส่วนร่วม	ระดับของการมีส่วนร่วม						คะแนน น้ำหนัก เฉลี่ย
	ไม่เคย		เคยบางครั้ง		เคยทุกครั้ง		
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
การเข้าร่วมในการประชุม พิจารณาถึงปัญหาและสภาพ การดูแลรักษาป่าไม้ตั้งแต่ใน อดีตจนถึงปัจจุบัน	28	20.10	83	59.70	28	20.10	1.00
การเข้าร่วมในการประชุม เพื่อหาวิธีการในการป้องกัน บำรุงรักษาและฟื้นฟูป่า ชุมชน	29	20.90	81	58.30	29	20.80	1.00
การเข้าร่วมประชุมเพื่อออก กฎระเบียบในการกำหนด โทษกับราษฎรในชุมชนที่ กระทำผิดเกี่ยวกับป่าชุมชน	30	21.60	82	59.00	27	19.40	0.98
การร่วมประชุมเพื่อหาวิธีการ ในการใช้ประโยชน์จากป่า ชุมชน	36	25.90	75	54.00	28	20.10	0.94
การร่วมในการแสดงความ คิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาป่าไม้ที่ ถูกบุกรุกทำลาย	39	28.10	73	52.50	27	19.40	0.91
คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม							0.97

ตารางที่ 15 การมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชนเขาคอก

กิจกรรมการมีส่วนร่วม	ระดับของการมีส่วนร่วม						คะแนน น้ำหนัก เฉลี่ย
	ไม่เคย		เคยบางครั้ง		เคยทุกครั้ง		
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
การมีส่วนร่วมในการ วางแผนป้องกันไฟป่า	49	35.30	60	43.20	30	21.60	0.86
การมีส่วนร่วมในการ วางแผนเกี่ยวกับวิธีการ บำรุงรักษาป่าชุมชน	49	35.30	65	46.80	25	18.00	0.83
การมีส่วนร่วมในการ วางแผนป้องกันการบุกรุก ทำลายป่าชุมชน	52	37.40	64	46.00	23	16.50	0.79
การมีส่วนร่วมในการ วางแผนกำหนดขอบเขต พื้นที่ป่าชุมชน	60	43.20	58	41.70	21	15.10	0.76
การมีส่วนร่วมในการ ประชาสัมพันธ์ให้ราษฎร เข้ามามีส่วนร่วมปลูกป่าใน วันสำคัญ	62	44.60	54	38.80	23	16.50	0.72
คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม							0.78

ตารางที่ 16 การมีส่วนร่วมในการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้
ในป่าชุมชนเขาคอก

กิจกรรมการมีส่วนร่วม	ระดับของการมีส่วนร่วม						คะแนน น้ำหนัก เฉลี่ย
	ไม่เคย		เคยบางครั้ง		เคยทุกครั้ง		
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	
การติดตามหรือตรวจสอบ ในเรื่องการใช้ประโยชน์ จากป่าชุมชนให้เป็นไปตาม กฎระเบียบ	68	48.90	52	37.40	19	13.70	0.65
การมีส่วนร่วมในการ ติดตามและควบคุมการ ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่า ชุมชน	64	46.00	53	38.10	22	15.80	0.70
การมีส่วนร่วมในการ พิจารณาถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว ปัญหาและ อุปสรรคของกิจกรรม เกี่ยวกับ ป่าชุมชน	77	55.40	45	32.4	17	12.2	0.57
การมีส่วนร่วมในการ แก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ภายหลังจากการติดตาม และประเมินผล	81	58.30	46	33.10	12	8.60	0.50
การติดตามสำรวจต้นไม้ หลังจากการปลูก	68	48.90	59	42.40	12	8.60	0.60
คะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม							0.60

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์ ในท้องที่ ตำบลเขาคอก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ จากตัวแทนครัวเรือนในหมู่บ้านที่ศึกษา ประกอบด้วยข้อมูลด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคม การใช้ประโยชน์ทรัพยากร ที่มาและเงื่อนไขที่นำไปสู่การรวมตัวของเครือข่าย ในการจัดการป่าชุมชน รวมถึงการพัฒนาการจัดการป่าชุมชนของเครือข่าย สามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

สภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้

ชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกทั้ง 5 หมู่บ้าน เป็นชุมชนที่มีการอพยพย้ายถิ่นฐานมาจากพื้นที่อื่นๆ เพื่อหาที่ทำกินเป็นของตนเอง วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีมีความหลากหลายตามกลุ่มชาติพันธุ์ทั้ง ไทย - ลาว ไทย - เขมร และไทย - กวย ชาวบ้านใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย กลมกลืนกันทางวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อ และอยู่ร่วมกันอย่างพี่น้อง ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มทางสังคม เพื่อดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ ร้อยละ 57.55 ด้านการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ พบว่าครัวเรือนร้อยละ 98.56 มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในหลายๆ ด้าน ได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร แหล่งเชื้อเพลิง แหล่งไม้ใช้สอย เป็นที่เลี้ยงสัตว์ เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ของเยาวชน ซึ่งจากการศึกษาเกี่ยวกับใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ โดยเฉพาะผลผลิตจากป่าพบว่าราษฎรส่วนใหญ่มีการเก็บหา และใช้ประโยชน์ของป่าเพื่อบริโภคในครัวเรือน ชนิดของป่าที่เก็บหาประกอบด้วย เห็ด 17 ชนิด พืชผักป่า 19 ชนิด แมลง/ไขของแมลง และไม้ฟืน โดยมีการเก็บหาตามช่วงฤดูกาล สถานที่เก็บหาของป่าอยู่ในเขตพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอก วิธีการเก็บหาเป็นวิธีตามภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

จากการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมใน 3 กิจกรรมหลัก ได้แก่ การ การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากร การวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน และการติดตาม ควบคุมและประเมินผล การจัดการทรัพยากรป่าไม้ โดยใช้ค่าคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ยของแต่ละกิจกรรมการมีส่วนร่วม พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมของครัวเรือนตัวอย่างอยู่ในระดับปานกลาง (คะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ย 0.78) และเมื่อพิจารณาคะแนนน้ำหนักรวมเฉลี่ยของแต่ละกิจกรรม พบว่า ส่วนมากเป็นกิจกรรมที่

ประชาชนมีส่วนร่วมปานกลาง ได้แก่ การเสนอความคิดเห็นในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.97) และการวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน (ค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวม 0.78) ส่วนกิจกรรมการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการป่ามีค่าคะแนนน้ำหนักเฉลี่ยรวมเท่ากับ 0.60

การพัฒนาของเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก

เครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเป็นเครือข่ายที่เกิดจากการที่ชุมชนประสบกับสภาพปัญหาการขาดแคลนทรัพยากรเหมือนกันมารวมตัวกัน ซึ่งมีกระบวนการสร้างเครือข่าย 5 ขั้นตอน คือ การตระหนักถึงความจำเป็นในการสร้างเครือข่าย การติดต่อสื่อสาร เพื่อการทำงาน ดูแลรักษาพื้นที่ป่า การสร้างข้อตกลง กติกาในการใช้พื้นที่ป่าร่วมกัน กำหนดวัตถุประสงค์และหาแนวทางในการดำเนินงาน และการดำเนินกิจกรรมให้ป่ากลับมาสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่ง และเหตุผลที่ทำให้ชุมชนรวมตัวกันเป็นเครือข่าย คือ ต่างเล็งเห็นถึงประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย และการที่จะดูแลพื้นที่ป่าอันกว้างใหญ่ไม่สามารถทำได้ลำพัง จึงต้องอาศัยการรวมตัวกันเพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง และความร่วมมือ ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นตัวเชื่อมโยงให้ชุมชนมีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพื่อให้วิถีชีวิตของชาวบ้านที่เคยพึ่งพิงป่ากลับมาเช่นเดิมให้ชุมชนได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

พัฒนาการด้านการจัดการป่าชุมชนเขาคอกในระยะเริ่มต้นของแต่ละหมู่บ้านนั้น ยังไม่ได้มีการจัดตั้งป่าเขาคอกเป็นป่าชุมชน ไม่มีการกำหนดขอบเขตป่าที่ชัดเจนเป็นเพียงการกำหนดอาณาเขตที่รับทราบกันเองในระหว่างกลุ่มชาวบ้านในพื้นที่แต่ละหมู่บ้าน การทำงานยังขาดการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ทำให้สมาชิกภายในหมู่บ้านขาดความเชื่อมั่นในความสามารถและศักยภาพของตนเองในการจัดการป่าชุมชน การดำเนินงานส่วนใหญ่ ยังคงกระจุกตัวอยู่ที่กลุ่มคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้านคนอื่นๆ ทำหน้าที่เป็นเพียงผู้ปฏิบัติตามเท่านั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ทุกหมู่บ้านได้รวมตัวกันทำงานในรูปแบบเครือข่ายป่าชุมชน ดำเนินการจัดตั้งป่าชุมชนร่วมกับกรมป่าไม้ มีการกำหนดขอบเขตของป่าชุมชนที่แน่นอน การทำงานเน้นการมีส่วนร่วมของทุกคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น ร่วมทำกิจกรรม ร่วมมือในการดูแลรักษาพื้นที่ป่า การดำเนินกิจกรรมต่างๆ มีการกระจายหน้าที่ไปยังสมาชิกคนอื่นๆ และทุกคนมีสิทธิในการตัดสินใจร่วมกัน ส่งผลให้การทำงานของเครือข่ายป่าชุมชนมีความเข้มแข็งและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้ โดยผ่านเวทีชาวบ้าน และ

การศึกษาคุณภาพ และเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกยังได้พยายามขยายเครือข่ายไปสู่พื้นที่อื่นๆ เห็นได้จากการขยายแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไปสู่พื้นที่ใกล้เคียง จากเดิมมีพื้นที่ป่าที่ในการดูแลประมาณ 1,500 ไร่ ดูแลโดย 5 หมู่บ้าน ขยายเครือข่ายเป็นดูแลพื้นที่ป่าที่ประมาณ 3,500 ไร่ดูแลโดย 8 หมู่บ้าน

การดำเนินกิจกรรมเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกเป็นการอนุรักษ์ ดูแลพื้นที่ป่าเพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน การดำเนินงานของเครือข่ายแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยง ความคงอยู่ของประโยชน์ที่เกื้อหนุนกันระหว่างคนกับป่า การอนุรักษ์พื้นที่ป่าให้มีความสมดุลนั้นนำมาซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ส่วนการเฝ้าระวังดูแลป่าไม่ให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่า นำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ โดยมีกลไกทางสังคมในรูปแบบการดูแลของเครือข่ายป่าชุมชนเป็นเครื่องมือในการจัดการเพื่อนำมาซึ่งความยั่งยืนระหว่างคนและป่า เป็นการบริหารจัดการอย่างเป็นองค์รวม อาศัยปัจจัยหลายประการ ทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อมได้แก่ การจัดการป่าของชุมชนโดยใช้วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ส่งผลให้ป่าคงอยู่เนื่องจากมีความมั่นคงทางด้านแหล่งอาหารจากธรรมชาติ รวมถึงไม้ฟืน ไม้ใช้สอย และแหล่งรายได้ ซึ่งผลผลิตจากป่าที่ชุมชนนำมาใช้ประโยชน์ทั้งพืชและสัตว์ย่อมเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความหลากหลายทางชีวภาพในผืนป่าชุมชนเขาคอกได้เป็นอย่างดี และด้วยการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง การปลูกฝังเรื่องดูแลรักษาป่าให้กับเยาวชนรุ่นหลังได้เห็นความสำคัญ เพื่อให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์จากป่าต่อไปใน เท่ากับเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่ของผืนป่าต่อไปในอนาคต

ข้อเสนอแนะ

1. การดำเนินกิจกรรมใดๆ หากใช้ความสัมพันธ์แบบเครือข่ายเป็นตัวเชื่อมโยงจะทำให้ได้รับความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ เป็นอย่างดี

2. ควรมีการกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนของพื้นที่ป่า ทั้งนี้เนื่องจากปัจจุบันยังพบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากความไม่ชัดเจนของขอบเขตระหว่างพื้นที่ของชาวบ้านกับพื้นที่ป่า หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะกรมป่าไม้และสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ควรเข้ามาช่วยกำหนดขอบเขตที่ชัดเจนเพื่อช่วยป้องกันการบุกรุกและช่วยให้การดำเนินการพื้นที่มีประสิทธิภาพ

3. ผู้นำเป็นผู้ที่มีความสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาการจัดการป่าชุมชน หากมีการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำอาจส่งผลต่อการดำเนินงานของเครือข่าย จึงควรมีการพัฒนาให้เกิดผู้นำในการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้เพื่อความต่อเนื่องของ การดำเนินกิจกรรมของเครือข่าย

4. จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยชุมชนบางกิจกรรม เช่น กิจกรรมในการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของประชาชนยังน้อยอยู่ อาจส่งผลต่อการล่มสลายของเครือข่ายได้ เพราะในการทำงาน การติดตามและประเมินผลมีความสำคัญมากในการพัฒนางานต่อไปในอนาคต ดังนั้นจึงควรมีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมเหล่านี้ ตลอดจนส่งเสริมและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมนี้ให้มากขึ้น

เอกสารและสิ่งอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน. 2547. การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา. กรมการพัฒนาชุมชน, กรุงเทพฯ.

กรมป่าไม้. 2549. แนวทางการจัดการป่าชุมชน. สำนักจัดการป่าชุมชน กรมป่าไม้, กรุงเทพฯ.

กอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย. 2538. เครือข่ายการเรียนรู้และการจัดการของชุมชนเกี่ยวกับป่าชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

กาญจนา แก้วเทพ. 2530. ภาพรวมของการพัฒนาการขององค์กรชุมชน. มหาวิทยาลัยขอนแก่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพฯ.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. 2543. การจัดการเครือข่าย : กลยุทธ์สู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา. ชัคเชสมิเดีย, กรุงเทพฯ.

โกมล แพรกทอง และ จินตนา อมรสวงสิน. 2535. การป่าไม้ชุมชนในระบบชุมชน. เอกสารการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน สาขาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์. มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช, นนทบุรี.

โกมล แพรกทอง. 2537. ป่าชุมชนในประเทศไทย:แนวความคิดป่าชุมชน. คู่มือเจ้าหน้าที่ของรัฐโครงการพัฒนาป่าชุมชนเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย, กรุงเทพฯ.

ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์. 2543. การบริหารงานเครือข่าย. แหล่งที่มา <http://www.northphc.org/doc/mananet.doc>. 14 กันยายน 2553.

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน. 2533. การพัฒนาป่าชุมชน, กรุงเทพฯ.

งามเนตร จริงสูงเนิน. 2538. องค์การชุมชนเครือข่ายเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในเขต
พื้นที่ลุ่มน้ำ: กรณีศึกษาขององค์กรชุมชนเครือข่ายลุ่มน้ำแม่ราก-แม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอมะ
แตง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

จิราบุษ กองเงิน. 2550. การจัดการป่าชุมชนของชุมชนในชนบท. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท.
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

ชัยอนันต์ สมุทรวณิช. 2543. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สังคมไทยเราจะไป
ทางไหนในศตวรรษที่ 21. คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

คูสิต เวชกิจ, จุมพล หนิมพานิช, ฐปนรรต พรหมอินทร์, ธโรธร ตู้อองคำ และภัทรฤดี
สุพัฒน์โสภณ. 2548. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรป่าชุมชน :
กรณีศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. รัฐสภาสาร ปีที่ 53 (5): 13-34.

ธนา ประมุขกุล. 2547. ความหมายของเครือข่าย. แหล่งที่มา:

<http://www.anamai.moph.go.th/advisor/243/24313.html>. 20 กรกฎาคม 2553.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. 2546. การมีส่วนร่วม หลักการพื้นฐาน เทคนิค และกรณีตัวอย่าง. ภาควิชา
ส่งเสริมการเกษตรและเผยแพร่การเกษตร คณะเกษตรศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
เชียงใหม่.

นฤมล นิราทร. 2543. การสร้างเครือข่ายการทำงาน : ข้อควรพิจารณาบางประการ. มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.

นิรันดร์ จงวุฒิเวทย์. 2527. กลวิธีแนวทางการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการ
พัฒนาชนบท. ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.

บัณฑูร อ่อนคำ. 2538. กระบวนการทำงานกับองค์กรเกษตรกร. ใน 60 ปี บัณฑูร อ่อนคำ ยิ่งนาน
ยิ่งมั่นคง. สามเสน การพิมพ์, กรุงเทพฯ.

บุญธรรม จิตต์อนันต์. 2546. การวิจัยทางสังคมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

บุญเรียง ขจรศิลป์. 2543. วิธีวิจัยทางการศึกษา. หจก. พี.เอ็น. การพิมพ์. กรุงเทพฯ.

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และ ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์. 2546. การประชุมอย่างสร้างสรรค์ : ศิลปะแห่ง
การสร้างพลังเพื่อการเปลี่ยนแปลง. สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, กรุงเทพฯ.

ประมวล เจริญยิ่ง, ทศพล ทองเจริญ, บุญศรี ประเมินชัย, บุญมาก พาลี, เปรี้ยว สุขประโคน,
สุภาพ ศรีภา, ดีเล็ก ประสงค์สุข, ประกอบ ซอมประโคน และประเสริฐ ลาเสโล. 2548.
การจัดการป่าชุมชนป่าละหอกกระสัง ตำบลเขาออก อำเภอประโคนชัย จังหวัดบุรีรัมย์.
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หจก. วนิดาการพิมพ์, เชียงใหม่.

พงษ์ศักดิ์ ฉัตรเตชะ. 2544. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ: การพัฒนาศักยภาพและสร้างเครือข่ายองค์กร
ชุมชนเพื่อจัดการป่าชุมชนในพื้นที่ตำบลแม่โป่ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่. ศูนย์
ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 10. ฝ่ายป่าชุมชน. สำนักงานป่าไม้เขตเชียงใหม่
กรมป่าไม้, กรุงเทพฯ

พระมหาสุทิตย์. 2547. เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการเรียบเรียง: โครงการเสริมสร้าง
การเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, กรุงเทพฯ.

พิมพ์วัลย์ ปรีดาสวัสดิ์. 2535. การวิเคราะห์เครือข่ายสังคม. ตำราเอกสารการประชุมทาง
วิชาการ เรื่อง เครือข่ายการเรียนรู้ ณ ห้องประชุมสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เพิ่มศักดิ์ มกรภิรมย์. 2543. ข่าวสารป่ากับชุมชน ฉบับที่ 15. ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่ง
ภูมิภาคเอเชียและแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

มงคล ด้านธานินทร์. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนาป่าชุมชนในภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ. เล่ม 3. เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ).
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.

- ภัทรนันท์ คลื่นแก้ว. 2545. การจัดการป่าชุมชนโดยอาศัยกระบวนการภูมิปัญญาชาวบ้าน
กรณีศึกษา:บ้านหนองแปน จังหวัดอุดรธานี. สำนักงานป่าไม้เขตอุดรธานี, กรมป่าไม้.
- รัชชาติ วัฒนาประชากุล. 2542. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการสวนป่ากลางดง อำเภอ
ปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
กรุงเทพฯ.
- วิฑูรย์ วิริยะสกุลธรรม. 2537. ป่าชุมชน: แนวความคิดที่ไม่หยุดนิ่ง. ข่าวสารป่ากับชุมชน (1).
: 3-9.
- วีระยุทธ โพธิ์ถาวร. 2550. การมีส่วนร่วมของราษฎรในการจัดการป่าชุมชนบ้านห้วยโศ ตำบล
แม่ยมอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศรีเพ็ญ ดรงเดช. 2539. หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน. หนังสือ 100 ปี.
กรมป่าไม้, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, กรุงเทพฯ.
- ศรีสุวรรณ ควราชจร. 2533. ป่าชุมชน. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบทและทรัพยากรทางใหม่
4(2). : 9-13.
- ศักดิ์พิชิต จุลฤกษ์. 2542. ศักยภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นรอบแนว
เขตอุทยานแห่งชาติน้ำตกพลิ้ว จังหวัดจันทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ศิริกุล กลวิวัฒน์. 2546. การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นอย่างไร. พัฒนาชุมชน (6): 19-21.
- สถาบันส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ. 2544. การจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม. หจก. เชียงใหม่ บี. เอส. การพิมพ์, เชียงใหม่.

สมถวิล ลีตามโนธรรม. 2551. การศึกษารูปแบบการจัดการป่าชุมชนและการใช้ประโยชน์ตาม
แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาวง ตำบลวังตะเฒ่า อำเภอหนองบัว
ระเหว จังหวัดชัยภูมิ. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 7 (นครราชสีมา). สำนัก
จัดการป่าชุมชน, กรมป่าไม้.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. 2547. เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง การจัดการ
เครือข่าย (Network Management): กลยุทธ์สำคัญสู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา.
แหล่งที่มา: http://www.onec.go.th/move/seminar/penpan/index_penpan.htm. 20
กรกฎาคม 2553.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549. สำนักนายกรัฐมนตรี. โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว, กรุงเทพฯ.

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. 2547. ป่าชุมชนของคนรากหญ้า. บริษัทสยามทอง
กิจ จำกัด, กรุงเทพฯ.

สุเทพ สุนทรเกสัช. 2535. ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย พื้นฐานแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมและ
วัฒนธรรม. คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุภาวณี ทรงภราวณิชย์. 2545. การพัฒนาเครือข่ายป่าชุมชนตำบลท่ากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัด
ลำพูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

สุรินทร์ สุริยวงศ์. 2543. ประสิทธิภาพในการขยายเครือข่ายป่าชุมชน: ศึกษากรณีเครือข่ายป่า
ชุมชนตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. สำนักงานป่าไม้จังหวัดลำพูน.

เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ. 2536. รายงานการวิจัยเรื่องป่าชุมชนในประเทศไทย: แนว
ทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย. สถาบัน
ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, กรุงเทพฯ.

เสนห์ จามริก. 2527. นโยบาย กลวิธี การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน, ใน ทวีทองหงษ์วิวัฒน์, บรรณาธิการ. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. ศูนย์ศึกษา นโยบายสาธารณสุข มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพฯ.

อนุชิต การเกษ. 2542. การพัฒนารูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยองค์กรชาวบ้าน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ขอนแก่น.

อภิญา เวชชัย. 2540. เอกสารประกอบการบรรยายวิชาการระบบสวัสดิการสังคมและการสร้างเครือข่าย.

อัญชลี หาญฤทธิ์. 2547. กระบวนการจัดการป่าชุมชนโดยเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำปิง ในอำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

อำนวยการ คอวนิช. 2528. วนศาสตร์ชุมชน. คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.

อำนาจ เจริญศิลป์. 2543. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, กรุงเทพฯ.

เอื้ออิสรา หงหิรัญ. 2544. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการกวนพะเยาและพื้นที่โดยรวม. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.

Alter, C. and J. Hage. 1993. **Organization Working Together.** Sage Publication, California.

Boissevain, J. 1974. **Friends of Friends : Network, Manipulators and**

Coalitions. Oxford : Basil Blackwell. Available Source:

http://www.kroobannok.com/blog/view.php?article_id=4252. 25 September 2010.

Mitchell, J. C. 1969. **Social Network Lay Consultation and Help-Seeking Behavior.** Social Force, 51(3): 275-292.

แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างเพื่อการวิจัย

การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

Network Development for Khao Khok Community Forest Management, Buri Ram Province

กรอบคำถามในการสัมภาษณ์ผู้สูงอายุข้อมูลเกี่ยวกับบริบทพื้นที่และสภาพสังคม

1. ประวัติความเป็นมาของหมู่บ้าน
2. ลักษณะทางสังคมในพื้นที่
3. ภายในหมู่บ้านมีการจัดตั้งกลุ่ม หรือเครือข่ายต่างๆ ในชุมชนอย่างไรบ้าง เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร และมีการจัดตั้งอย่างไร

กรอบคำถามในการสัมภาษณ์คณะกรรมการและสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชน

1. ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชน
2. สาเหตุ ประเด็นปัญหาที่ทำให้เกิดการนำไปสู่การรวมตัวของเครือข่ายป่าชุมชน
3. กฎระเบียบและการบังคับใช้ มีการเปลี่ยนแปลงบ้างหรือไม่
4. ก่อนและหลังการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนมีพื้นที่ป่าแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร
5. ก่อนและหลังการจัดตั้งเครือข่ายป่าชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร
6. กิจกรรมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในรอบปี
7. รูปแบบของการจัดการป่าชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน
8. วัตถุประสงค์ของการจัดการป่าชุมชนคืออะไร
9. ชุมชนมีการจัดการป่าชุมชนอย่างไร
10. สาเหตุที่ทำให้ป่าชุมชนยังคงอยู่ถึงปัจจุบัน
11. มีการชักจูงให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างไร
12. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก
13. สาเหตุที่ทำให้ป่าชุมชนสามารถพัฒนามาถึงปัจจุบันได้
14. ปัญหาและอุปสรรคในการรวมตัวและดำเนินงานของเครือข่ายป่าชุมชน

กรอบคำถามในการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน และสมาชิกของชุมชน

1. วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมของชุมชน
2. การเข้าร่วมกิจกรรมของชาวบ้านในชุมชน
3. การรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ ของชาวบ้านในชุมชนการ
4. รูปแบบการจัดการป่าชุมชนของแต่ละหมู่บ้านตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงปัจจุบัน

ภาคผนวก ข
แบบสอบถามที่ใช้ในการวิจัย

การพัฒนาเครือข่ายการจัดการป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

Network Development for Khao Khok Community Forest Management, Buri Ram Province

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์.....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....
บ้าน.....ตำบล.....เขาคอก อำเภอ.....ประโคนชัย จังหวัด.....บุรีรัมย์.....
วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

- 1.1. เพศ (1 ชาย 2 หญิง)
- 1.2. อายุ ปี
- 1.3. ชาติดั้งเดิม (1 ไทย-เขมร 2 ไทย-ลาว 3 ไทย-ส่วย 4 อื่น ๆ โปรดระบุ.....)
- 1.4. ระดับการศึกษา
- (1 ไม่ได้เรียนหนังสือ/ ไม่รู้หนังสือไทย)
- (2 จบระดับประถมศึกษา (ป.1, ป.2, ป.3, ป.4, ป.5, ป.6, ป.7))
- (3 จบระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.1, ม.2, ม.3,)
- (4 จบระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย / ปวช. (ม.4, ม.5, ม.6,ปวช.)
- (5 จบระดับอนุปริญญา / ปวส.)
- (6 จบระดับปริญญาตรีหรือเทียบเท่า)
- (7 อื่น ๆ โปรดระบุ.....)
- 1.5. อาชีพหลัก
- (1 รับจ้างทั่วไป 2 รับราชการ 3 ลูกจ้างนิคมอุตสาหกรรม 4
ค้าขาย
- (5 เกษตรกร 6 เก็บหาของป่า 7 ไม่มี 8 อื่นๆ โปรดระบุ.....
รายได้เฉลี่ยโดยประมาณ.....บาท ต่อเดือน
- 1.6. อาชีพรอง
- (1 รับจ้างทั่วไป 2 รับราชการ 3 ลูกจ้างนิคมอุตสาหกรรม 4
ค้าขาย
- (5 เกษตรกร 6 เก็บหาของป่า 7 ไม่มี 8 อื่นๆ โปรดระบุ.....
รายได้เฉลี่ยโดยประมาณ.....บาท ต่อเดือน

1.7. ท่านมีตำแหน่งทางสังคมในชุมชนหรือไม่

- () 1 ไม่มีตำแหน่งทางสังคม () 2 กรรมการป่าชุมชน () 3 สมาชิกสภา อบต.
 () 4 ผู้ใหญ่บ้าน () 5 กรรมการหมู่บ้าน () 6 สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน
 () 7 ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน () 8 อื่นๆ (ระบุ).....

1.8. ท่านเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกหรือไม่

- () 1 เป็น () 2 ไม่เป็น

ส่วนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับย้ายถิ่นของครัวเรือน

2.1. ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน

- () น้อยกว่า 5 ปี () 5 - 10 ปี () มากกว่า 10 ปี

2.2. ท่าน/ครอบครัวเคยย้ายถิ่นฐานที่อยู่หรือไม่

- () 1 เคย () 2 ไม่เคย (ถ้าไม่เคยข้ามไปข้อ 2.5)

2.3. ภูมิลำเนาเดิมของท่านอยู่ที่ อำเภอ.....จังหวัด.....

2.4. สาเหตุของการย้ายถิ่นฐาน

- () 1 ย้ายติดตามครอบครัว รวมถึงการย้ายเพื่อแต่งงาน
 () 2 ย้ายเพื่อหาที่ทำกิน
 () 3 ย้ายเพราะมีเพื่อนบ้านหรือพี่น้องชักชวน
 () 4 อื่นๆ

(ระบุ).....

2.5. เพราะเหตุใด ท่านจึงเลือกที่จะตั้งบ้านเรือนบริเวณชุมชนนี้

.....

2.6. ท่าน/ครอบครัวเคยคิดที่จะย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่อื่นบ้างหรือไม่ เพราะเหตุใด

- () 1 เคยคิด เพราะ

.....

- () 2 ไม่เคยคิด เพราะ

.....

ส่วนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับการเก็บหาและการใช้ประโยชน์ของป่า

3.1. ท่านและครอบครัวได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเขาคอกหรือไม่

- () 1 ใช้ประโยชน์ () 2 ไม่ได้ใช้ประโยชน์

กรณีที่ใช้ประโยชน์ท่านได้ใช้ประโยชน์ในด้านใดบ้าง (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- () 1 เป็นแหล่งเชื้อเพลิง () 2 เป็นแหล่งอาหาร () 3 เป็นที่เลี้ยงสัตว์
 () 4 เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ () 5 สร้างที่อยู่อาศัย () 6 เป็นแหล่งรายได้
 () 7 อื่นๆ (ระบุ).....

3.2. การเก็บหาของป่า

3.2.1 การเก็บหาเห็ด () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บหา (กก.)	ราคา (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)

3.2.2 การเก็บหาผักและผลไม้ป่า () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บหา (กก.)	ราคา (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)

3.2.3 การเก็บหาสมุนไพร () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บหา (กก.)	ราคา (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)

3.2.4 การเก็บหาแมลง และไข่ของแมลง () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บ (กก.)	ราคา (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)

3.2.5 การเก็บหาฟืน () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บ (ลบ.ม.)	ราคา (บาท/ลบ.ม.)	รายได้ (บาท)

3.2.6 อื่น ๆ (ระบุ)..... () 1 เก็บ () 2 ไม่เก็บ

ชนิดที่เก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บ (กก.)	ราคา (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)

ส่วนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่ป่าชุมชนเขาคอกและความหลากหลายของระบบนิเวศ

4.1. ท่านคิดว่าปัจจุบันป่าชุมชนเขาคอกมีประโยชน์กับท่าน/ครอบครัว/หมู่บ้าน/ชุมชนของท่านหรือไม่

() 1 มี () 2 ไม่มี

4.2. ท่านคิดว่าป่าชุมชนเขาคอกมีประโยชน์ด้านใดมากที่สุด (เลือกตอบได้ 3 ข้อ เรียงลำดับ 1 2 3)

() 1 เป็นแหล่งอาหารของชุมชน

() 2 เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ/ท่องเที่ยว

() 3 เป็นแหล่งยารักษาโรค พืชสมุนไพร

() 4 เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ช่วยรักษาสภาพแวดล้อมของหมู่บ้าน

() 5 เป็นแหล่งไม้ใช้สอยในหมู่บ้าน

() 6 อื่นๆ ระบุ.....

4.3. ปัจจุบันท่านเห็นว่าสภาพป่าชุมชนเขาคอกมีความสมบูรณ์อยู่ในระดับใด

() 1 มาก () 2 ปานกลาง () 3 น้อย

4.4. ปริมาณของป่า/ผลผลิตจากป่าปัจจุบันเปรียบเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน

ของป่า/ผลผลิต	ปริมาณ		
	ลดลง	ไม่เปลี่ยนแปลง	เพิ่มขึ้น
1. เห็ด			
2. หน่อไม้			
3. พืชผักอาหารป่า			
4. สัตว์ป่า/แมลงที่เป็นอาหาร			
5. ไม้ฟืน			
6. ไม้ใช้สอย			

4.5. จำนวนต้นไม้ขนาดใหญ่ในป่า ปัจจุบันเปรียบเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน

() 1 เพิ่มขึ้น () 2 ไม่เปลี่ยนแปลง () 3 ลดลง

4.6. ความหลากหลายหรือความหลากหลายชนิดของสัตว์ป่าเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน

() 1 เพิ่มขึ้น () 2 ไม่เปลี่ยนแปลง () 3 ลดลง

4.7. ปริมาณของสัตว์ป่าเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน

- () 1 เพิ่มขึ้น () 2 ไม่เปลี่ยนแปลง () 3 ลดลง

4.8. การทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืช

- () 1 มีการทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืชในอัตราที่ดี
 () 2 มีการทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืชในอัตราที่ต่ำ
 () 3 ไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงในการทดแทนตามธรรมชาติของสังคมพืช

4.9. ปริมาณน้ำในแม่น้ำลำธารเปรียบเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน

- () 1 ปริมาณมากขึ้น () 2 ปริมาณเท่าเดิม
 () 3 ปริมาณลดลง () 4 ไม่มีแม่น้ำลำธารในป่า

4.10. คุณภาพน้ำในแม่น้ำลำธารเปรียบเทียบกับอดีตก่อนการจัดตั้งป่าชุมชน (ความใส สะอาด ไม่มีกลิ่น)

- () 1 คุณภาพน้ำดีขึ้น () 2 คุณภาพน้ำเท่าเดิม () 3 คุณภาพน้ำลดลง

ส่วนที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

5.1. การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้

กิจกรรม	การมีส่วนร่วม		
	ไม่เคย	เคยบางครั้ง	เคยทุกครั้ง
<p><u>การมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็น</u></p> <p>- ท่านเคยเข้าร่วมในการประชุมพิจารณาถึงปัญหาและสภาพการดูแลรักษาป่าไม้ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันหรือไม่</p> <p>- ท่านเคยเข้าร่วมในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาป่าไม้ที่ถูกละเลยหรือไม่</p> <p>- ท่านเคยเข้าร่วมในการเข้าร่วมประชุมเพื่อออกกฎระเบียบในการกำหนดโทษกับราษฎรในชุมชนที่กระทำผิดเกี่ยวกับป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านเคยเข้าร่วมในการประชุมเพื่อหาวิธีการในการป้องกันบำรุงรักษาและฟื้นฟูป่าชุมชนบ้างหรือไม่</p> <p>- ท่านเคยไปร่วมประชุมเพื่อหาวิธีการในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนหรือไม่</p>			

กิจกรรม	การมีส่วนร่วม		
	ไม่เคย	เคยบางครั้ง	เคยทุกครั้ง
<p><u>การมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินงานด้านป่าชุมชน</u></p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการวางแผนกำหนดขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการวางแผนป้องกันไฟป่าหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการวางแผนเกี่ยวกับวิธีการบำรุงรักษาป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการวางแผนป้องกันการบุกรุกทำลายป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์ให้ราษฎรเข้ามามีส่วนร่วมปลูกป่าในวันสำคัญหรือไม่</p>			
<p><u>การมีส่วนร่วมในการติดตาม ควบคุมและประเมินผลการดำเนินงาน</u></p> <p>- ท่านเคยติดตามหรือตรวจสอบในเรื่องการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนให้เป็นไปตามกฎระเบียบบ้างหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการติดตามและควบคุมการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการพิจารณาถึงความสำเร็จ ความล้มเหลว ปัญหาและอุปสรรคของกิจกรรมเกี่ยวกับ ป่าชุมชนหรือไม่</p> <p>- ท่านมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายหลังจากมีการติดตามและประเมินผลหรือไม่</p> <p>- ท่านเคยไปติดตามสำรวจต้นไม้หลังจากการปลูกบ้างหรือไม่</p>			

ส่วนที่ 6 ข้อมูลเกี่ยวกับการรวมตัว และการทำกิจกรรม ของเครือข่ายป่าชุมชน

6.1. ท่านทราบถึงกฎระเบียบของป่าชุมชนหรือไม่ 1 ทราบ 2 ไม่ทราบ

6.2. ท่านเคยทำผิดกฎระเบียบของป่าชุมชนหรือไม่ 1 เคย 2 ไม่เคย

ถ้าเคย แล้วได้รับการลงโทษหรือไม่ อย่างไร

() 1 ได้รับการลงโทษ โดย

() 2 ไม่ได้รับการลงโทษ

6.3. ท่านเป็นสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนหรือไม่

() 1 เป็น เพราะ.....

() 2 ไม่เป็น เพราะ.....

6.4. ท่านเริ่มเข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนเมื่อปี พ.ศ.....

6.5. ท่านคิดว่าการเป็นสมาชิกของเครือข่ายป่าชุมชนมีผลดีหรือผลเสียต่อการดำรงชีวิตอย่างไร

6.6. ท่านเห็นด้วยกับการจัดตั้งองค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกหรือไม่

() 1 เห็นด้วย เพราะ.....

() 2 ไม่เห็นด้วย เพราะ.....

6.7. ท่านเคยเข้าร่วมกิจกรรมที่องค์กรชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอกดำเนินการหรือไม่

() 1 เคย

() 2 ไม่เคย

ถ้าเคยกิจกรรมที่เข้าร่วมคือ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

..... 1 การประชุมเพื่อวางแผนการบริหารจัดการป่าชุมชน

..... 2 การประชุมประจำ เดือน

..... 3 การบวชป่า

..... 4 การทำแนวกันไฟ

..... 5 การดับไฟป่า

..... 6 การจัดทำแนวเขตป่าชุมชน

..... 7 ปลูกป่า

..... 8 การทำฝายชะลอน้ำ

..... 9 อื่น ๆ (ระบุ).....

6.8. ท่านพึงพอใจในการจัดการป่าชุมชนของเครือข่ายป่าชุมชนหรือไม่

() 1 พอใจ

() 2 ไม่พอใจ

ถ้าพอใจ ท่านมีความพึงพอใจในระดับ () 1 มาก () 2 ปานกลาง () 3 น้อย

ถ้าไม่พอใจ ควรปรับปรุงอย่างไร.....

6.9. ท่านรู้หรือไม่ว่ามีองค์กรหรือหน่วยงานใดบ้างที่ให้การสนับสนุนหรือช่วยเหลือเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

() รู้ ได้แก่.....

() ไม่รู้

6.10. ท่านเคยไปขอรับความช่วยเหลือจากองค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้างหรือไม่

() เคย เรื่องใด.....

() ไม่เคย เพราะ.....

6.11. เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านหรือไม่

() เคย อย่างไร.....

() ไม่เคย เพราะ.....

ส่วนที่ 7 ความคิดเห็น ทักษะคติ ข้อเสนอแนะ และความคาดหวังในการเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนเขาคอก จังหวัดบุรีรัมย์

7.1. ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับการมีป่าชุมชนของหมู่บ้าน

.....

7.2. ท่านมีข้อเสนอแนะในการจัดการป่าชุมชนอย่างไรบ้าง

.....

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ - นามสกุล	นางสาวเนตรชนก กงนุรัตน์
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 13 เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2526
สถานที่เกิด	จังหวัดสุรินทร์
ประวัติการศึกษา	วท.บ. (วนศาสตร์) ศศ.บ. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา)
ประวัติการทำงาน	นักวิชาการป่าไม้ ส่วนจัดการป่าชุมชน สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ 8 (นครราชสีมา) กรมป่าไม้